

450 Ft

LEVÉLTÁRI SZEMLE

67. évfolyam 2017. évi 3. szám

A TARTALOMBÓL

HONVÁRI JÁNOS: Győri sztahanovisták
Horváth Ede útja a hatalomhoz

SCHMIDT ANIKÓ–ZÁVOCZKI ADRIENN:
Vasútfejlesztés a kiegyezés után – a Keleti pályaudvar

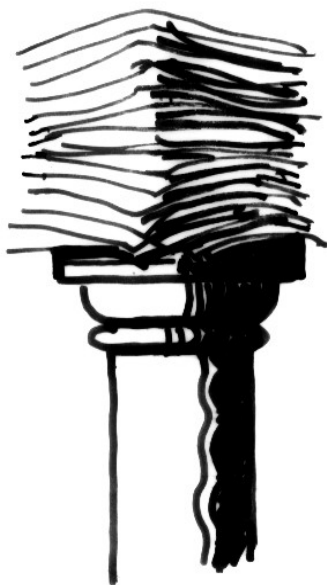
LENGYEL ESZTER: Levéltári források a Kapuvári Járás 1945 utáni
agrártörténet-írásához

GAÁLNÉ BARCS ESZTER: Levelek a tanyáról.
Pest Megyei tanyavilág 1968-ban

IN MEMORIAM

LAKOS JÁNOS
BŐÖR LÁSZLÓ

67.
évfolyam
2017
3. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

67. évfolyam
2017. év 3. szám

Levéltári Szemle

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR,
a MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE és a
MEGYEI ÉS VÁROSI LEVÉLTÁRAK TANÁCSA folyóirata

E számunk megjelenését támogatta a

Szerkesztők:

HORVÁTH J. ANDRÁS (főszerkesztő),
ÓLMOSI ZOLTÁN (felelős szerkesztő),
ERDÉSZ ÁDÁM (szerkesztő),
NÉMETH ÁGNES (szerkesztő)
SASFI CSABA (szerkesztő),
BORBÉLY JÁNOS (tördelőszerkesztő)

[HTTP://ARCHIVPORTAL.ARCANUM.HU/LEVSZEM](http://ARCHIVPORTAL.ARCANUM.HU/LEVSZEM)

http://www.leveltaros.hu/Leveltari_Szemle/leveltari_szemle.html
www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/folyoiratok/leveltari_szemle/leveltari_szemle.html

A szerkesztőség címe:

1139 Budapest, Teve utca 3-5.

E-mail: leveltar.sz@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó:

A Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója,
a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke és a
Megyei és Városi Levéltárak Tanácsának elnöke

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF ügyvezető igazgató

TARTALOM

Kitüntetések.....	5
-------------------	---

HORVÁTH J. ANDRÁS – NÉMETH ÁGNES: Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűléséről.....	7
---	---

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

LENGYEL ESZTER: Levéltári források a Kapuvári Járás 1945 utáni agrártörténet-írásához.....	27
---	----

GAÁLNÉ BARCS ESZTER: Levelek a tanyáról. <i>Pest megyei tanyavilág 1968-ban</i>	39
--	----

SCHMIDT ANIKÓ–ZÁVOCZKI ADRIENN: Vasútfejlesztés a kiegyezés után – <i>a Keleti pályaudvar</i>	45
--	----

KILÁTÓ

SOMOGYI LÁSZLÓ: Kutatási tapasztalatok az Angol Nemzeti Levéltárban és a Londoni Városi Levéltárban.....	55
---	----

MŰHELYMUNKÁK

HONVÁRI JÁNOS: Győri sztahanovisták. <i>Horváth Ede útja a hatalomhoz</i>	61
--	----

HÍREK

Városbírók és polgármesterek. <i>Az MNL Zala Megyei Levéltára Tudományos Konferenciája (Bakonyi Péter)</i>	83
--	----

IN MEMORIAM

LAKOS JÁNOS (<i>Szabó Attila</i>).....	87
--	----

BÖÖR LÁSZLÓ (<i>Á. Varga László</i>).....	91
---	----

INHALT	94
--------------	----

CONTENT	95
---------------	----

SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

BAKONYI PÉTER, segédlevéltáros, MNL Zala Megyei Levéltára

GAÁLNÉ BARCS ESZTER, levéltáros, MNL Pest Megyei Levéltára

HONVÁRI JÁNOS, gazdaságtörténész, egyetemi docens, SZIE

HORVÁTH J. ANDRÁS, főlevéltáros, BFL

LENGYEL ESZTER, PhD hallgató, ELTE BTK

NÉMETH ÁGNES, levéltáros, BFL

SCHMIDT ANIKÓ, levéltáros, MNL OL

SOMOGYI LÁSZLÓ, levéltáros, BFL

ZÁVOCZKI ADRIENN, levéltáros, MNL OL

szerk. = szerkesztőség, BFL = Budapest Főváros Levéltára, ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, MNL GyMS GyL = MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, SZIE = Széchenyi István Egyetem

ELŐFIZETÉSBEN TERJESZTI A MAGYAR POSTA ZRT.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt.

1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díj: 1600 Ft

KITÜNTETETTEK

**AUGUSZTUS 20. ALKALMÁBÓL A PESTI VIGADÓBAN
2017. AUGUSZTUS 18-ÁN**

DR. KOLTAI ANDRÁS

PAULER GYULA-DÍJAT VETT ÁT

Koltai András 1994 óta a Piarista Rend Magyar Tartománya levéltárosa, több mint húsz éves szakmai tevékenysége során élen járt az informatikai lehetőségek levéltári alkalmazásában, a levéltáros tartalmak internetes megjelenítésében. Fontos szerepet játszott az egyházi levéltárak közös kutatói segédlet-adatbázisának létrehozásában, sokat tett a különféle levéltáros egyesületek-szervezetek és az egyes levéltári intézmények kapcsolatainak építése terén. Tudományos munkássága, figyelme a Piarista Rend magyarországi történetén túl a korai magyar arisztokrácia és a Batthyány család történetére is kiterjedt, több mint tíz önálló kiadvány és 40 tanulmány, forrásközlés szerzője.

**A MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK
2017. ÉVI VÁNDORGYŰLÉSÉN**

DÓKA KLÁRA –DÍJBAN
RÉSZESÜLT KOLLÉGÁK:

Kellner Judit
főlevéltáros,
Budapest Főváros Levéltára

Dr. Cseh Géza
főlevéltáros
MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

Gurzó Klára
segédlevéltáros
MNL Békés Megyei Levéltára

Nagy Józsefné Ivanics Erzsébet
segédlevéltáros
MNL Pest Megyei Levéltára

Németh József
levéltári rendszerszervező
MNL Vas Megyei Levéltára

HORVÁTH J. ANDRÁS–NÉMETH ÁGNES

BESZÁMOLÓ A MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE 2017. ÉVI VÁNDORGYŰLÉSÉRŐL*

2017. JÚLIUS 10–12., MISKOLC

A Magyar Levéltárosok Egyesületének idei vándorgyűlésére 2017. július 10. és 12. között került sor a Miskolci Egyetem kampuszán. A külföldi vendégek vasárnapi fogadása után, hétfőn kora délután a hivatalos megnyitóval és köszöntőkkel kezdődött a program, majd a Dóka Kláráról elnevezett szakmai kitüntetések átadásával folytatódott. A díjakat azok a levéltári munkatársak kaphatták meg, akik a levéltárügy területén huzamosabb időn át, kimagasló szakmai munkát, elismerést érdemlő tevékenységet végeztek. A felsőfokú végzettségű levéltárosok részére adható I. fokozat egyik díját *Kellner Judit*, Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa kapta, hosszú időszakon át – elsősorban a gyűjtőterületen, a segédletkészítésben és a bibliográfiakészítés területén – végzett, magas színvonalú, precíz és lelkiismeretes munkája elismeréséül. Az I. fokozat másik díjazottja *dr. Cseh Géza*, a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának főlevéltárosa lett négy évtizedes, mély hivatástudattal végzett, kiemelkedő minőségű levéltári munkájáért, valamint a Jász-Nagykun-Szolnok megye történetének kutatásában elért eredményeinek elismeréséül. A középfokú levéltárosok között kiosztható II. fokozatot szintén ketten kaphatták meg: *Gurzó Klára*, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárának segédlevéltárosa, akinek hosszú időn át, különösen a levéltári kutatószolgálatban és az anyakönyvi munka területén nagy felkészültséggel végzett, segítőkész, eredményes és példamutató szakmai munkáját ismerték el; továbbá *Nagy Józsefné Ivanics Erzsébet*, a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának segédlevéltárosa, aki négy évtizeden át, mély szaktudással és nagy elkötelezettséggel végzett, példászerű és lelkiismeretes levéltári munkája, egyben egész szakmai életpályája elismeréseként kapta meg a II. fokozatot. A levéltárakban dolgozó nem levéltárosok számára alapított III. fokozatot *Németh József*, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára levéltári rendszerszervezőjének ítélték, közel három évtizeden át, magas szinten, szakmai elhivatottsággal és elkötelezettséggel, különösen a levéltári kiadványkészítés területén kifejtett innovatív és kreatív munkájának elismeréséül.

* *Ezúton köszönjük meg Ólmosi Zoltánnak, Bilkei Irénnek, Cseh Gergő Bendegúzának, P. Holl Adriennek, Zsidi Vilmosnak, Rácz Attilának és Hetényi Tibornénak, hogy munkájukkal hozzájárultak a szekciókról készült összefoglaló megírásához.*

A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűlésének első napján tartott, *Kenyeres István* MLE-elnök által levezetett plenáris ülésen a társadalom szolgálatában álló különböző közgyűjtemények, civil szervek és oktatási intézmények tapasztalatcseréjére került sor fél órás előadások keretében.

Elsőként *Barátné Hajdu Ágnes*, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke számolt be az egyesületük 1935. évi megalakulása óta zajló tudásgazdálkodás, értéktartás terén elért eredményeikről. Rámutatott, hogy szakmájukban a társadalmi szerepvállalásra koncentráló programok, kompetenciafejlesztések, konferenciák már évek óta elsőbbséget élveznek. A legutóbb 2012-ben megtartott Országos Könyvtárügyi Konferenciát csupán néhány évente rendezik meg, amikor a stratégiaépítésben egy olyan pontra jutnak, amikor összegzésre, iránymutatásra van szükség, és amelyen egy-egy témát mélységében járnak körül. Az 1935 óta csupán ötödik alkalommal megtartott szakmai fórumot a „Könyvtárak a társadalom megújulásáért. Fejlesztés, fenntarthatóság, esély” címmel rendezték meg. A konferencián meghatározták az elkövetkezendő évek fő célkitűzését: eszerint a könyvtárak az információs, illetve tudástársadalom alapintézményei, az oktatás, a kutatás és az innováció háttérintézményei, és az egyre inkább teret hódító trend, az élethosszig tartó tanulás, továbbá a kultúra, a közművelődés és a közösségi találkozások színterei. Alapfeladattá kell válnia a társadalom minden tagja számára megszerezhető digitális műveltség biztosításának. Ezt követően az évente megtartott vándorgyűléseken a kitűzött irányvonal különböző aspektusait vizsgálták meg közelebbről.

A 2016-ban elindított stratégia, melynek jelmondata *Erős könyvtárak, felkészült könyvtárosok*, alapvetően határozza meg az eljövendő feladatokat, melynek egyik konkrét első lépését az idei vándorgyűlésük témamondatában röviden és velősen fogalmaztak meg: *Az élet minősége. Könyvtárosok a társadalom szolgálatában*. A célként megjelölt életminőség javítását a környezet adta kihívásokból és az ezekre választ kereső helyi stratégiákból formálják ki. A magyar célkitűzések szépen adaptálták a nemzetközi könyvtárügyben megfogalmazott trendet, ezt mi sem mutatja jobban, mint a szervezet (IFLA WLIC) idén augusztusban tartott wroclaw-i (Wrocław) konferenciájának központi gondolata: *könyvtárak, szolidaritás, társadalom*. Az idén 500. évfordulóját ünneplő reformáció egyik fő alaptétele is az olvasni tudás és az életminőség szintje közötti közvetlen kapcsolatra világít rá. Az ENSZ előtt is bemutatott 2014-es lyoni nyilatkozat – többek között – azt deklarálja, hogy az információhiány legalább akkora éhséget jelent, mint a nélkülözés többi fajtája, és ennek leküzdésében a könyvtáraknak szükségszerűen hatalmas a szerepük.

Az előadó zárszavában az MKE 2016-ban megkezdett öt éves stratégiáját mutatta be, melynek során új és innovatív szakmai kezdeményezésekre van szükség, a szakemberek ismereteinek és kompetenciájának erősítésére, továbbá a kihívásokra adott válaszok keresésének eredményeit, tapasztalatait, elképzeléseit a nyitottság és a társadalmi szolgálat jegyében a többi közgyűjteménnyel és a kulturális ágazat egész területével is meg kívánják osztani. A stratégia által meghatározott kulcsterületek számukban meglehetősen ambíciózusak, s a kulturális alapellátástól, a közösségfejlesztésen és tehetséggondozáson át a könyvtárosok képzését és életpályamodelljét is magába foglalja. Az előadó hangsúlyozta, hogy az egyenrangú és innovatív társadalom biztosítékai az erős

könyvtárak és a felkészült könyvtárosok, hogy végül kimondhassák: ott fejtett a helyi társadalom, ahol könyvtári szakember dolgozik.

Az elmondottakból kiderült, hogy a könyvtáraknak valódi jelenléte és fontos szerepe van a társadalomban, szerepük megkönnyíti az emberek hétköznapijaiba való beépülését, így a kipróbált és bevált stratégiák levéltári adaptálása nagy segítség lehet a levéltárak társadalmi szerepének megújulásában.

Deme Pétertől, a Pulszky Társaság elnökétől a múzeumoknak a változó világ kihívásaira adott válaszairól tájékozódhattunk. Az elmúlt száz évben, de főképp az elmúlt néhány évtizedben, a múzeum definíciója a meglehetősen általánostól („közérdekű s tudományos, kulturális vagy művészeti szempontból értékes tárgyak gyűjteményének állandó kiállítása” – Révai Nagylexikon, 1916) egyre inkább egy több funkciós, a változó világ eszközeit mindjobban ki- és felhasználó intézménnyé vált. Feladatai folyamatosan bővülnek, kibontakoznak, valós és virtuális életünk hétköznapi részesévé igyekezik válni, szemben *az ódsí, néhány tárgy egy félhomályos teremben* nézetével. Az előadó a 19. századi művészettörténész és múzeumi kurátor, *Alfred Lichtwark* egy frappáns idézetével szemléltette a múzeumok számára megfogalmazott változási kényszert: „Mindaddig, amíg a múzeumok kővé nem dermednek, változásokon kell keresztül menniük. Minden nemzedék új feladatokat fog számukra adni.”

Hazánkban az 1970-es évektől érzékelhetőek változások, amikor párthatározat (1974), majd törvény (1976) képében központi elvárásként nyilvánult meg a „közművelődés”: megvalósítására forrást is biztosítottak. A rendszerváltozás utáni évek adtak új lendületet az ágazatnak, a szakemberek – kényszerűségből vagy az új ismeretek hatására – új fogalmakkal és eszközökkel ismerkedtek meg: *marketing, public relations, civil szervezetek, nemzetközi együttműködések*, és kezdték el használni azokat a szakterületükön. A fenntartók megváltozásával átalakult a finanszírozás, csökkentek a ráfordítások és még jobban érvényesült a költségvetési maradék. A szakma kreativitása és a társadalmi igények is új eszközök alkalmazását kényszerítették ki: modernebb, megújult kiállítások, új rendezvények jelentek meg, szakmai civil szervezetek és folyóiratok alakultak, megindult a digitalizáció, a figyelemfelhívás új eszközei léptek porondra. 1996-ban elindult a Múzeumok Majálisa és 1997-ben végre elfogadták a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről alkotott törvényt. A 21. század első évtizedében további szervezetek alakultak (Magyarországi Tájházak Szövetsége, Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége stb.), díjakat, elismeréseket hoztak létre, mint például a Pulszky-díjakat. 2002-ben egy rendezvénysorozatot szerveztek a magyar múzeumügy kezdetéről. 2003-ban meghirdették „a megújulás kényszerét”, amelynek következményei az állományvédelem fejlesztése, az Alfa-programok, a „Múzeumok mindenkinek” programok, a Múzeumok Őszi Fesztiválja voltak. Ezeknek a programoknak a mai napig működnek, és a megkezdett irány a fenntartók elvárásaival is találkozik. 2004 óta az Európai Unió támogatói pályázatok is új és rendkívül fontos kiegészítő lehetőségeket biztosítottak a finanszírozásban, ezek azonban jellemzően nem csak egy gyűjteményi területről szólnak, sok az átfedés a könyvtárüggyel és a közművelődéssel. A 2011 óta többször megváltozott fenntartói környezetből adódó bizonytalanság, és az egyre növekvő adminisztrációs teher erősen nehezíti a kitűzött célok megvalósítását. Az előadás fontos pontokat érintett, és jól vázolta a múzeumügynek az el-

múlt két évtizedben a kor kihívásaira adott – többségében sikeres – adaptációját, számos olyan elemre azonban nem jutott idő, ami meghatározza ennek a területnek a mindennapi életét és jövőbeni sorsát. A dolgozók béréről, az életpályamodell lehetőségéről, a régészettel kapcsolatos jogszabályokról, a műtárgyakról és a turizmus szerepéről talán csak egy későbbi, hasonlóan összeszedett és informatív előadáson tájékozódhatunk. Deme Péter végaszavában ismét visszautalt Alfred Lichtwark örökérvényű szavaira, s felhívta a figyelmet, hogy időszerű lenne itthon is újradefiniálni a múzeum fogalmát.

Török András, a Fortepan fotóarchívumot kezelő Summa Artium Nonprofit Kft. igazgatója a civil szféra és a levéltárak együttműködésének tapasztalatairól tartott rendkívül képgazdag és szórakoztató előadást, amelyben a vándorgyűlés helyszínét köszöntve miskolci képekkel demonstrálta a Fortepan adatbázisát, beszélt alapításáról, felépítéséről és működéséről, kitért a civil szervezetek és a közgyűjtemények közötti kapcsolatra.

Az előadó értelmezésében a civil szervezetek a levéltárak számára a hidat képezik a társadalom felé, alapvetően nem kormányzati szervezetek (NGO), amelyek finanszírozása részben kormányzati jellegű, feladataik szerint viszont részben autonóm szervezetek (kvázi autonóm NGO-k, azaz QuANGO-k). Az igazi civil szervezetek létrejöttéhez és működéséhez Török szerint feltétlenül szükséges egy, a látomással rendelkező „szent őrült”, valamennyi szervezeti és adminisztrációs tudás és/vagy háttér, illetve a társadalom szimpátiája. Ez utóbbi feltétlenül szükséges, hogy a civil szervezetek nagy hajtóerejét adó önkéntesek erejének segítségével fel lehessen építeni és működtetni egy ilyen gyűjteményt.

Feltette a kérdést, hogy mibe ütheti egy civil szervezet az orrát? Példái nyomán kiderült, hogy szinte mindenbe, és ami a Fortepant alapító és az eszmével rendelkező *Tamási Miklós* fotógyűjtőgető magánhobbijaként indult, „lopakodó aktivizmussá” alakult át, amely során feszegetik a törvényesség határait. Feltett célja, céljuk ugyanis, hogy példának okáért a múzeumokban ne lehessen pénzért árulni a köz tulajdonát képező és ott őrzött fotók másolatait. Fő törekvésük, hogy a Fortepan válogatott, online fotóarchívumként ingyenesen és önkéntesen tárja a társadalom elé közös kulturális kincseinket. Mivel a való világban élnek és boldogulnak ők is, a Fortepan a Summa Artium Kft. „virtuális alapítványa” lett, illetve a Creative Commons 3.0 szabványa segített ennek a szerzői jogi megvalósításában.

A Fortepan 2010. augusztus 20-án indult körülbelül 5000 képpel, amelyek egy részét Tamási Gábor lomtalánításokon gyűjtötte össze. Az időhatárok eredetileg 1900 és 1990 voltak, azonban ma már korábbi képeket is fogadnak, későbbieket azonban nem. A gyűjtemény földrajzi kereteit elsősorban Magyarország, a történelmi Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia adták, mára azonban elfogadják magyar turisták bárhol elkészített képeit is. Az indulás az OSA Archívum támogatásával következhetett be, ekkor jelennek meg az első adományozók és önkéntesek is. A második évükben már keresési lehetőség volt a honlapon, megjelentek a családi adományozók, illetve végül el nem fogadott üzleti ajánlatokat is kaptak. A Budapest folyóirat díját is ekkor kapták meg. 2015-ben Budapest Főváros Levéltárával kötött megállapodás keretében mintegy 1500 Klösz-képpel bővült az online gyűjtemény, ez Török bevallása szerint hozzájárult

ahhoz, hogy a Fortepan kitörjön az addigi „cuki érdekesség” kategóriából és nagykorrá váljon.

Török András előadásának levéltáros szemmel talán legérdekesebb része a fotók útjának bemutatása volt, amely néhány ponton – mondhatni – homlokegyenest eltér a levéltári gyakorlattól, szemlélettől. A fotó a Fortepan kezelésébe az adományozó útján kerül be. Ő lehet a fénykép eredeti tulajdonosa, de lehet a lomtalanítás során kincset kereső és találó szerencsés is, ezután az úgynevezett önkéntes tanácsadókhoz, illetve szkennelőkhöz kerül, majd a kurátorhoz, aki dönt arról, hogy kikerüljön-e az online felületre. Az eredeti képeket nem gyűjtik, digitalizálás után visszaadják a tulajdonosának vagy segítenek helyet keresni egy közgyűjteményben. Fontos megjegyezni ugyanis, hogy az online látható képek csak egy részét képezik a Fortepan gyűjteményének. A teljes adatbázishoz egy szerződés keretein belül csak az Index online médiumnak van hozzáférése. Felmerül a kérdés, hogy mi alapján születik meg a döntés a képek közzétételéről, születik-e valamiféle több szempontú (történeti, egyediségi, pótolhatatlansági stb.) értékfelmérés, értékmeghatározás? Török elmondása szerint egyszemélyi döntés születik, amit Tamási Miklós hoz meg egyfajta homályos értéket, a kép jelentőségteljességét („meaningful”) vizsgálva.

A Veszprém Megyei Levéltárral, a Semmelweis Orvostörténeti Levéltárral és a Jezsuita Levéltárral, a VÁTI-val, a Pannonhalmi Bencés Levéltárral, a BFL-lel és az Archive of Modern Conflict-tal állnak együttműködési kapcsolatban. Az előadás időpontjában a gyűjtemény 85 608 képet számlált, amelyből 3449 levéltárból került fel rá. Külföldön a Fortepan Iowa Project (University of Northern Iowa, Cedar Falls) kivételével Törökék legnagyobb sajnálatára egyelőre nem sikerült áttörő megállapodást kötniük. Az előadás végeztével Kenyeres István levezető elnök feltette a közgyűjteményi ágazatban számos vitát eredményező, és az előadás egészében jelenlévő kérdést: „Amit a közgyűjtemények őriznek, a közé vagy a közgyűjtemény?”

Horváth J. András szerteágazó szakmai kérdéseket felvető előadása a levéltárak és a 21. századi társadalmi kihívások területére kalauzolta el a hallgatóságot. Kezdeként rögtön leszögezte, hogy a levéltárak nem tudnak olyan sokrétűen és színesen megjelenni a társadalmi térben, mint a korábban elhangzott előadásokban szereplő szervezetek, mivel egyik fő tevékenységi körük a megmentésre érdemes iratok megmentése, s ezt számos esetben nehéz a nyilvánosság elé tární. Az előadó saját tapasztalata, hogy a magán- és személyes iratok gyűjtése során felmerült különféle gyűjtési módszerek közül sokat megkérdőjeleznek, hogy ez is egy közlevéltár feladata lenne-e? A tendencia egyre több levéltárban a pozitív válasz felé hajlik, és ezt az eredmények is igazolják. Felmerül így a kérdés, milyen társadalmi igények állnak előttünk a 21. században, mit kell teljesíteniük a levéltáraknak? Az előadó markáns véleménye, hogy a jelenlegi levéltári törvény alkalmatlan az iratértékelési és állománygyarapítási területen az iránymutató és szabályozó szerepére. Mind a levéltárosok gondolkodásmódjának, mind a jogszabályoknak teljes átalakuláson kell átesniük. Ehhez azonban előbb meg kell vizsgálni a levéltári gondolkodás múltját és adaptálódását a jelenkor igényeihez.

A levéltár szerepéről hagyományosan három fő felfogás létezik, amely egyben a levéltártörténeti periodizációt is jelenti. Legkorábban létezett az alapvetően jogbiztosító funkciót ellátó levéltár, majd a tudományos érdekeket képviselő történeti levéltár,

jelenleg pedig a mai igényekhez kapcsolódó egyfajta társadalmi levéltár megvalósítása a cél, amely az „emlékezeti” vagy a „kulturális-társadalmi, identitás” szerepét tölti be. Ezt a periodizációt fejleszti tovább Székely Iván, aki egy negyedik archívumi világgéppel egészíti ki a korábbiakat, ez a mai kor, a globális időszak fényében létrejött ún. posztkusztodialis paradigma, azaz a levéltár(i intézmény) nélküli levéltár. Felfogása szerint a jelenlegi maradandó értékű iratok, dokumentumok, információk nem feltétlenül a hagyományos levéltárakban őrződnek meg, a továbbiakban a levéltáraknak egy intézői, mentori, irányítói szerepe lesz csupán ezekkel kapcsolatban.

A jelenlegi helyzet általános jellemzésekor mindenképpen figyelembe kell venni Kecskeméti Károly – az előadó szerint némileg túlzó és egyoldalú – megállapításait, hogy a hagyományos levéltári rend ideje lejárt, a segédtudományokhoz és történettudományokhoz kötődő levéltárosságnak vége. Horváth J. András nem fogalmazott ilyen élesen, de a néhány szóban felvillantott mai levéltári munkák valóban rávilágítanak egyfajta hangsúlyeltolódásra az elmúlt száz évben megszokott rendhez képest. Ahhoz, hogy korunkban egy levéltár a társadalom elé tudja tárni sajátosságait, mindennapi munkájával is igazodnia kell ahhoz: előtérbe került a digitalizáció, a technológia-vezérelt műveletek; fontossá vált, hogy a nyilvánosság elé a társadalom számára elfogadható és befogadható képet tárjon; míg az ún. hagyományos munkák (pl. rendezés, segédletkészítés) mind kisebb szeletét teszi ki a napi munkának.

Amennyiben a fenti megállapítások valóban helytállóak, akkor az előadó véleménye szerint a legnagyobb kihívást a levéltárak gyűjtőterületi tevékenysége jelenti, amelynek egyik legnagyobb kerékkötője a levéltári törvény ez irányú rendelkezései. A problémák mindegyike arra az általános következtetésre utal, hogy mivel a területi levéltárak nem rendelkeznek az adott területre vonatkozó teljes dokumentális vízióval, nem ismerik a keletkeztetett dokumentumok teljes körét, és nem tudják azt összefüggéseiben szemlélni, így a „beeső információk” alapján kénytelenek elvégezni az iratok értékelését, ami fragmentáltsághoz, esetlegességhez vezet, és valóban maradandó értékű iratok vesznek el, illetve fel sem fedezik őket. A jelenlegi német szakirodalom is foglalkozik azzal, hogy a levéltárak által jelenleg gyűjtött köziratok belső információtartalmi értéke kiürült, formalizálódott. Az értékkel rendelkező dokumentumok felfedezéséhez új viszonyulás, új módszertan vált szükségessé.

A nemzetközi levéltári tanács erre a folyamatra reagálva 2004-ben ajánlást adott ki a levéltári törvényalkotásról. Az ajánlás része, hogy megjelenjen a közfeladat ellátásának fogalma, ami Magyarországon megtörtént, értelmezése azonban folyamatosan vita tárgya. A javuló tendencia viszont kimutatható: kezd elterjedni a széles értelemben vett közfeladat értelmezése, ami a széleskörű, a társadalmi szervezetekkel való foglalkozást is magába foglalja. Másodrészt ajánlják, hogy a levéltárak támogassák a társadalmi térben elhelyezkedő szervezetekkel a kapcsolatok fenntartását, a keletkeztetett iratok gyűjtését. Magyarországon jelenleg még csak esetlegesen foglalkoznak az ilyen típusú szervezetekkel, még mindig létezik egy prioritási sorrend, amelyben a szűkebb értelemben vett köziratok elsőbbséget élveznek. Ennek az attitűdnek a megváltoztatása is szükségessé vált.

Az Európában elterjedt iratközpontú iratértékelési gyakorlat két útjával ismerkedhettünk meg röviden, amely megoldást jelenthet az új gyűjtési módszertan kialakí-

tásához. A Kanadai Nemzeti Levéltárban a 2000 óta bevezetett gyakorlat szerint *makroértékelést alkalmaznak*, amely során nem az iratokat, nem is az iratképző szerveket, hanem azok együttesét értékelik. Ez egyfajta, a levéltári gondolkodáson túlmutató felfogást igényel, aminek eredményeképpen külső szakembereket is bevonnak. A másik, a *dokumentációs stratégia*, amit az USA-ban alkalmaznak, illetve a német levéltárosok a kisebb levéltárakban igyekeznek gyakorlatba ültetni, és így egyfajta horizontális és vertikális sémát alkalmazva lényegre törőbb iratértékelést tudnak megvalósítani.

Befejezésül az előadó a levont következtetésekről és konkrét teendőkről ejtett szót, legfontosabbként az országos és helyi jelentőségű iratképzők problematikáját elemezte. Mi a valódi különbség közöttük? Kísérletet kell tenni a nemzeti, országos jelentőség és a különféle lokális érdekkomponensek elkülönítésére, illetve meghatározására. Mindezek eredményeként pedig értékesebb gyűjtőterületi politika kialakítása a cél!

Borsodi Csaba, az ELTE BTK dékán-helyettese és történeti intézetének igazgatója „Új kihívások: a levéltáros-képzés átalakítása” címmel tartott előadása elején az elmúlt mintegy hetven év képzéstörténetét idézte fel. 1949-ben hozták létre a levéltáros egyetemi szakot. Ennek alapvetően két fő oka volt, a területi levéltárakban képzett emberekre volt szükség, s mivel az előző rendszer levéltárosait nagyrészt elküldték, új, latinul, németül tudó és olvasó szakemberek kiképzése még inkább szükséges volt. A képzés ekkori formája 1955–1956-ig tartott, ekkorra megfelelő létszámmra töltötték fel a levéltárakat, 1960-ig nem is volt igény újabb levéltárosok képzésére, s a szakma ezután is csak kisszámú szakembert igényelt, és az egyetemi képzési rendszer ezt követte. 1969 után, egészen az 1970-es évek végéig nagy tömegben képeztek levéltárosokat, elsősorban kiegészítő szakként, esti, levelezős képzésen. Az 1980-as években a levéltárvezetők is már mind levéltáros végzettségűek voltak. 1998 és 2005 között három különböző képzési rendszer is elindult, sajnos azonban egy teljes évfolyam sem tudott úgy végigmenni, hogy közben ne kezdődjön el egy új rendszer. 2005-re megtervezték a BA-képzést, idő hiányában azonban az MA-t nem, így alakulhatott ki, hogy a két képzési fokozat nem kapcsolódik szervesen egymáshoz. 2009 és 2017 között két évente átdolgozták a képzési rendet, mind a Magyar Nemzeti Levéltár, mind Budapest Főváros Levéltára szakmai véleményét kikérték, mivel az egyetem fontosnak tartotta, hogy a szakma kifejezésre juttassa, mire van szüksége a képzésben. Jelenleg a BA-n a történészhallgatók 50 kredit mennyiségű levéltáros órát hallgatnak, míg az MA nyújtja a teljesebb körű levéltárosképzést. A létszámstatisztikák alapján mind 2016-ban, mind 2017-ben három fő járt a mesterképzésre. A 2013-as szakértékelések után 2015-ben indult a legújabb képzési rend, ekkortól a levéltáros mesterképzés során a törzsképzés mellett háromféle specializációból választhatnak a hallgatók. A középkori és korai újkor specializáció a levéltárak feudális kori iratanyagára, a jelenkori specializáció a levéltárakban nagyobb tömegben lévő modern kori iratanyagokra, és az újonnan meghirdetett információ és records menedzsment szakirány pedig az elektronikusan keletkeztetett iratanyagokra készíti fel a hallgatókat. Ez utóbbi nem volt népszerű, ezért a cél az, hogy levelező szakon hirdessék meg, úgy gondolják ugyanis, hogy lesz rá kereslet és érdeklődés.

A plenáris ülést követően került sor az idén első ízben megrendezett I. MLE Labdarúgó Kupára, amit nagy küzdelem után a BFL csapata nyert meg. Az estét az immár hagyományos fogadás zárta.

*

A vándorgyűlés második napján hét különböző szekció tartotta meg ülését, többségükben a tisztújítás is megtörtént. A *Nemzetközi szekció* – eltérően az előző évektől – ebben az évben *Ólmosi Zoltán* vitavezetésével német nyelven végezte munkáját, amelynek kiindulópontjaként *Willibald Rosner*, az osztrák egyesület elnöke, a Niederösterreichisches Landesarchiv igazgatója tartott vitaindítónak is tekinthető előadást az ausztriai önkormányzati levéltárak helyzetéről. A probléma általánosnak tekinthető nemcsak Ausztriában, hanem Európa nyugati felében is, ugyanis az iratvesztés óriási ezeknél a sokszor falusi iratörzű helyeken, s mivel a levéltár működtetése a helyi vezetés felelőssége, a tartományi levéltárak sokszor csak tanácsokkal segíthetik ezeket a kis egységeket. A kis önkormányzati levéltárak munkatársai általában szakmailag képzetlenek, és a napi munkában kevéssé használható embereket helyezik oda. Olyan közösségekben pedig, ahol nincs helyi levéltár, még nagyobb az iratvesztés, mert a tisztségviselők rendszeresen hazaviszik az iratokat, amelyek nagy része már soha nem kerül vissza a hivatalba. Olyan esetet is említett, ahol a polgármester házában egy ládában őriztek 16. századi okleveleket.

Willibald Rosner külön kitért az alsó ausztriai tartományi levéltár tevékenységére, amelynek során már 120 kisebb regionális iratörzű hellyel kötöttek szerződést, ami a szakszerű tárolás, rendezés, állományvédelem mellett a képzésre is kiterjed. A közeli cél az, hogy minél több helyi levéltárat bevonja ebbe a körbe, ezáltal is segítve az iratok védelmét. Mivel egyes helyeken az iratok őrzését politikai kérdésnek tekintik, előfordult olyan eset is, hogy a választás után az új polgármester elutasította a további együttműködést a tartományi levéltárral. Az előadó a jövőt a kerületi/területi levéltárak létrehozásának a tendenciájában látta.

A vitaindítót követően világossá vált, hogy milyen éles a különbség a hajdani szocialista országok centralizált levéltári rendszere és az osztrák, német levéltári (irattári) helyzet között. A kialakuló élénk vita során a levéltári szakma számos kérdése terítékre került, amelyek közül az e-iratkezelés különösen érdekes választóvonalat jelent: Míg Ausztriában és Németországban az állami (önkormányzati) területen, így a levéltáraknál már általánossá vált az elektronikus ügykezelés, addig Európának innenső felén úgy teszünk, mintha már az lenne. Azaz az elektronikusan beérkező futó iratokat kinyomtatják, más szóval egyfajta „kettős könyvelés” folyik.

*

A *Forrásközlő szekció* a 2001. évi megalakulása óta idén a 17. tanácskozását tartotta „A reformáció magyarországi történetének levéltári forrásai a 16. századtól napjainkig” címmel, csatlakozva a reformáció 500. évfordulójához. A tanácskozást a megszokott, mintegy 35–40 fős érdeklődés kísérte. A szekcióvezető, *Óriné Bilkei Irén* röviden ismertette az MNL-ben az elmúlt évben, illetve jelenleg is folyó forrásfeltáró munkákat, amihez az első előadás is kapcsolódott. *Laczkovik György*, az MNL OL főosztályvezetője „A reformáció története, levéltári forrásainak feltárása az MNL-ben – az 1526 és 1570 közötti oklevelek adatbázisa” című előadásában ismertette az eddig elvégzett

munkát, és beszámolt a várható eredményekről. A legfőbb célkitűzésük, hogy online felületen jól kereshető adatbázist hozzanak létre. Az ésszerűség jegyében a megjelölt korszakban nem csupán a reformációval kapcsolatos, hanem minden iratanyagot feldolgoznak. 2017-ben levonták az addigi munka tanulságait, ami koncepcióváltást igényelt a további hatékony és szakmailag megfelelő eredmény eléréséhez.

Hudi József, a Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Levéltárának vezetője „Reformáció- és egyháztörténeti kutatások a magyarországi református levéltárakban” című előadásában adott alapos tudománytörténeti és szakirodalmi áttekintést a református egyház levéltárainak iratanyagáról. A felmerülő problémák alapvetően a 16–17. századi szűkös forrásadottságokra vezethetők vissza, az életrajzi adatok és szolgálati idő információi sajnos meglehetősen töredékesek, esetenként pontatlanok. A további feladatok között az alapkutatások, forráskiadványok, digitalizálási programok szerepelnek. Összességében elmondható, hogy rengeteg olyan forrásfeltárási munka zajlik, aminek a következő évek, évtizedek kutatói látják majd hasznát.

A Forrásközlő Szekció mindig feladatának tekintette, hogy bemutatkozási lehetőséget adjon fiatal kutatóknak. Ez alkalommal *Világi Dávid*, a győri Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény vezetője „Rejtett (erő)források – kutatási lehetőségek az evangélikus gyűjteményekben” című előadásában ismertette alaposan a magyarországi evangélikus levéltárakban őrzött iratanyagot. A kutatók által ismert és használt irattípusok (pl. anyakönyvek, protocollum kötetek, gyülekezeti intézmények iratai) mellett olyanokra is felhívta a figyelmet, amelyeket soha senki nem kutat, mégis kiváló információtartalmuk lehet. Ilyenek például a háztartási iratok, amelyek között sok jogi vonatkozású irat, például adásvételi szerződés található.

Befejezésül *Sávoly Tamás*, a Veritas Történetkutató Intézet főlevéltárosa „A protestáns egyházak és a reformáció a Magyar Rádió egykori Archívumának írott dokumentumai között” című előadásában mutatta be a Rádió protestáns vallási műsorait.

A szakmai előadások után a Szekció tisztújító gyűlésén a leköszönő Bilkei Irén szekcióvezető helyére a tagság Laczlavik Györgyöt a szekció vezetőjévé, Sávoly Tamást pedig a helyettesévé választotta.

*

Az *Informatikai szekció* idei programja ebben az évben nem egy meghatározott téma köré csoportosított előadásokat tartalmazott, hanem a levéltári élet informatikai vonatkozású feladataira reflektáló különböző prezentációkat vonultatott fel.

Magos Gergely, az MNL Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Uniós Projektek Igazgatóságának (MNL NKEUPI) projektkoordinátora az Európai Unió és a magyar kormány által támogatott, a „Közigazgatási Eljárásokhoz Kapcsolódó Levéltári Szolgáltatás Fejlesztése” kiemelt projekt céljairól és eddigi eredményeiről tartott előadást. Az előadó részletesen bemutatta, hogy a 2015 és 2019 között megvalósuló öt éves program keretében az MNL a *szolgáltató levéltár* gyakran emlegetett fogalmának jegyében törekszik a levéltárak adminisztratív terheinek csökkentésére, a levéltár közigazgatási funkcióinak erősítésére, az állampolgárnak és a kutatónak nyújtott szolgáltatások fejlesztésére, a belső folyamatok racionalizálására és hatékonyságának növelésére. A nettó 2,63 milliárd Ft-os támogatással megvalósuló fejlesztéssel az ingatlan-nyilvántartási és építési ügyek, a hagyatéki, a jogszolgáltatási, az iskolai végzettséghez

kapcsolódó ügyek, a restitúciós ügyek, a külföldre küldött hiteles másolatok, valamint a cégek felszámolásával kapcsolatos ügyek válnak hatékonyabban intézhetővé. A projekt együttműködő partnerei az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, a miniszterelnökség és Budapest Főváros Levéltára.

Gerhard Péter, a BFL osztályvezetője az elektronikus iratátadások tartalmi és formai követelményeiről beszélt előadásában, konkrétan a 34/2016 (XI.30.) EMMI rendelet (formátumrendelet) céljait, előírásait, az átvétel eljárásrendjét, illetve az OAIS modell szerinti ún. „Benyújtott Információs Csomag” (SIP) felépítését és működését taglalta, ezen kívül bemutatta az eLev SIP-készítő alkalmazás működését is.

Koltai András, a Piarista Levéltár vezetője nagy érdeklődéssel várt előadásában az ARCA projekt aktuális helyzetéről számolt be. Ez a projekt egy ingyenes, nyílt forráskódú alkalmazásokra épülő, a Nemzetközi Levéltári Tanács támogatásával és az összes vonatkozó nemzetközi levéltári szabvány figyelembe vételével készülő levéltári nyilvántartó rendszer, amely alkalmas lehet kisebb levéltárak teljes törzskönyvi és szervnyilvántartásának vezetésére, azok összekapcsolására és mindenféle szabványos adatcserére is. Koltai az egyházi levéltárak nyilvántartásán keresztül mutatta be az ARCA működését, előnyeit és hátrányait is: ez utóbbiak közül érdemes megemlíteni, hogy a projekt fejlesztése Kanadában zajlik, így a magyar felhasználók visszajelzéseinek vagy fejlesztési igényeinek viszonylag kicsi a megvalósulási esélye. Mindenképpen megemlítené ugyanakkor, hogy az ARCA magyar fordítása elkészült, a hazai felhasználók ingyenesen igénybe vehetik a nyilvántartó rendszer magyar nyelvű verzióját is.

Gruber Mihály, a Hadtörténelmi Levéltár levéltárosa a „Katonák a Gulágon” (www.katonakagulagon.hu) című adatbázist, illetve az annak elkészültéhez vezető rendkívül komoly diplomáciai, adatfeldolgozási, fordítási feladatokat mutatta be. Az interneten keresztül elérhető, több mint 66 ezer nevet tartalmazó adatbázis alapján bárki megkeresheti saját elhunyt hozzátartozóit, ismerőseit, falubelijeit, ami komoly segítséget jelenthet a 20. századi iratanyagot őrző levéltáraknak, de az állampolgároknak és a kutatóknak egyaránt.

Utolsó előadóként *Szatucsek Zoltán*, az MNL NKEUPI igazgatója az elektronikus archiválás általános modelljéről, annak nemzetközi kooperációban történt kidolgozásáról és a Magyar Nemzeti Levéltár ebben való részvételéről beszélt.

Az Informatikai szekció tagjai az ülés után szavazatszámoló bizottságot választottak, amely lebonyolította a szekció tisztikarának megújítását. A titkos szavazás eredményeként a tagok egyhangúlag ismét *Breinich Gábort* választották szekcióelnöknek, helyettesének pedig *Cseh Gergő Bendegúzt*.

*

Az *Állományvédelmi szekció* minden évben igyekszik úgy összeállítani programját, hogy a levéltárosok számára is vonzó és érdeklődésére számot tartó legyen.

A 2016-ban és ebben az évben is a legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó állományvédelmi esemény a MNL OL Hess András téri részlegének kényszerű elköltöztetése volt. *Czikkely Tibor* osztályvezető előadásából első kézből tudhattuk meg, milyen szakszerűtlenül, előkészítés és állományvédelmi szakemberek bevonása nélkül folytak egy ideig a munkálatok. Miután már a levéltári szakfelügyelet is a költözés körülményeit és

a dokumentumok károsodásait vizsgálta, vonták be az MNL OL állományvédelmi szakembereit. Szerencsére nem történt visszafordíthatatlan károsodás az iratanyagban, és a médiában megjelent álhírekre az előadó ezúton is reagált.

Mezei Zsuzsanna, a Vajdasági Levéltár főlevéltárosa a 2016-ban átadott új levéltári épületet mutatta be. Előadását az elmúlt egy év – fotókkal gazdagon illusztrált – tapasztalataira építette. Kiemelte a raktárak ablakaira felszerelt külső redőnyök nehézségeit és a nem megfelelően tervezett iratrendező helyiségeket. A raktárak azonban klimatizáltak, gördülőállványzatú fém polcos helyiségek megfelelnek a legújabb állományvédelmi követelményeknek is.

Kirics Márta, az MNL Baranya Megyei Levéltárának főrestaurátora egy 1806. évi térkép konzerválását és installálását mutatta be. A térkép restaurálásának legnagyobb nehézsége a rendelkezésre álló rövid idő volt, így a főrestaurátor csak a térkép tisztítását, és néhány részen történő kiegészítését, ragasztását tudta elvégezni, ezzel is demonstrálta azonban az állományvédelmi munka sokirányú szakszerűségét.

Nemes L. Ágnes, az MNL SZKK főrestaurátora, előadásában áttekintette az elmúlt negyven év restaurálási technológiáit. Bemutatta, hogyan és milyen restaurátori technikák, gépek, folyamatok avultak el, és melyek a jelen restaurátorainak lehetőségei az égetett iratok tekintetében. Egyértelműen a folyamatok reverzibilitására és az alkalmazott anyagok időállóságára hívta fel a figyelmet. A papírontést, a kiegészítést és a japán papíros pótlást számos restaurált dokumentummal illusztrálta.

Az előadások után *P. Holl Adrien* szekcióvezető leköszönt, és azt követően megtartott tisztújításon az új szekcióvezető *Szlabey Dorottya* főrestaurátor, az MNL SZKK Állományvédelmi Osztályának helyettes vezetője lett, helyettese pedig *P. Holl Adrien*, a BFL főosztályvezetője.

*

Az *Oktatás- és tudománytörténeti szekció* ülésére a Miskolci Egyetem Selmec tanácsterem, történelmi milőt idéző környezetben került sor. A téma a Nyitott Levéltárak idei programsorozatához illeszkedett: *Gasztronómia a felsőoktatásban – egyetemi menzák*.

A rendkívül izgalmas előadások sorát *Draskóczy István* egyetemi tanár (ELTE BTK) kezdte meg „Só nélkül jó étket egy szakács sem csinált” című előadásával, ami igazodva a vándorgyűlés központi témájához, a só szerepét mutatta be a középkori és a kora-újkorai étkezéseknél. Ez az ásvány nélkülözhetetlen az élethez, embernek, állatnak egyaránt szüksége van rá. Az előadó rámutatott arra, hogy a középkorban és a kora-újkorban az emberek több sót fogyasztottak, mint manapság. Ennek az az oka, hogy ez a termék nem csupán ételízesítő volt, hanem tartósításra használták (hús, hal, zöldség stb.). A legfontosabb téli vitaminforrásnak a káposzta számított, így annak a tartósításához is felhasználták azt. Kevesen gondolnák, hogy a várakban a ciszternában tárolt víz tisztán tartásához szintén szükség volt sóra. Az előadó – elemezve az eltéréseket és hasonlóságokat – bemutatta a középkori és a kora-újkorai főúri, nemesi és paraszti étlap jellegzetességeit.

A második előadást *Molnár László*, a Semmelweis Egyetem Központi Levéltárának igazgatója tartotta „A Mensa Medica létrehozása a budapesti tudományegyetemen” címmel. Az első világháborút követő válságos időben a korábbi egyetemi diákjóléti in-

tézmények nem voltak képesek eleget tenni a sokszorosára nőtt igényeknek, így merült fel, hogy az orvoskar saját kari intézményt hozzon létre Collegium Medicorum, illetve az azon belül működő Mensa Medica elnevezéssel. Bár a kezdeményezés a tanári karból indult ki, a szervezésbe természetesen a hallgatóságot is bevonták. A célra sikerült megszerezni a karhoz közeli egykori dohánygyár épületét, de a lendületes szervezőmunkát előbb az infláció nehezítette, majd a proletárdiktatúra blokkolta. Ennek ellenére 1920 végén már 350 hallgató kapott ingyenes vagy féldíjas ellátást a menzán.

Hasonló témát érintett *Osváth Zsolt*, a Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár (SZIE EFKL) levéltárvezetőjének „A Mensa Academica a Szegei Ferenc József Tudományegyetemen” címen tartott előadása. A szegei Ferenc József Tudományegyetemen a Diákjóléti és Diákvédő Iroda részeként szervezték meg a – a Ferenc József Tudományegyetemen Szegedre kerülésével egyidőben (1921) – az Egyetemi Diákasztalt (Mensa Academica). Célja: „hogy a szétszórva étkező egyetemi hallgatókat egységesítse és nekik, önköltségen tápláló és egészséges ételmezést (egyelőre ebédet és vacsorát) nyújtson.” A menza az 1931–1932. tanévtől önálló diákjóléti intézménnyé vált. Az 1931. március 14-ei egyetemi tanácsülésen – elfogadták szervezeti szabályzatát is. Irányító testületei a Végrehajtó Bizottság és az Intézőbizottság voltak, élén választott tanárelnök – az egyetem valamelyik nagy tekintélyű és „szociálisan érzékeny” professzora (pl.: Buday Árpád, Kolosváry Bálint, Várkonyi Hildebrand) állt. A szegei Ferenc József Tudományegyetemen működött Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) kutatásának elsődleges forrásai az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) tevékenységéről szóló minden tanévben nyomtatásban kiadott jelentések.

Szögi László (ELTE BTK) c. egyetemi tanár a *magyar felsőoktatás aranykoráról* tartott szemléletes előadást, mondandóját öt témakör köré csoportosította: a hazai felsőoktatás intézményi hálózatának változásai az első világháborúig, a hallgató létszám növekedésének problémái, az egyetemi szemináriumi rendszer bevezetése (elitképzés, tömegképzés), vita az egyetemek jellegéről (egyszerre állami és egyházi) és az egyetemi hallgatók szervezetei, mozgalmi, az egyetemi élet átpolitizálódása az 1890-es évek után.

Zsidi Vilmos, a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának vezetője az Oktatás- és tudománytörténeti szekció eddigi működését tekintette át.

A szekcióülés zárásaként került sor a szekció vezetőjének és helyettesének megválasztására, amelynek során Zsidi Vilmost szekcióvezetővé, Koltai Andrást, a Piarista Levéltár vezetőjét pedig szekcióvezető-helyettesé választották meg.

*

A *Levéltár-pedagógiai* szekció ülésén nagyszámú érdeklődő vett részt. Az első részben *Rácz Attila* szekcióvezető elnöklésével előadások hangzottak el, többségük a különböző levéltár-pedagógiai programokat, illetve az azokban szerzett tapasztalatokat mutatták be. *Apáti Anna Zita* főlevéltáros a Magyar Nemzeti Levéltárét, *Batalka Krisztina* főlevéltáros a BME Levéltárét, *Erős Krisztina* levéltáros az MNL Zala Megyei Levéltárét, *Lakatos Andor* levéltárvezető a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárét, *Pál Ferenc* levéltáros az MNL Vas Megyei Levéltárét. *Németh Ildikó*, az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának főlevéltárosa a módszertani problémákról számolt be.

Ezt követően *Veritékkel vagy ésszel? – avagy a levéltár-pedagógiai munka szakmai és menedzseri aspektusai* címmel kerekasztal-beszélgetés keretében cseréltek eszmét az aktuális, illetve

a befejezett pályázatok tanulságairól. A pályázati pénzek elköltésén túl különösen az anyagi megvalósítás dilemmáira koncentráltak, kezdve a belépőjegyszedéstől a szponzorációig, az ingyenes programoktól az infrastruktúra fejlesztéséig, az eszközbeszerzésig. A koordinátor *Szabóné Maslowski Madlen*, az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára levéltárosa volt.

Mindkét blokkot hozzászólások sora követte, amelyeknek csak a szekcióülésre szánt idő végsége szabott határt.

A szekcióülés során Apáti Anna Zitát egyhangúlag megválasztották a Levéltárpedagógiai szekció szekcióvezető-helyettesének. A szekcióülésen nyolc fő csatlakozott szekciótagnak, így a szekció tagsága jelenleg 24 fő.

*

A *Gazdasági szekció* ülését mérsékelt érdeklődés kísérte, emiatt a tisztújításra sem kerülhetett sor. Először *Hetényi Tiborné*, a BFL gazdasági igazgatója ismertette a számviteli szabályváltozásokat, majd *Erdősiné Nagy Ilona* belső ellenőr számolt be a 2017-ben elfogadott jogszabályi változások hatásáról a gazdálkodásban, végül kerekasztal beszélgetést tartottak a 2016. évi ellenőrzések tapasztalatairól. A szekció életképessége a jelenlegi – a gazdasági terület csupán kis részét képviselő tagság miatt – megkérdőjelezhető vált, a levéltárigazgatók részéről meglévő érdeklődés miatt azonban levették a napirendről a kérdést.

A délelőtti szekcióülések után a jelentkező résztvevők fakultatív program keretében Sárospatakot, illetve Sátorajújhelyet keresték fel.

A harmadik napon a *Levéltárak és gasztronómia – a gasztronómia történetének levéltári forrásai* címmel folytatódott a konferencia, amit *Tilcsik György* MLE alelnök vezetett.

A plenáris ülés első előadója *Benda Borbála*, a Magyar Ferences Könyvtár munkatársa volt. „Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban” című monográfiájára alapuló előadásában a nem összefüggő források nyomán rendelkezésre álló információkból igyekezett megrajzolni a 17. század jellegzetes, nem csupán a főrendiek, de familiárisaik étkezési kultúrájának jellemző vonásait is.

A koraújkorban a források még elég hiányosak, nincs olyan egybefüggő forráscsoport, amelyből például egy főúri család étkezési szokásait rekonstruálni lehetne – hangoztatta. Gróf Batthyány Ádám udvaráról nagy mennyiségű iratanyag maradt fenn, de ez sem nyújt kellően részletes képet. A szóba jöhető források körében az *étrendek* alkotják az egyik legjobban megragadható csoportot, amelyekben azt olvashatjuk, hogy egy adott napon mit tálaltak fel ebédre, vacsorára. További forrásokat jelentenek a szakácskönyvek, a számadások, az élelmiszer-limitációk, a praebendás listák, a leltárak, egyéb irodalmi és történeti művek, levelezések, különféle civilizációs iratok, illemtankönyvek és udvariassági elméletek.

A leggyakoribb, minden réteg esetében fogyasztott ételfajta ekkoriban a marhahús („tehénhús”) volt, míg baromfival és hallal jobbra az előkelők éltek. A ma oly gyakori disznóhús csak ritkán került az egykorúak asztalára.

Benda Borbála kutatásai során négy étrenddel találkozott, amelyek eltérő hosszúságúak és részletességűek voltak, s különféle társadalmi rétegek számára készültek. A

leghosszabb – 1623 és 1625 közötti – a csejtei uradalomé, amely a Nádasdy uradalmi levéltárban található. Ez egyben az egyik legértékesebb, mivel lehetővé teszi éves ciklusok vizsgálatát, továbbá a résztvevőket is felsorolja. Nem feltétlenül csupán a főúr, hanem szélesebb kör étrendje megtalálható benne. Ennek bemutatása során megtudhatjuk, hogy két-két tál ételt szolgáltak fel ebédre és vacsorára, s az utóbbi kisebb mennyiségű volt. Az ebédet szalonmás káposzta, illetve egy bizonyos fajta „túrós étel” alkotta. A káposzta roppant kedvelt volt, amit savanyítva minden rendű-rangú egész éven át fogyasztathattak. A túrós ételt összekevert túró, tojás, hagyma alkotta főzött állapotban, illetve aszalt túró. Vacsorára megjelenik a tehénhús pecsenye-változata, amely minden társadalmi réteg esetében előfordul, s négy főre mintegy másfél kilót számoltak. A különféle szószokhoz nem sajnálták a fűszereket, viszont a köret szót nem igazán ismerték ekkoriban. A káposzta és a borsó mellett a lencse alkotta a harmadik népszerű zöldségféléket. A kevés disznóhúsra inkább különféle „aprólékait” – körmöt, fejet, lábat – fogyasztották. Disznóvágás alkalmával az étrend persze mindig tartalmazott valamiféle disznóságot.

Főúri étkezés alkalmával akár tíz-húsz féle ételt is feltálaltak: a jóllakásnál fontosabb volt a változatosság, ami egyszersmind az étkező rangját is kifejezte. A borjúhús, pisztráng valamilyen lében úszva, avagy szósszal került asztalra.

A Nádasdy család familiárisainak, udvari nemesének 1650-ből fennmaradt étrendje három hónapot fog át, s feltehetően Sárváron készült. Ebédre maximum hat tál ételt tartalmazó fogásokkal találkozunk. Ezek körében viszonylag sok volt a baromfi. Bőjt alkalmával kerülhetett elő a hal, ami sokféle módon készült. Az európai gyakorlatnak megfelelően mifelénk is a 17. század második felében válik gyakorlattá az étel ízesítése vajjal. Az 1661-ből fennmaradt nem túl változatos kapuvári étrend az ott raboskodó törökök, valamint a molnárok számára készült.

Végül az 1603-ból származó Thurzó-féle – a 19. század végén már megjelentetett – főúri étrendet ismertette az előadó, amit a legalkalmasabbnak tartott egy főúri étkezés bemutatására, jóllehet csupán egy hónapnyi időszakot ölel fel. Ez az egyetlen étrend, amiből az ételek származási helye is kiderül. A tejtermékek a majorságból, a sokféle hal pedig a helyi halastavak bárkáiból származtak. Az előadó említést tett az 1690-ben Kolozsvárott kiadott első szakácskönyvről is, amit négy kéziratban lévő előző meg. Az italok vonatkozásában a bőséges borfogyasztást említette az előadó. A részegeskedéssel vádolt Batthyány Ádám például kb. hét liter bort ivott meg.

Ezt követően *Hidvégi Violetta* főlevéltáros (Budapest Főváros Levéltára), az intézményben megrendezett söripartörténeti kiállítás kapcsán *A pesti sörfőzés nevezetes épületeinek levéltári forrásai* címmel tartott előadásában nem csupán a ma is jól ismert kőbányai cégek és sörfajták történeti előzményeit, de a ma már feledésbe merült, ám Pest és Buda belsőbb részein a 18–19. században működött serfőzőket és serfőzdek létesítmény-történeti érdekességeit is bemutatta a levéltár állományában található egykorú metszetek és a korabeli technológiát is érzékeltető tervrajzok felvonultatásával.

Az előadó a múlt év decemberében kapta meg a felkérést, hogy készítsen a levéltár eredeti dokumentumain alapuló sörtörténeti kiállítást, amely a heidelbergi városi levéltárnak az ottani serfőzés és -fogyasztás történetéről szóló, s a BFL aulájában felállított tablós kiállítási anyagához illeszkedik. Az összeállítás főként a *Pest város Építő és*

Szépművészeti Bizottmánya adatbázisára (Hungaricana) alapult. A képileg is igen megkapó, illusztratív forrásokat – mint például a Dreher sörgyár 1869-es malátaaszalója – a sörgyárak ikonikus épületei alkotják. A cég az ekkor végrehajtott nagyarányú bővítés során egy öt kamrából álló malátaraktárral, árpapincével, valamint kazánház-gépházzal alakította gyárjellegűvé üzemét. Ekkoriban már minden egyes funkciónak különálló épülete volt, amelyek a sörfőzés technológiai folyamatához igazodva helyezkedtek el. A kiállításon szereplő tervek kiválogatása során az iparági fejlődés ívének felvázolására, s az illusztratív jellegre helyezték a hangsúlyt. A kiállítás ebből a szempontból egyik legfigyelemre méltóbb darabját Feszli Frigyes – Dreher Antal megbízása alapján készített – új istállóterve képezi. A pesti Vigadó tervezője – mint megtudtuk – családi öröklés révén jutott Kőbányán birtokhoz, s vált érdekeltté a környék fejlesztésében is. Az impozáns épület tervrajzán ökor-karámok és lóistállók, valamint szolgálati helyiségek szerepelnek. Az egyik leggazdagabb forrásbázist – a levéltár állományát tekintve – a székesfővárosi tanács építési ügyosztályának tervtári irataiban található 1873 utáni iratanyag, pl. Sorg Antal átalakítási tervei alkotják. Számos dokumentáció marad fenn az időközben Dreher-Haggenmacher céggé alakult vállalat 1935 és 1944 közötti építkezéseinek különféle létesítményeiről. Az idők során nemcsak a két sörgyár, de a két család sorsa is összefonódott: Dreher Jenő ugyanis Haggenmacher-lányt vett feleségül. A cég profilja – mutatott rá az előadó – egyébiránt rugalmasan alkalmazkodott a megcsonkított ország korlátozott lehetőségeihez: az istállózott tehenekre mintegy „rátelepült” egy csokoládégyár, fonodát alakítottak ki, bővítették a malátagyárat, amely utóbbi exportlehetőségeket is biztosított. A gőzfürdők, népjóléti épületek tervei pedig arról tanúskodnak, hogy Dreher Jenő megfelelő életkörülmények biztosítását is fontosnak tartotta munkásai számára.

A Budapesti Műemléki Felügyelőség fondjában, a tudományos dokumentációk között lelhető fel a szintén Kőbányán található Havas-villa, amely később a sörgyár irodaépülete lett. Havas József tanácsnok és felesége az 1830-as években vásárolta meg az itt lévő szőlőbirtokokat, s piacra került termékeik között – francia minta nyomán – feltehetőleg konyakot is készítettek. A telket 1859-ben Perlmutter Jakab szerezte meg, aki sörgyárat kívánt ott létesíteni, amit egy év múlva Diescher Antallal megépíttetett. (A dokumentáció a kiállítás készítése során vált ismertté.) Dreher Antal tőle vásárolta meg 1862-ben, s a század második felében kiépült a Dreher-birodalom. A cégalapítónak eredetileg Schwechatban és Prágában volt sörgyára, de Kőbányán is kedvező lehetőségeket látott. Az itteni hatalmas egybefüggő pincerendszer keltette fel az érdeklődését, amely a 18. századtól folyó nagy pesti építkezésekhez szükséges kőbányászás nyomán jött létre, és a pesti polgárok használták bortárolásra. Az 1870-es években benyomuló filoxéra azonban eltüntette a borászatot, s helyébe a sörgyártás lépett.

Borsody-Bevilaqua Bélának a magyar serfőzés történetét bemutató művéből egyéb előzmények is megismerhetők. Eszerint a Münchenben tanult Schmidt Péter ecet- és pálinkafőző mester 1841-ben kapott pesti polgárjogot. Technológiai ugrást jelentett, amikor a korábban alkalmazott felső erjesztésű sörről az alsó erjesztésre tértek át, amely hosszabb ideig készült, ám hosszabb ideig volt eltartható. A meg nem valósult Pest városi elképzelések közül való az eddig lappangó Trettner József és Márk György promontori serfőző mesterek 1793-ból származó beadványa, amelyben Pest város

működő serfőzdeje mellé (a mai Újvárosháza telkén) egy másikat kívántak építeni. A Krauß János impozáns tervezetéhez csatlakozó műleírás száz helyiség pontos funkcióját tartalmazza: serfőzde, hűtővel, főzőüstökkel, serfőzőlegény szobája, pálinkafőző, malátamalom, istállók, malátateregető, vendéglő és vendéglős szobája teszi érzékletesé a koncepciózus elképzelést. Bár ezt az elgondolást a Tanács elvetette, 1815-ben Zitterbarth János Mayerffy Xavér Ferenc serfőző mester megbízásából a korábbi helyszínre, a mai Garibaldi utca – Duna-part – Kossuth Lajos tér által határolt területre, készíti el dokumentációját, amelynek reprezentatív homlokzati terve egy ízléses klasszicista lakóépület formáját mutatja. Mindezek – az egyszerre ipar-, művészet-, építészet-, művelődés-, és várostörténeti vonatkozások – érzékletesen dokumentálják az egykori Pest övezeteinek funkcióváltozásait.

Katona Csaba, az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa lendületes és színes előadásban tárta a hallgatóság elé a 19. századi Balatonfüred fürdőhellyé és ezzel párhuzamosan közösségi szintérré alakulásának jellegzetes, ám kevésbé ismert vonásait. A hosszú évek kutatási eredményeire épülő, a szűkössé nyilvánított adatokat narratív forrásokkal kiegészítő, élénk stílusú előadás az akkor és ott megjelentek társadalmi és személyes, emberi megnyilvánulásainak a korabeli morált tükröző, ám ma már sokszor derűt keltő vonásainak felvillantásával ragadta magával a hallgatóságot.

Sári Zsolt muzeológus, a szentendrei skanzen tudományos igazgatója „Múzeumi attrakció és ami mögötte van – vendéglátástörténeti kutatások lehetőségei és eredményei a Skanzenben” című előadásában átfogó képet adott az intézmény meghatározó vonásairól. Az intézmény – mint megtudhattuk – mintegy 60 hektáron, nyolc tájegység anyagát tárja az érdeklődők elé, s 300 áttelepített, illetve hiteles másolatként felépített épület, 30 ezer műtárggyal igyekszik kielégíteni az évi mintegy 200 ezer látogató érdeklődését.

Vendéglátástörténeti vonatkozásokat érintve az előadó utalt a jászárokszállási fogadó rekonstruált épületére, amely új elemét képezi az intézménynek. Mostanában telepítették át az egykori Vidámpark 1911-ben épített dodzsemcsarnokát, amit a fogadó melletti portán helyeznek majd el. Ennek szomszédságában található a Mádi borozó rekonstruált épülete, továbbá a mezőhegyesi vasútállomás másolata, s abban egy resti. Építés előtt áll az erdélyi épületegyütteshez kapcsolódóan egy csíkszentmihályi kocsmás és bolt, továbbá a jelenleg még kiválasztás előtt álló városi kávéház. Az intézmény tudományos tanácsának határozata alapján a hagyományos paraszti–falusi építészet mellett a városi kultúra bizonyos szegmenseinek is helyet kell kapniuk a múzeumban. Ennek megfelelően megépítenek – kávéházzal együtt – egy városi utcacsort.

Az előadó ezek után a felhasznált forrásokat és tárgyakat mutatta be. Ezek körében említette a megkerülhetetlen néprajzi eszközöket, mellettük interjúk, résztvevő megfigyelések, különféle képi anyagok elemzése, szak- és szépirodalom, történeti kutatási eredmények és írott források (térképek, épülettervek, periratok, hagyatéki leltárak, tárgyak, étlapok, itallapok) fontos elemei a két nagy tematikai egységet érintő kutatásnak. A két irányú kutatás elemei: a *kocsmák világa* és a *vasúti pályavendéglők*. Utóbbiak körében a jászárokszállást, mint múzeumi attrakciót kívánják bemutatni. A jelenleg is működő étterem eredetije a 19. század első feléből való.

A másik érdekes vendéglátástörténet objektum a felföldi mezőváros tájegységében található Mádi borozó. Az épület rekonstrukció, eredetileg kéttraktusú lakóház volt; az első épületrészt Klein Mózes zsidó kereskedő bérelte, bolttal és kétszobás lakással, míg a pincében kocsmá működött. A hátsóban lakott a keresztény ingatlantulajdonos. Itt kocsmatörténeti kiállítás található a témát érintő eszközökkel. De mi is volt valójában a korabeli kocsmá? – tette föl a kérdést az előadó. Ez az intézmény évszázadok óta a társas együttlét sajátos színterének számított. Nem feltétlenül menthetetlen alkoholisták gyülekezőhelye, hanem olyanoké – hallhattuk –, akik egyszerűen jól akarják érezni magukat „a jelen meghatározott keretei és rekvizitumai között”. A történeti források legelsőként egy bizonyos Kopasz Péter esztergomi fogadóst említene 1279-ből. A levéltári kutatásokra épülő feltáró munkák nyomán új távlatok nyílnak meg a múzeum számára is. Az egyik legfontosabb tematikai egységet a múzeum számára a kocsmáépület vizsgálata, a kocsmái üzemeltetés módja képezi. Szóbeli hagyomány és írásos források is rendelkezésre állnak a rekonstrukció megvalósításához. A vakbormérés titokban működtetett bormérést jelentett, de ismert a kurtakocsmá, a 6, 10, 12 krajcáros kocsmák, valamint a butellás bormérés is, amely az 1888: 35. tc. alapján bizonyos összeg lefizetésével egész évben lehetővé tette a termelő számára zárt palackban a bor értékesítését; a száraz kocsmá pedig a sör árusításának tilalmát jelentette.

A múzeum új bejáratí épületéhez a mezőhegyesi vasútállomás restijének rekonstrukcióját használták fel az eredeti épületkiosztásnak megfelelően. Ehhez kapcsolódott a skanzen-vonat 2,1 km hosszú pályája. A múzeum területén, amely Európa leghosszabb múzeumi vasúti pályája, egy 1930-as Ganz-Jendrassik-féle dieselmotorkocsi üzemel.

A modern-kori néprajz fontos felismerése, hogy a vasút – különösen a századforduló időszakában – fontos szerepet töltött be a magyar vidék társadalmának formálódásában. A századfordulón nagyjából 1500 vasútállomás, 1912-ben 116 pályavendéglő működött, I–III. oszt. besorolással. A rekonstrukciókhoz sokat segített a MÁV levéltári anyaga, az 1870-es évektől készített títustervek tanulmányozása. Ám restiket magánvasúttársaságok is üzemeltettek, amelyek a korábbi csárdák szerepét vették át.

Érdekes kérdés a képi források elemzése: a képzőművészeti alkotások, valamint a 19. század végétől már a fotográfia is hasznos információkat nyújt a tárgyi világ bemutatásához. A képi források kapcsán az előadó Weinstock Ernőnek, a két háború közötti képeslapkiadás egyik legjelentősebb alakjának különlegesen gazdag gyűjteményére utalt, amely mintegy tízezer üvegnegatívot és 400 ezer postatiszta képeslapot tartalmaz. Létrehozója nem naplót vezetett, hanem fényképezett, így a család élete az 1910-es évektől adatolt fotókkal dokumentált.

A restik által bevezetett kereskedelmi újítások között említette meg az előadó a falon kifüggesztett helyi menetrendet, s az azonnali fogyaszthatósága révén fontossá vált csapolt sört. A Zwack-gyár kitűnő üzleti érzékét tanúsítja a cégnek a MÁV-val kötött kereskedelmi szerződése. Ami az éttermi választékot illeti, a zónatarifarendszerhez „illeszkedő” zónaadagok bevezetése érdemel figyelmet. Mindez azonban jobbára ma már a múlt – zárta szavait Sári Zsolt.

Zeke Gyula író, történész „A kávéháztörténet levéltári forrásai” című előadásában a létesítmények történeti rekonstrukcióját célzó munkálatainak kutatómódszertani

kérdéseiről, a forrásfeltárás eddigi tapasztalatairól tájékoztatta a konferencia résztvevőit. Lényegi problémaként értékelte, hogy miután sem az elsődleges szervtörténeti források, sem a kávémérők ipartársulatának iratai nem maradtak fenn, így kutatásait pertinenciális alapra kellett helyezni. Ennek értelmében a forrásképzők által máshová küldött levelezési anyagra támaszkodva mintegy mozaikkockákként állítja össze a kávéházak történetét.

Ezzel a témával alap kutatások szintjén amúgy csupán ketten foglalkoznak (a másik kutató *Saly Noémi*). A kávéháztörténet egyébiránt téves megnevezés, mivel a kutatások tárgya szélesebb körű: a kávé nyilvánosság történetét öleli fel. Ide tartoznak a kávémérések, sok tekintetben a cukrászdák, ahol némelyikükben dohányozni is lehetett, s kávéházi módon lehetett használni őket. Az 1930-as évek végétől azután, ha nem is egyenrangú intézményekként, de minden esetre mintegy modernizációs vetélytársként színre léptek az eszpresszók is. Ide tartoznak a vendéglátás többi intézményének kávé vonatkozásai is: a vendéglők, lokálok, büfék, munkahelyi, édességbolt-hálózat, a beépített pultok (gépek, technikatörténeti kapcsolódások).

Az előadó Budapestre szűkített kutatási lehetőségei is csaknem kimeríthetetlenek – jöllehet a forrásszűke komoly gondokat okoz. A vendéglátóipari műfaj azonban korántsem korlátozódott a nagyvárosra. A nagyobb községeknek is volt kávéházuk, mindazonáltal az 1930-as évekre a kávéházak fele a fővárosban összpontosult. A századfordulóra kialakult szabályozásról megtudhattuk, hogy a kávéháznak kötött alapterülettel, belmagassággal kellett rendelkeznie, amelyet utcaszíni helyiségként, meghatározott szolgáltatások nyújtásának kötelezettségével határozott meg a jogszabály. A café-restaurant egyfajta átmenetet képezett. A kisebb alapterülettel rendelkező kereskedelmi egységeket kávémérésnek hívták. Az első eszpresszók is besorolódtak a kávémérők ipartársulatába, de ez nem volt képesítéshez kötött. Az ipartársulat iratai kb. 1949-ig követhetők nyomon, s kétség kívül nem mindennapi feladat elsődleges források hiányában eszpresszótörténetet írni. Egyfajta kutatástörténeti praktikumként vehető számba a kávé ipartestület 22 ifm anyagának darabonkénti átnézése, hiszen a kávéházak saját iratai teljesen eltűntek, s ezért roppant értéknek számít az ipartestületnél meglévő pertinens iratok köre. A rokonszakmák, mint például a szállodások egymás közötti kommunikációja is értékes adalékokkal szolgálhat. A különböző típusú források együtteséből állítható össze az a szakmatörténeti kép, ami visszatükrözi az adott korszakot: levéltári iratok köre; könyvészeti és sajtóanyag (apróhírek jelentőséggel!); filmek; képek, fotók; tárgyi anyag; különféle hagyatékok; OSZK kéziratiratai; oral history; egykori kerületi előljáróságok iparügyi osztályának iratai; igazoló bizottsági és bírósági iratok csoportja.

Kulich Julianna, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum muzeológusa szintén sörtörténeti előadása főként a hazai sörfogyasztás jellegzetességeivel ismertette meg a közönséget. Az előadó vázolta a sörkultúra kialakulásának fázisait, korszakonkénti jellemzőit, a sör- és borkultúra eltérő vonásait, előbbi térnyerésének a nyilvánosság színterein való megjelenését, s számos egykorú kereskedelmi nyomtatvánnyal illusztrálta a mondottakat. A sörfogyasztás fővárosi elterjedésében fontos körülményként értékelte a 19. század második harmadában a régi budai szőlőkultúrán is végig sörprő és azt végomlásra juttató filoxérajárvány pusztító hatását.

A múzeum ez év júniusában megnyitott intézményi kiállítása az egész hazai sörgyártás és -fogyasztás történetéről kíván átfogó képet adni, három fő egységbe fogva össze az anyagot. Ezek: történeti áttekintés; gyártás-, illetve gyáripari technológiák; végül a sörfogyasztás társadalmi megnyilvánulási formái. A közreműködők, illetve szaktanácsadók Hegedűs Krisztián, Maczó Balázs, Török Róbert, illetve külső kurátorként Katona Csaba és Kovács Gábor voltak.

A történeti rész leghangsúlyosabban az ipari sörgyártás megindulásától, nagyjából a 19. század közepétől az 1948-as államosításig terjed. A szakirodalom – főként a sörfogyasztással kapcsolatos reklámanyagot illetően – jól feltárt és tárgyilag is igen gazdag. A kiállítás fő célja a polgári magyar sörfogyasztás kultúrájának bemutatása volt, amely a szocializmus évtizedei alatt fokozatosan degradálódott. A legfontosabb időszaknak a XX. század eleje tekinthető. Az előadó az ipari szintű gyártást kereskedelmi elszámolási dokumentumokkal és termékismertetésekkel, üvegcímkékkel, reklámanyagokkal illusztrálta.

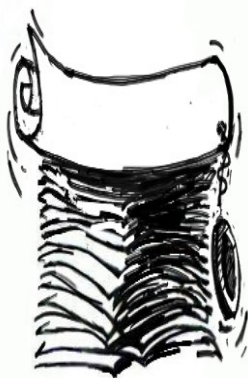
Fontos mozzanatnak tekinthető az iparág fejlődésének történetében az 1885-ös országos kiállítás, annak sörcsarnoka. A magas presztízstre utal, hogy Haggenmacher Henriket is a bírálóbizottság tagjai között találjuk, akinek cége a millenniumi kiállításon utóbb aranyérmet nyert. A tőkekoncentráció jelentős mértékére utal, hogy a nagy vállalkozások fúziója viszonylag korán megjelenik az iparágban. Jóllehet a legjelentősebb gyártók Kőbányán találhatók, jelentős termelői potenciállal rendelkezett a vidék ipara is (pl. a soproni Porter sör). A forgalmazás tárgyi kultúráját illetően az előadó az eszközök változatosságát és informatív jellegét emelte ki (öntött, feliratos üvegek). A csapolt sört a századforduló időszakában például nem csupán helyben fogyasztották, de különféle tárolóedényekben haza is vitték (akár pl. tejeskannában is). A látszólag jelentéktelen aprónyomtatványok, mint például az árjegyzékek pedig a tárgyak azonosíthatóságát teszik lehetővé.

A sörfogyasztás körülményeinek bemutatását illetően a kiállítók nehéz fába vágták a fejszéjüket. Elsősorban két időszakra kívánták irányítani a figyelmet. A századfordulótól az 1930-as évekig tartóra, valamint a szocializmus korszakára. Hogyan is alakult a lakosság sörfogyasztási kultúrája? Sör- vagy borivó volt-e a magyar? Mivel a sörös anyag felülreprezentált a múzeum gyűjteményeiben, ez azt a képzetet keltheti, hogy a sörfogyasztás csaknem olyan fontos része volt a hazai polgári kultúrának, mint az oszt-rák vagy a cseh területeken. Kérdés azonban, hogy ez valós lakossági igény volt-e, avagy afféle felülről jövő kezdeményezés. A különféle étlapok, egyéb vendéglátóipari dokumentáció valójában a bor dominanciájáról árulkodik. Hiszen míg az itallapok, több oldalon sorolják a különféle borokat és az egyéb égetett szeszesitalokat, 12 fajta ásványvízről is olvashatunk, addig a sörválaszték ezeknél sokkal szerényebben szerepel a kínálatok között. Valójában a nemzetközi statisztikák Magyarországot az olaszokkal együtt a borfogyasztó régióba sorolták – hangsúlyozta az előadó.

Mindazonáltal a különféle sajtótermékekben a 19. század második felétől kezdve a sörfogyasztás terjedésének – egyesek megítélése szerint a nemzeti karakter sérelmére is terjedő – számos jelével találkozunk. A századfordulótól tömegesebb jelleggel megjelenő reklámhordozók döntően a polgárságot célozták meg, s 1928-ban az első magyar fényreklám is a Dreher Baksört reklámozta a Nagymező utcában.

A beköszöntött szocializmus ezen a területen is fordulatot jelentett, a kereskedelempolitika új irányítói a sörnek „a néphez delegálására”, s részben a rövidital visszaszorítására törekedtek. Tény, hogy 1960-ban például már két és félszer volt nagyobb a sörfogyasztás hazánkban, mint 1938-ban. Nem mellékes járulékos elemként az új sörgyárak adott esetben vízzel és árammal is ellátták a környező települések lakosságát. Fontos megállapításként hangzott el végül, hogy a sör iparcikk volt, amit otthon nem lehetett előállítani, míg a bor mindmáig megmaradt házilagos készítményként is.

A plenáris ülések záróakkordjaként *Hermann István* MLE alelnök, az MNL Veszprém Megyei Levéltárának igazgatója hívta fel a hallgatóság figyelmét egy lehetséges levéltárosi, avagy közgyűjteményi életpályamodell kialakításának szükségességére, illetve lehetőségére. A közgyűjteményi egyesületek több mint egy éve kaptak felhívást egy javaslat kidolgozására, ezzel kapcsolatban egy vitaanyag el is készült 2016 májusára, akkor azonban az a döntés született, hogy ennek megküldése előtt egy felhívást tesznek a miniszter elé, hogy egy életpályamodell bevezetése előtt a bérek mielőbbi rendezését kell végrehajtani. A vándorgyűlés időpontjáig érdemi válasz nem érkezett. *Hermann István* arra kérte a hallgatóságot, hogy a későbbiek folyamán idevágó ötletekkel, javaslatokkal járuljanak hozzá egy ilyen célú tervezet elkészítéséhez, hogy kész anyaggal tudjanak reagálni egy esetleges újabb minisztériumi megkeresésre.

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

LENGYEL ESZTER

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK A KAPUVÁRI JÁRÁS 1945 UTÁNI AGRÁRTÖRTÉNET-ÍRÁSÁHOZ

Tanulmányom a Győr-Moson-Sopron megyében található kapuvári járás 1945 utáni agrártörténetének, illetve mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek levéltári forrásait állítja középpontba. Lokálpatriótaként választottam e terület termelőszövetkezeteinek vizsgálatára, Kapuvár példáján igyekszem bemutatni a korszak agrártörténetírásának lehetőségeit.

Egy adott helység vagy terület termelőszövetkezeti mozgalmának vizsgálata során több forráscsoport, illetve több iratképző szerv anyagának elemzését lehet bevonni. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket egy alulról felfelé, illetve felülről lefelé haladó hierarchiában elhelyezve vizsgálhatjuk. Ezekben az iratképző szervezetekben keletkezett anyagok forrásértéke más és más, de fontosnak tartom a mikroszintű anyagok vizsgálata mellett a mezo-, illetve makroszintű anyagok kutatását is.

Az iratok felkutatása előtt elsődleges feladat ezeknek az iratképző szervezeteknek a megismerése, a párt és az állam összefonódó, bonyolult struktúrájának és működésének átláthatóvá tétele. Mind az MDP, mind az MSZMP időszakában a párt és állami tevékenység teljes összefonódása figyelhető meg, a párt ugyanakkor közvetlenül hatalmat gyakorolt. A törvényhozás és az államigazgatás is gyakorlatilag a párttestület előzetes állásfoglalása, jóváhagyása alapján működött. A kormány döntéseit megelőzte a központi pártvezetőség határozata, a megyei tanács döntését megelőzte a megyei pártvezetőség határozata, és így tovább. A pártapparátus közvetlenül kapcsolatot tartott az államapparátussal, egy sajátos megkettőződés érvényesült, minden fontosabb állami feladatkörre a pártapparátuson belül kijelöltek egy felelős csoportot. Emellett a pártapparátus feladata volt az államapparátus ellenőrzése is. A párt pedig, illetve képviselője utasításokat adott, az „alárendelteknek”, azaz az állami apparátus munkatársainak követniük kellett azokat.¹

¹ KORNAI, 1993. 65–71.

Az államigazgatás szervei

Az államigazgatás felső szerveit vizsgálva a földművelési ágazat irányítása, felügyelete 1967-ig a Földművelésügyi Minisztérium (FM) feladatkörébe tartozott.

Az FM feladatai közé sorolható a földreformügyek felügyelete, a mezőgazdasági termelés fejlesztése, a szövetkezeti formák továbbfejlesztése, a mezőgazdasági gépállomások felső irányítása, a szántóföldi növénytermesztés, az állattenyésztés irányelveinek kidolgozása. A termelőszövetkezetek szervezésére, működésére fontos forrásul szolgálnak a Termelőszövetkezeti Főosztály 1949–1967 közötti iratai. Az FM ügykörét 1967-ben a jogutódként megalakult Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium vette át.

Az országos hatáskörű állami, illetve gazdasági szervek közül az 1947-től működő Országos Tervhivatal, mint a népgazdasági tervezés központi szervét emelném ki, annak is Mezőgazdasági Főosztályát.

Fontos iratképző szerv a mezőgazdaságot irányító nem miniszteriális szerv, a Termelőszövetkezeti Tanács, 1967-től a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa. A TT, valamint a TOT a termelőszövetkezetek és tagjainak érdekeiért lépett fel, érdekképviselői szervként működött.²

A földreform forrásai

Az 1945 utáni agrártörténet kutatásánál az első jelentős forráscsoportot a földreform végrehajtása során keletkezett iratanyag képezi.

Az FM 1945-től 1967-ig működő Földbirtokpolitikai (Földbirtokrendezési) Főosztálya fontos forrásokat tartalmaz a földreform végrehajtására, a kisajátítási, a tagosítási ügyekre.

Az 1945 és 1950 közötti földbirtokpolitika fontos forrása az Országos Földhivatal irategyüttese. Az iratanyagban a földreformra vonatkozóan értékes dokumentumok találhatók. A hivatal 1949-ben beolvadt az FM Földbirtokrendezési Főosztályába. Megyei szinten a Sopron Megyei Földhivatal 1945–1950-ben keletkezett iratai fontosak.³

A Magyar Kommunista Párt (MKP) 1945-től 1948-ig működő Falusi Osztályának (1948 májusától Agrárpolitikai Osztály) földreformra vonatkozó iratanyaga szintén jelentős forráscsoport.⁴ Zárójelben itt jegyezném még az MKP 1946 és 1948 között működő Szövetkezetpolitikai Osztályát is, amelynek feladatkörébe tartozott a földműves szövetkezetekkel való foglalkozás, 1948-tól pedig hatáskörébe került a kiépülőben lévő gépállomások ügye is.⁵

² A Magyar Országos Levéltár segédletei.

forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_mol_sorozatok_mol_segedletei/
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_magyar_orzagos_leveltar/

³ MNL GYMSM SL XXIV/201.

⁴ Az osztály lényegében a falusi munkát koordinálta, és a parasztszervezetekkel foglalkozott.

⁵ Az MKP iratait a Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrizték. A 2012. évi LXI. törvény 10. §-a rendelkezése értelmében az irategyüttes az MNL OL állományába került.

A kapuvári járás földreform végrehajtásának elemzésére a Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács, valamint a Kapuvári Földigénylő Bizottság iratait emelem ki. Az iratokból képet kapunk az igénylők és juttatottak számáról, foglalkozásáról, valamint a kiosztott földekről.⁶

Az MDP és MSZMP központi szervei

Az 1948-ban kényszeregyesítéssel létrehozott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) központi apparátusában szervezetiileg meghatározott munkamegosztást kezdetben tizenhét, az ezt követő átszervezések után pedig kilenc osztály végezte.⁷

Az osztályok felügyeletének feladatát a Politikai Bizottság (PB) tagjai látták el. Ezek közül az osztályok közül e kutatás során elsősorban a Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály munkája során keletkezett iratanyagot vizsgáltam.

A Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztályt 1948 novemberében szervezték meg, amikor egyesítették az Agrárpolitikai Osztályt a Szövetkezetpolitikai Osztállyal.

Az osztály feladatkörét 1950 májusában így körvonalazták: „a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén a párt vezető szervei határozatainak végrehajtását ellenőrizze, továbbá a Káder Osztállyal együtt ezen a területen részt vegyen a káderjavaslatok elkészítésében és javaslatokat dolgozzon ki a párt vezető szervei számára a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a mezőgazdasági termelés színvonalának emelése érdekében.”

Az MDP központi osztályai irányították az alsóbb szintű pártszerveket, a minisztériumokat és más országos hatáskörű szerveket, a társadalmi és tömegszervezeteket. Így a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály hatáskörébe tartozott a Földművelésügyi Minisztérium, a mezőgazdasági tudományos intézetek, a mezőgazdasági szakiskolák és a Gépállomások Politikai Osztálya.⁸ A pártközpont osztályai azonban az országos vezető szervek, azokon belül az operatív vezető szervek, elsősorban a Politikai Bizottság és a Titkárság alárendeltségében működtek. Már 1949-ben tételesen kimondták: „Az osztályok nem önálló szervek, hanem a választott szervek kisegítő szervei”.⁹

Az 1956. november 1-jén megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) első szervezeti szabályzatát az 1957. júniusi pártértekezleten fogadták el. Ennek értelmében a legfontosabb központi vezető szervek a Kongresszus, Központi Bizottság (KB), Politikai Bizottság (PB), Titkárság, Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) voltak.¹⁰ Formai értelemben az MSZMP követte az MDP szervezeti felépítését.

⁶ MNL GYMSM SL XVII/501. 1-2. és XVII/518.

⁷ Osztályok: Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, Agitációs és Propaganda Osztály, Káderosztály, Államgazdasági Osztály, Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, Adminisztratív Osztály, Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály, Magyar Munkásmozgalmi Intézet.

forrás: http://www.natarch.hu/m_szekcio.htm

⁸ T. VARGA, 1988.

⁹ T. VARGA, 2005. 7–19. Bevezető.

¹⁰ NÉMETH, 1995. 4–7. A Magyar Szocialista Munkáspárt központi vezető szerveinek rövid szervezettörténete.

A Központi Bizottság mellett munkabizottságok, munkaközösségek működtek, melyek közül a legfontosabbak az 1957. január 24-től működő Agrárpolitikai Bizottság, majd 1959. január 20-tól 1962. októberi megszűnéséig a Mezőgazdasági Bizottság.

Az Agrárpolitika Bizottságot azzal az elképzeléssel hozták létre, hogy a Falusi Osztály mellett működjön, feladata pedig a párt vezető szervei elé kerülő mezőgazdasággal kapcsolatos előterjesztések megvitatása, valamint a mezőgazdasági jellegű politikai és gazdasági kérdések kidolgozásában való részvétel volt. További feladatai voltak a párt legfontosabb agrárpolitikai jellegű határozatainak kidolgozása, az intézkedések végrehajtásának felülvizsgálata, valamint javaslattevés a hibák kiküszöbölésére és fontosabb elméleti jellegű kérdések tisztázása. Vezetője *Fehér Lajos* volt. 1959. január 20-án a PB határozatot hozott az Agrárpolitikai Bizottság megszüntetéséről, helyette pedig a Mezőgazdasági Bizottság létrehozásáról.

A Mezőgazdasági Bizottság feladata a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatos kérdések kidolgozása volt, a mezőgazdasági termelés fellendítésének eredményesebb irányítása érdekében pedig a KB tanácsadó szerveként jelölték meg. Feladata volt a párt vezető szervei elé kerülő fontosabb határozat tervezetek véleményezése. A bizottság tevékenysége kiterjedt a párt- és állami szervek tevékenységének összehangolására is. A Mezőgazdasági Bizottság tevékenysége felett a KB gyakorolt felügyeletet. Általában 2-3 havonta ülésezett, az ülésekről jegyzőkönyveket készítettek. A bizottság munkája során nem születtek határozatok, csak ún. megállapodások, amelyek megvalósulását rendszeresen figyelemmel kísérték, és az üléseken visszatértek rá. 1962 után az Államgazdasági Bizottság foglalkozott tovább a mezőgazdaság kérdéseivel.¹¹ Az 1960. januártól működő Államgazdasági Bizottság 1966-tól Gazdaságpolitikai néven, 1988-tól 1989. októberig pedig Gazdaság- és Szociálpolitikai Bizottság néven működött.¹²

Végül a KB mellett, 1966. december 3. és 1989. október 7. között működő Szövetkezetpolitikai Munkaközösséget említeném meg.¹³ Elnökének Fehér Lajost választották meg. Tevékenységként elvi kérdések megvitatását határozták meg. Megvitatta a szövetkezeti politika legfontosabb kérdéseit és állást foglalt azokban. Részen saját kezdeményezésre előkészített anyagokat, részben egyéb szervezetben készült anyagokat és álláspontokat tárgyalt meg.¹⁴

A választott testületek munkaszervezete a függetlenített központi apparátus volt, amelynek feladatai közé tartozott a pártszervek döntéseinek előkészítése, a végrehajtás megszervezésének és ellenőrzésének segítése. A KB osztályai készítették a testületi előterjesztéseket, személyi javaslatokat a különböző állami, gazdasági, szakmai és tudományos intézetek tapasztalatainak, javaslatainak felhasználásával.¹⁵

1966-ig több néven létezett önálló Falusi és Mezőgazdasági Osztály (1956-tól Falusi, 1958-tól Mezőgazdasági Osztály). Az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztálya szá-

¹¹ NÉMETH, 1995. 364–366. Munkabizottságok.

¹² NÉMETH, 1995. 7–8.

¹³ UO.

¹⁴ NÉMETH, 1998. 287–288. Munkabizottságok, munkaközösségek.

¹⁵ NÉMETH, 1995. 10.

mos javaslatot, tervet készített a meglévő szövetkezetek erősítésére, a munkadíjazás, az anyagi érdekeltség növelésére, a mezőgazdaság teljes kollektivizálására, a szocialista átszervezés befejezésére.

Az MSZMP KB apparátusának szervezeti felépítésében 1966-ig az Államgazdasági-, 1966 és 1988 között a Gazdaságpolitikai-, majd a 1988-tól a Gazdaság- és Szociálpolitikai Osztály munkáját emelném még ki. A Gazdaságpolitikai Osztály anyaga alapján nyomon követhető az egész gazdaságot érintő döntések előkészítése, a gazdasági szervezetek működése, valamint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok alakulása. Fontos adatokat találhatók itt a mezőgazdaság ár-, adó- és pénzügyi rendszerére is. 1975 és 1980 között végül az Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztály mezőgazdaságot érintő csoportja emelendő ki.¹⁶

Az eddig ismertetett központi iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi.

Megyei, járási és helyi szintű levéltári források

A következőkben a kapuvári járás mezőgazdasági átalakulásának, termelőszövetkezetek levéltári forrásait állítom középpontba. A második világháború utáni agrártörténet kutatásához és a tsz-kutatáshoz szükséges forrásokat, azok iratképző szerveit, az iratok lelőhelyeit mutatom be a közigazgatás különböző fokain, így megyei, járási, városi és községi szinteken.

A termelőszövetkezetekről szóló dokumentumok a 20. század második felének falutörténeti kutatásához az egyik legfontosabb forráscsoportnak számítanak, mivel a termelőszövetkezetek működése szorosan összefonódott a falu életével, és a lakosság döntő része a tsz-ben dolgozott. A termelőszövetkezeteknek ugyanakkor döntő szerepük volt a falusi tradíciók, a hagyományos munkaszervezeti formák átalakulásában, valamint a hagyományos paraszti társadalom felbomlásában is.

A tsz-kutatáshoz a pártiratok mellett tanácsí iratok, a közigazgatás területi szakszerveinek, testületeknek, és a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a helyi anyagai használhatók fel.¹⁷

A kapuvári járás mezőgazdasági termelőszövetkezetit vizsgálva ezeknek az iratoknak a lelőhelyei a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára.

Az országos szintű iratokhoz hasonlóan az alsóbb szinteken is megjelenik az állam és a párt összefonódása, így külön csoportot képeznek a pártiratok és a tanácsiratok, melyek ugyanakkor szerves viszonyban állnak egymással. Az 1949. évi alkotmány értelmében az államhatalom helyi szervei a tanácsok lettek, helyi tanácsokat kellett alakítani minden megyében, járásban, városban és 500 fő feletti községekben, az állam-

¹⁶ NÉMETH, 1995. 8–9.

¹⁷ Közigazgatás területi szakszervei: Földművelésügyi igazgatás szakszervein belül a Győr-Sopron megyei Termelőszövetkezeti Tanács iratai. (MNL GYMSM GYL) XXIV/210.); Testületek: Mezőgazdasági Szövetkezetek Szövetsége (MESZÖV) Megyei Elnökségének iratai (MNL GYMSM GYL XXVII/1.); Földművelésügyi szakszervek: Soproni Mezőgazdasági Igazgatóság iratai (MNL GYMSM SL XXIV/205.).

igazgatás helyi feladatainak ellátására. Az 1950. évi I. törvény (további tanács törvények: 1954. évi X. és 1971. évi I. törvény) határozta meg a tanácsok feladatait és hatáskörét. Így a megyei tanácsok hatásköre kiterjedt a megye területéhez tartozó valamennyi járásra, városra, községre. A törvény a tanácsokat az országgyűlésnek és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának rendelte alá, a központi irányítás jogát pedig a Minisztertanácsra ruházta. Feladatai közé tartozott a helyi gazdasági jellegű terv és költségvetés megtárgyalása, elfogadása és végrehajtásának ellenőrzése, a helyi mezőgazdasági termelés irányítása, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének elősegítése, a központi irányítás érvényesítése.

Az államhatalom helyi szervei mellett működtek a párt helyi szervezetei is, ugyanis a párt területi, üzemi elv szerint épült fel. A munkahelyeken és lakóterületeken alapszervezetek alakultak, amelyek üzemi, községi, városi, kerületi szervezetekbe egyesültek, s amelyeket pártvezetőség, vagy 200-nál több párttag esetén pártbizottság irányított. A párt vezető szerveit alulról felfelé választották. A budapesti, a kerületi, illetve a megyei, a járási, és a városi pártbizottság a területén lévő valamennyi pártbizottság és alapszervezet felettes szerve volt. A felsőbb pártszervek határozatai kötelezőek voltak az alsóbb szervekre.¹⁸

MDP és MSZMP iratok

Ezt az elvet követve külön tárgyalom a kollektivizálás kutatására alkalmas pártiratokat és tanácsi iratokat.

Megyei szinten az MDP Sopron Megyei Bizottságának, illetve 1950-től az MDP Győr-Sopron Megyei Bizottságának iratait emelem ki. A megyei pártbizottság üléseinek jegyzőkönyveiben rendszeresen szerepelnek a megyei mezőgazdaság helyzetével foglalkozó napirendi pontok: aratási, cséplési és begyűjtési munkák állása, vagy a téesszekkel, tagosítással és gépállomásokkal kapcsolatos jelentések. A pártbizottság osztályai közül a téma szempontjából elsődlegesen a Mezőgazdasági- és Szövetkezetpolitikai Osztály iratai kutathatók.¹⁹ Az osztály munkaterveket készített, valamint a termelőszövetkezetekről, mezőgazdasági munkák előrehaladásáról heti, havi jelentéseket fogadott.

A megyei pártbizottság mezőgazdasági osztályának iratai között található, fontosabb adatokat tartalmazó iratok: osztályértekezletek jegyzőkönyvei; az osztály munkatervei; beszámolók és jelentések a megye mezőgazdasági munkáinak helyzetéről; kulákok felmérése a megyében; járási pártbizottságoktól érkezett jelentések és az osztály jelentései a tagosításokról; központi és megyei körlevelek a mezőgazdaság pártirányítására vonatkozóan; járási és városi pártbizottságok jelentései a begyűjtésről, mezőgazdasági munkák állásáról, tsz-ek helyzetéről, őszi-tavaszi vetéstervek teljesítéséről; a megye termelőszövetkezeteinek gazdasági és mozgalmi adatait tartalmazó kimutatások; tsz-ek anyagi helyzetéről, zárszámadások eredményeiről szóló iratok; kimutatás egy adott járás termelőszövetkezeteiről; jelentések gépállomások helyzetéről; káder- és szakemberképzés a mezőgazdaság részére; osztály levelezése, intézkedései a mezőgazdaságot

¹⁸ NÉMETH, 1995. 4–7.

¹⁹ MNL GYMSM GYL XXXV/401. MDP Sopron Megyei Bizottsága iratai; MNL GYMSM GYL XXXV/402. MDP Győr-Sopron Megyei Bizottsága iratai.

érintő kérdésekben, panaszok, kérelmek kivizsgálása ügyében; állami szervek beszámolóit, tájékoztatóit tsz-ek helyzetéről; MESZÖV jelentések a mezőgazdasági munkákról.

A közigazgatás szintjein lefelé haladva járási szinten az MDP Kapuvári Járási Bizottságának iratai, alsóbb szinten pedig a járási bizottság hatáskörébe tartozó Kapuvár községi pártbizottság iratai kutathatók.²⁰ A járási bizottságon belül járási szövetkezeti felelősöket is állítottak a tsz-ek, gépállomások ellenőrzésére, akik a megyei pártbizottságnak rendszeres jelentéseket, beszámolókat készítettek.

Az MSZMP iratok feltárásánál ugyanezt a struktúrát követhetjük nyomon, az itt keletkezett dokumentumok is hasonlóak, és elsődlegesen szintén a Mezőgazdasági Osztály iratai emelendők ki.²¹

Tanácsi iratok

A pártiratok mellett a megyei szinten keletkezett tanácsiratok közül a Győr-Sopron megyei Tanács tanácsülési és Végrehajtó Bizottságának (VB) jegyzőkönyveit, valamint a Győr-Sopron megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratait emelném ki.²²

A megyei tanács tanácsülési és VB jegyzőkönyvei azért fontos források, mivel ezekben gyakran előfordulnak mezőgazdasági témájú és a termelőszövetkezetek érintő kérdések, információk. Mint ahogy a nevében is szerepel, a végrehajtó bizottságok a tanácsok végrehajtó szervei voltak, tagjait a tanácstagok közül választották. A megyei végrehajtó bizottság ugyanakkor kettős alárendeltségben állt, felelős volt a megyei tanácsnak (munkájáról köteles volt a tanácsnak beszámolni), valamint a minisztertanácsnak is.

A megyei tanácsülési és VB jegyzőkönyvek általában külön napirend pontként tárgyalták a megyében található mezőgazdasági termelőszövetkezetek helyzetét, a mezőgazdasági osztály jelentéseit, az osztályvezető beszámolóját. A jegyzőkönyvek hozzászólásaiban képet kapunk a termelőszövetkezetek elért eredményeiről, hiányosságairól, további feladatairól. Ezek a jegyzőkönyvek azonban sok esetben csupán kiegészítő forrásul szolgálnak, mivel a termelőszövetkezetek aktuális helyzetét többnyire csak általánosan, illetve felületesen ismertetik, a hozzászólások gyakran a termelőszövetkezetek ideológiai jelentőségét hangsúlyozzák.

Forrásértékét tekintve a megyei tanács VB apparátusának Mezőgazdasági Osztályán keletkezett iratokat elsőbrendű forrásoknak tartom. A mezőgazdasági osztály iratai ugyanis a termelőszövetkezeti élet valamennyi területének kérdéseit érinti.

A megyei tanács mezőgazdasági osztályának elsődleges feladata a mezőgazdasági termelés irányítása volt. Feladatkörébe tartoztak a termelőszövetkezetek ügyei; növénytermesztési, öntözési és talajjavítási ügyek, kertgazdasági, szőlő- és gyümölcsster-

²⁰ MNL GYMSM GYL XXXV/408. 6. MDP Kapuvári Járási Bizottsága iratai; MNL GYMSM GYL XXXV/408. 12. MDP Kapuvári Járási Bizottsága iratai; MNL GYMSM GYL XXXV/408. 13. MDP Kapuvári Járási Bizottsága iratai.

²¹ MNL GYMSM GYL XXXV/415. MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága iratai; MNL GYMSM GYL XXXV/424. MSZMP Kapuvári Városi Bizottsága és a hozzá tartozó pártszervezetek iratai; MNL GYMSM GYL XXXV/425. MSZMP Kapuvári Járási Bizottsága és a hozzá tartozó pártszervezetek iratai.

²² MNL GYMSM GYL XXIII/1. Győr-Sopron megyei Tanács jegyzőkönyvei; MNL GYMSM GYL XXIII/2. Győr-Sopron megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei; MNL GYMSM GYL XXIII/9. Győr-Sopron megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztályának iratai.

mesztési ügyek, állattenyésztési ügyek, állategészségügy, takarmánygazdálkodás; erdészeti (vadászati, halászati) ügyek; gép- és traktorállomások ügyei; földbirtokrendezési ügyek; szakoktatás, tanfolyamok szervezése, a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlesztése.²³

Az osztály az FM felügyelete alatt állt, amelynek rendszeresen jelentett. A megyei tanács mezőgazdasági osztálya küldte meg a járási tanács mezőgazdasági osztályának többek között a tanfolyamokkal, gazdálkodás fejlesztésével kapcsolatos információkat, utasításokat, ütemterveket, FM rendeleteket. Az alsóbb szintekről, így a helyi tsz-ektől és a járási tanács mezőgazdasági osztályáról pedig ide érkeztek be a jóváhagyást igénylő kérések, kérelmek, panaszok, valamint a termelőszövetkezetek munkájáról, eredményeiről szóló jelentések. A terméseredményekről, elvégzett munkákról, a tszcs-k, brigádok, munkacapatok és tagok közötti versenyekről a járási tanács mezőgazdasági osztályától heti jelentéseket kért.

A mezőgazdasági osztály iratanyaga között a termelőszövetkezeti mozgalomra vonatkozó, fontos információkat tartalmazó általános iratokat találunk a tsz-szervezéstől, tsz-ek alakulásától kezdve a vetőmagellátásig, vagy akár községek földbirtok-rendezésére, földfelajánlásokra, tagosításra vonatkozó dokumentumok is fellelhetők. A sort folytathatjuk tsz-beruházásokkal, építkezésekkel, mezőgazdasági munkákról szóló jelentésekkel, tervösszesítőkkal és zárszámadási összesítőkkal is.

A megyei tanács iratoknál kiemelném még a Győr-Sopron megyei Tanács VB Begyűjtési Osztályának iratait, mely az 1950-es évek első felének beszolgáltatásairól, begyűjtési kampányairól szolgál adatokkal.²⁴ Feladata a központi, minisztériumi tervek és utasítások alapján a megyei terménybegyűjtési tervek elkészítése, lebontása, a begyűjtés irányítása, raktárak biztosítása volt. A begyűjtések végrehajtására járási és községi begyűjtési hivatalokat állítottak fel.²⁵

A tanács és pártiratok is visszatükrözik azt a már említett tény, hogy a tanács munkája pártirányítás alatt folyt. A tanács munkája pártirányítását az MDP, majd az MSZMP megyei bizottságának illetékes osztálya végezte (jelen esetben a Mezőgazdasági Osztály), a vezető párttestületek irányítása és felügyelete alatt. Volt azonban arra is példa, amikor a megyei pártbizottság és a megyei tanács fontosabb, megyét érintő kérdések döntésében együttes ülést tartott. A megyei pártbizottság ülésein pedig többször napirendre kerültek a megyei tanács munkájával kapcsolatos feladatok, így például a megyei tanács mezőgazdasági osztályának munkájáról szóló jelentések, azok megtárgyalása, kiértékelése is.

²³ E sokrétű feladatkört különböző szervezeti egységek létrehozásával kellett ellátni: például: tsz-csoport, növénytermelési csoport, állattenyésztési csoport, földbirtokrendezési csoport. 160/1950. (VI. 14.) MT rendelet.

²⁴ MNL GYMSM GYL XXIII/15. Győr-Sopron megyei Tanács V. B. Begyűjtési Osztályának iratai; járási szinten: Kapuvári Járási Begyűjtési Hivatal iratai (MNL GYMSM SL XXIV/854); községi szinten: Kapuvár Községi Begyűjtési Hivatal iratai (MNL GYMSM SL XXIV/878).

²⁵ MNL GYMSM SL XXIV/851. Begyűjtési miniszter kapuvári járási meghatalmazottjának iratai; MNL GYMSM SL XXIV/854. Kapuvári Járási Begyűjtési Hivatal iratai; MNL GYMSM SL XXIV/878. Kapuvár Községi Begyűjtési Hivatal iratai.

Mikroszinten a kapuvári járási tanács, valamint a kapuvári községi tanács, 1969 után pedig a kapuvári városi tanács iratai kutathatók.²⁶ A járási tanácsi iratok közül kutatási témámat tekintve különösen a Kapuvári Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratainak jelentős a forrásértéke.²⁷

Az osztály a járás valamennyi községének gazdálkodására, termelőszövetkezetére vonatkozó iratot begyűjtött, így többek között a községek, termelőszövetkezetek kötelesek voltak megküldeni a mezőgazdasági munkák alakulásáról szóló jegyzőkönyveket, heti jelentéseket, illetve ütemterv-jelentéseket. Pontosan nyilvántartották a járás mezőgazdasági termelőszövetkezeteit, azok alakulását, területét, tagságát, terméseredményeit, állatállományát, a háztáji földeket és a vezetők adatait is.

A községi tanácsok végrehajtó bizottságától, valamint a községek termelőszövetkezeteitől érkező szöveges beszámolókból és jelentésekből az osztály munkatársai elemzéseket, összesítőket készítettek: költségvetési, zárszámadási összesítőket, mérlegeket, gazdasági beszámolók összesítőjét, részesedési kimutatásokat, tervkimutatásokat, gépek kimutatását. A tsz-ek különféle kéréseit (pl.: alapszabály-módosítás, beruházási hozzájárulás) is ide terjesztették fel jóváhagyásra, valamint a tsz-ek vitás ügyei, személyek kérelmei, panaszai is ide érkeztek be. A járási tanács mezőgazdasági osztálya a végrehajtó bizottságnak rendszeres, „mezőgazdasági helyzet-jelentéseket”, heti jelentéseket volt köteles tenni, valamint a megyei tanács mezőgazdasági osztályának is. Új tsz alakulásáról, tsz-ek egyesülési szándékáról pedig az FM-nek tett jelentést, akinek a hozzájárulására, engedélyére volt szükség.

Az iratok között kulákokról szóló bejelentéseket, agronómusi jelentéseket, munkaterveket, beruházási tervrajzokat, jegyzőkönyveket is találunk. A jegyzőkönyvek között földcserékről, földterület rendezésről szóló jegyzőkönyveket, tervfelbontási jegyzőkönyveket, továbbá a tsz-ek költségvetésének és termelési tervének megvitatásáról, munkák ellenőrzéséről, panaszok kivizsgálásáról, rendszeres heti értekezletekről olvashatunk. Költségvetések és tervek felülvizsgálatakor a járási tanács elutasító választ is adhatott, ebben az esetben visszaküldték azt a községnek. Jóváhagyás esetén a járási tanács mezőgazdasági osztálya ezeket a terveket, összesítőket a megyei tanács mezőgazdasági osztályára volt köteles továbbküldeni.

A Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya negyedévenként statisztikai beszámoló jelentéseket küldött a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának, innen pedig a Központi Statisztikai Hivatal Megyei Igazgatóságának szolgáltatott tovább az adatokat, majd az FM illetékes Igazgatóságának.

1969-től, Kapuvár várossá nyilvánításától, a Kapuvári Városi Tanács VB Mezőgazdasági, Élelmezési és Kereskedelmi Csoport iratai kutathatók.²⁸

²⁶ MNL GYMSM SL XXIII/301. Kapuvári Járási Tanács iratai: Jegyzőkönyvek; MNL GYMSM SL XXIII/302. Kapuvári Járási Tanács VB iratai: Jegyzőkönyvek.; MNL GYMSM SL XXIII/749. Kapuvár Községi Tanács iratai; 1969 után: Kapuvár Városi Tanács VB Titkárság iratai (MNL GYMSM SL XXIII/573.); MNL GYMSM SL XXIII/790. Hövej Községi Tanács iratai.

²⁷ MNL GYMSM SL XXIII/310. Kapuvári Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztály iratai.

²⁸ MNL GYMSM SL XXIII/579. Kapuvári Városi Tanács VB. Mezőgazdasági, Élelmezési és Kereskedelmi Csoport.

Végezetül a közigazgatás területi szakszervei közül, a megye termelőszövetkezeteinek érdekképviselői szervét, a Győr-Sopron megyei Termelőszövetkezeti Tanács iratainak fontosságát is hangsúlyoznám.²⁹

Termelőszövetkezetek iratanyaga

Egy adott tsz kutatásánál a legfontosabb forráscsoport a termelőszövetkezet helyi iratanyaga.³⁰ A mezőgazdasági termelőszövetkezetek iratanyagában leggyakrabban előforduló és legfontosabb iratfajták a következők: alapszabály, kérdőívek, jegyzőkönyvek, zárszámadások, gazdasági beszámolók, tervek.

A tsz-ek legfontosabb dokumentumai közé tartoznak a jegyzőkönyvek: a közgyűlési, a vezetőségülési és az ellenőrző bizottsági jegyzőkönyvek.

A jegyzőkönyvek közül a zárszámadási jegyzőkönyvek fontosságát emelném ki. Az elnök az évváró közgyűlésen szöveges beszámolót tartott, ahol részletesen tájékoztatta a termelőszövetkezeti tagságot az elmúlt év gazdálkodásának eredményéről és hiányosságairól.

Az eredmények kiértékelésénél és a hibák feltárásánál az elnök szembeállította a tervezett adatokat a gazdálkodás során elért tényleges adatokkal. A beszámoló célja az volt, hogy az elnök az eredmények kiértékelésével, hibák feltárásával a következő év gazdálkodásának irányát megszabja, ez az iránymutatás pedig a következő évi termelési terv és bevételi-kiadási költségvetés elkészítésének alapja legyen. Más kérdés, hogy az elvek sokszor csorbultak, s a beszámoló politikai nyomásra, vagy a vezetőség saját helyzetének megerősítésére nem felelt meg a valós gazdasági teljesítménynek.

Összességében elmondható, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításában is a párt megfelelő szerveinek és képviselőinek meghatározó volt a szerepe, ami együtt járt a tervszerűség – esetenként az ésszerűségnek ellentmondó – követelményével.

²⁹ MNL GYMSM GYL XXIV/210. A Győr-Sopron megyei Termelőszövetkezeti Tanács iratai.

³⁰ MNL GYMSM SL XXX/262. Kapuvár „Kossuth” MTsz iratai; MNL GYMSM SL XXX/263. Kapuvár „Petőfi” MTsz iratai; MNL GYMSM SL XXX/264. Kapuvár „Vörös Csillag” MTsz iratai; MNL GYMSM SL XXX/265. Kapuvár „Rábaközi” MTsz iratai; MNL GYMSM SL XXX/258. Hövej „Rákóczi” MTsz iratai; MNL GYMSM SL XXX/290. Öntésmajor „Béke” MTsz iratai; MNL GYMSM SL XXX/375. Kapuvár „Lenin” MTsz iratai.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára

MNL GYMSM GYL	XXIII/1. Győr-Sopron megyei Tanács jegyzőkönyvei
MNL GYMSM GYL	XXIII/2. Győr-Sopron megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei
MNL GYMSM GYL	XXIII/9. Győr-Sopron megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztályának iratai
MNL GYMSM GYL	XIII/15. Győr-Sopron megyei Tanács V. B. Begyűjtési Osztályának iratai
MNL GYMSM GYL	XXIV/210. Győr-Sopron megyei Termelőszövetkezeti Tanács iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/401. MDP Sopron Megyei Bizottsága iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/402. 66–78. MDP Győr-Sopron Megyei Bizottsága iratai, Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály)
MNL GYMSM GYL	XXXV/408. 6. MDP Kapuvári Járási Bizottsága iratai, Mezőgazdasági és szövetkezetpolitikai munkaterület iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/408. 12. MDP Kapuvári Járási Bizottsága iratai, MDP Kapuvár Járási Bizottsága hatáskörébe tartozó Kapuvár Község/Városi Párt Bizottság iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/408. 13. MDP Kapuvári Járási Bizottsága iratai, MDP Kapuvár Járási Bizottsága hatáskörébe tartozó Kapuvár Község/Városi Párt Bizottság iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/415. MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/424. MSZMP Kapuvári Városi Bizottsága és a hozzá tartozó pártszervezetek iratai
MNL GYMSM GYL	XXXV/425. MSZMP Kapuvári Járási Bizottsága és a hozzá tartozó pártszervezetek iratai
MNL GYMSM GYL	XXVII/1. Mezőgazdasági Szövetkezetek Szövetsége (MESZÖV) Megyei Elnökségének iratai).

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára

MNL GyMSM SL	XIV/201. Sopron Megyei Földhivatal iratai
MNL GYMSM SL	XVII/501. 1-2. Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai
MNL GYMSM SL	XVII/518. Kapuvári Földigénylő Bizottság iratai
MNL GYMSM SL	XXIII/301. Kapuvári Járási Tanács iratai: Jegyzőkönyvek.
MNL GYMSM SL	XXIII/302. Kapuvári Járási Tanács VB iratai
MNL GYMSM SL	XXIII/310. Kapuvári Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztály iratai
MNL GYMSM SL	XXIII/749. Kapuvár Községi Tanács iratai
MNL GYMSM SL	XXIII/573.1969 után. Kapuvár Városi Tanács VB Titkárság iratai
MNL GYMSM SL	XXIII/579. Kapuvári Városi Tanács VB Mezőgazdasági, Élelmezési és Kereskedelmi Csoport
MNL GYMSM SL	XXIII/790. Hövej Községi Tanács iratai

MNL GYMSM SL	XXIV/205. Soproni Mezőgazdasági Igazgatóság iratai
MNL GYMSM SL	XXIV/851. Begyűjtési miniszter kapuvári járási meghatalmazottjának iratai
MNL GYMSM SL	XXIV/854. Kapuvári Járási Begyűjtési Hivatal iratai
MNL GYMSM SL	XXIV/878. Kapuvár Községi Begyűjtési Hivatal iratai
MNL GYMSM SL	XXX/262. Kapuvár „Kossuth” MTsz iratai
MNL GYMSM SL	XXX/263. Kapuvár „Petőfi” MTsz iratai
MNL GYMSM SL	XXX/264. Kapuvár „Vörös Csillag” MTsz iratai
MNL GYMSM SL	XXX/265. Kapuvár „Rákóczi” MTsz iratai
MNL GYMSM SL	XXX/258. Hövej „Rákóczi” MTsz iratai
MNL GYMSM SL	XXX/290. Öntésmajor „Béke” MTsz iratai
MNL GYMSM SL	XXX/375. Kapuvár „Lenin” MTsz iratai.

Szakirodalom

KORNAI	
1993	KORNAI JÁNOS: <i>A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.</i> Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Bp., 1993.
NÉMETH	
1995	<i>Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. I. köt. 1956–1962.</i> A Magyar Országos Levéltár segédletei 1/1. Összeáll. NÉMETH JÁNOSNÉ. Magyar Országos Levéltár, Bp., 1995.
NÉMETH	
1998	<i>Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. II. köt. 1963–1970.</i> A Magyar Országos Levéltár segédletei 1/2. Összeáll. NÉMETH JÁNOSNÉ. Magyar Országos Levéltár, Bp., 1998.
T. VARGA	
1988	T. VARGA GYÖRGY: <i>Pártapparátus Magyarországon 1948 után.</i> <i>História</i> , 1988. január.
T. VARGA	
2005	<i>Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei. I. köt. 1948–1953.</i> Magyar Országos Levéltár Segédletei 18. Összeáll. és a bevezetőt írta T. VARGA GYÖRGY. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2005.

GAÁLNÉ BARCS ESZTER

LEVELEK A TANYÁRÓL

PEST MEGYEI TANYAVILÁG 1968-BAN

A magyar tanya, ezen belül az alföldi tanyavilág kulturális örökségünk része, s elsősorban szépirodalmi műveknek, neves íróknak köszönhetően vált szélesebb körben ismertté. Írásunk a Pest megyei tanyák még kevésbé feltárt életéhez kíván női szemszögből írt levéltári forráscsoportot bemutatni.

A Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának őrzetében található, a Magyar Nők Országos Tanácsa Pest Megyei Titkárságának iratai között talált 243 db kérdőív és az erről készült összefoglaló jelentések a Ceglédi, a Nagykátai és a Dabasi járássok tanyavilágáról szólnak.¹ A Pest megyei felmérésről fennmaradtak levéltárunkban az asszonyok által kézzel kitöltött kérdőívek, egy kézzel írt megyei összesítő elemzés, illetve a Nagykátai járási nőtanács titkára által gépelt, Nagykáta járásra vonatkozó összefoglaló jelentés is.

A tanya fogalmi meghatározása² a Magyar Néprajzi Lexikon szerint: „*az alföldi városok és falvak határában szétszórtnak álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep.*”³ Az 5/1961. (III. 19.) ÉM sz. rendelettel közzétett Országos Építésügyi Szabályzat előírásai alapján: „*Külterületi lakotthely a város (község) államigazgatási határa és a központi és egyéb belterületi határ között levő település. Külterületi lakotthelyhez tartoznak többek között az alábbi települések: A külön egységet képező, teljesen magányos vagy szétszórtnak tanyák, szolgálati őrhelyek (vasúti őrház, erdőőrház, gátőrház), állami gazdaságok, termelőszövetkezetek.*”⁴

A tanyai lakosság számának alakulása szoros összefüggésben volt a hagyományos magyar településszerkezet átalakulásával. A háború előtti adatokkal megegyezően a külterületi népesség száma 1949-ben 1,6 millió volt, 1970-re ez a szám 700 ezerre csökkent.⁵ Ismeretes, a folyamat felülről irányított átalakítások következménye volt. A tanyai és pusztai lakosság nagy hányadának kihalása, illetve beköltözése a városokba és falvakba jellemzi ezt a korszakot.⁶

¹ A páratlan értékű iratanyagra Kiss Anita igazgató-helyettes hívta fel a figyelmemet.

² A Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumot 1975–1980-ban vezető Romány Pál több művében is foglalkozik a tanyavilággal. (ROMÁNY PÁL: *A tanyarendszer ma*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1973.; A tanya fogalom változásairól lásd BECSEI JÓZSEF: A tanya-fogalom tartalmáról. *Földrajzi Értesítő*. XLII. évf. 1993. 1–4. füzet, 35–40.

³ MNL 1982, 189.

⁴ KSH 1970, 1972. 586.

⁵ ROMSICS, 2003. 479.

⁶ Belső vándorlás is jellemezte a korszakot: Az alföldi és más agrárregiókból elköltöztek tömegei jelentek meg Budapesten és Pest megyében, így az itt élők száma együttesen több mint egyötödével növekedett. (Ö. KOVÁCS, 2012. 416.)

A kommunista hatalom radikális átalakítást célzó intézkedései a tanyák világát sem kímélték el. 1949. január 22-én a 630/1949. Kormányrendelet értelmében *Erdei Ferenc* vezetésével létrehozták az ún. Tanyai Tanácsot.⁷ A tanyaközpontok megalakítása mellett már 1949 tavaszától ezek községeztése is megfogalmazódott.⁸ A megyékben a Magyar Dolgozók Pártja által kitűzött irányvonal, a Tanyai Tanács Titkárságának utasításainak megvalósítása a tanyai előadók feladatkörébe tartozott. A Pest megyei tanyai előadó munkatervének része volt többek között a külterületen való építkezési tilalom betartásának ellenőrzése, de emellett a Rákosi per áttanulmányozására és kijegyzetelésére is kellő időt kellett fordítania ideológiai fejlődése érdekében.⁹

A Pest megyében található tanyák a Duna-Tisza közí tanyák közé sorolhatók. A kommunistákkal együttműködő, több miniszteri posztot is betöltő *Erdei Ferenc* a Cegléd és Nagykőrös környéki tanyákat ún. túlfejlődött tanyaként jellemezte.¹⁰ Ez azt jelentette, hogy e térség tanyái meghaladták más vidékek tanyáit, önállósultak és kialakulásukban is megelőzték a többi. A rendszerváltás utáni kutatások szintén azt támasztják alá, hogy a Duna-Tisza közí tanyák gazdasági szerepe és fejlődése a II. világháború után eltérő volt, más vidékek tanyáitól. *Csatári Bence* 2010-ben megjelent tanulmányában a következőket írta: „*Ezen tanyák gazdálkodási rendszerének részbeni továbbélését a szakszövetkezeti üzemforma tette lehetővé. A tanyai gazdaság ügynevezett tagi gazdasággá vált, a tanyás gazda lényegében folytatni tudta mezőgazdasági tevékenységét, tagi hozzájárulást ugyan fizetett, de az 1970-es, 1980-as években már komoly méretű, integrált háztáji gazdaságok is kialakultak. A tanyák ezen térségekben, ahol képesek voltak megújítani gazdasági funkcióikat, lényegében megmaradtak, sőt részben meg is újulnak.*”¹¹

Az 1960-as évek végén Pest megye kiterjedt tanyavilággal rendelkezett. 579 külterületi és tanyai településen élt a megye lakosságának 10%-a, nagyrészt Cegléd, Nagykáta és Nagykőrös környékén.¹² A megyei pártbizottsági ülés előadója szerint a tanyai lakosság számarányának évről-évre csökkenő tendenciáját figyelembe véve is sokáig számolni kell létezésükkel.

A forrásként használt felmérés készítője a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT) 1957-ben alakult meg és 1989-ig működött. Elődje a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ), mely a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére – elvileg pártok feletti szervezetként – jött létre 1945-ben. A MNOT a Hazafias Népfront keretein belül nem kívánt az MNDSZ-hez hasonló női tömegszervezetként működni, hanem kizárólag szociális, kulturális, egészségügyi kérdésekkel foglalkozó mozgalomként definiálta magát.¹³

A szervezet fennállása alatt több tárgyban is végzett felmérést a lakosság körében.¹⁴ Az egyik ilyen nagy volumenű országos kezdeményezés 1967-ben indult. A falu-

⁷ Az 1954. III. törvénycikk szüntette meg a Tanyai Tanácsot. MKL 656.

⁸ JUHÁSZ, 2016. 11.; BLAZOVICH, 2010.

⁹ MNL PML XXXV. 1. MDP Pest Megyei Bizottságának jegyzőkönyvei 2. kötet 107.

¹⁰ ROMÁNY, 1973. 17.

¹¹ GLATZ–CSATÁRI–T. GÉMES, 2010. 14.

¹² MNL PML XXXV. 51. 2/88 ó. e. 1969. május 16.

¹³ *Dunántúli Napló*, 1957. január 25. 21. szám. 2.

¹⁴ Felmérés készült többek között az általános iskolai napközis ellátottságról 1978-ben, az üzemi női dolgozók körében 1979-ben. *Néprád*. 1978. március 25. 72. szám. 3.; *Népszerűség*, 1979. április 25. 95. szám 3.

si lányok és asszonyok életével kapcsolatos fontos kérdések összegyűjtéséről a Szolnok Megyei Néplap felhívást tett közzé.¹⁵ 1968 májusában a MNOT és a Magyar Vöröskereszt együtt jelentette meg a tanyai asszonyoknak szóló levelet.¹⁶ A két szervezet közös célkitűzése a tanyán élő nők felvilágosítása és nevelése volt. A megyei nőtanácsok 700-700 példányt kaptak kiosztásra. A levél eljuttatását és „célszerű felhasználását” a Vöröskereszt és a Nőtanács járási titkárai együtt oldották meg.

A MNOT által kibocsátott kérdőíveket, az ún. „Tanyai leveleket”¹⁷ Pest megye három járásába küldték ki: a Ceglédi járásba 250, a Nagykátai járásba szintén 250, a Dabasi járásba pedig 200 kérdőívet.¹⁸ A Ceglédi járás három településéről 49 db, a Nagykátai járásból 136 db kérdőív, a Dabasi járásból 58 db érkezett vissza a MNOT Pest Megyei Titkárságához. A tanyai leveleket az asszonyok bérmentesítés nélkül küldhették a Megyei Nőtanács belvárosi Steindl Imre utca 12. szám alatti központjába

A megyében kiadott levelek 35%-át kapta meg tehát a megyei titkár. A MNOT helyi szervezete által kiállított összefoglaló jelentésben a Dabasi járásból megküldött kérdőívek anyagát nem dolgozták fel. Írásomban ez utóbbi adatokat is felhasználtam.

A kérdőív 27 kérdést tartalmaz, név nélkül kellett kitölteni, de a járást és a tanya címét viszont kérték feltüntetésre. A kérdéseket hat nagyobb egységbe foglaltam. Az első blokkban a tanyaival kapcsolatos általános kérdések találhatók: hány kilométerre él az illető a községtől, illetve nagyobb településtől, vezet-e lakóhelyére bekötőút, van-e villany, van-e művelődési helyiség, van-e bolt, és milyen az áruellátás, illetve építenek-e új házat a tanyán.

A második kérdéskör a megkérdezett szűkebb környezetének vizsgálatára szolgált. Választ vártak arra, hogy hány szobás lakása van a kérdőív kitöltőjének, hány tagú a családja, hány és milyen életkorú gyermeke van, milyen távolságra járnak a gyermekek iskolába, milyen tanulmányi eredményeket érnek el, felnőtt gyermekei milyen pályát választottak és hol dolgoznak, illetve ki segít a ház körüli munkákban.

A kérdőív következő részében a kulturális élettel kapcsolatban vártak válaszokat a kérdőív összeállítói. A nők művelődési lehetőségeikről nyilatkozhattak, illetve leírhatták rendelkeznek-e televízióval, rádióval. Külön kérdésben érdeklődtek a téli szabadidő eltöltéséről. Leírhatták a megkérdezettek, hogy miről hallgatnának szívesen előadást és voltak-e már nőtanácsai rendezvényen.

Az egészségügy helyzetére vonatkozott a két alábbi kérdés: Helyben vagy hány kilométerre van az orvos? Milyen segítséget kap a védőnőtől gyermekei gondozásában?

A tanyai gazdaságokról kaphatunk képet a háztáji gazdaság termékei iránt érdeklődő kérdésekre adott válaszokból, és az állattartásra adott feleletekből, illetve, hogy termékeit hogyan értékesíti a válaszadó.

Különálló témának tekintettem azt a kérdést, hogy mi könnyítené meg a lakóhelyén élő emberek életét.

¹⁵ *Szolnok Megyei Néplap*, 1967. április 9. 83. szám 3.

¹⁶ MNL PML XXVIII.11.75/68.

¹⁷ Az összefoglaló jelentés ezzel a névvel illeti a kérdőíveket.

¹⁸ MNL PML XXVIII.11. Információs jelentések, tanyai levelek.

A tanyai levelek ismeretében első és legfontosabb megállapítás: a tanyai családok 1968-ban is – hasonlóan a korábbi időszakokhoz – nehéz helyzetben voltak. A falutól legalább négy km-re laktak, de akár 14 km távolságban is lehettek. A Nagykátai járás és Ceglédi járás visszaküldött adatai szerint a megkérdezettek közel 75%-a nem rendelkezett bekötő úttal lakásához. A Dabasi járásban található tanyák esetében ez az arány kedvezőbb, 30% volt. Rendszerint csak gyalogút vezetett a településhez és az időjárástól függően járható vagy sáros, járhatatlan. Ennek ismeretében egyáltalán nem meglepő az, hogy a tanyán élő asszonyok arra a kérdésre, hogy mi könnyítené meg leginkább életüket, nagy arányban az utak állapotának rendezését jelölték meg. Bekötőút építését tartották szükségesnek, illetve autóbusz járat létesítését, különösen az idősek és kisgyermekes családok életének megkönnyítésére.

A másik kiemelten fontos fejlesztendő terület, a tanyán élők által elérendő cél a villany bevezetése volt. A Nagykátai és Ceglédi járásból érkezett 182 kérdőívből 157 esetben válaszolták, hogy nem rendelkeznek villannyal, vagyis a válaszadók több mint 86%-a. A Dabasi járásnál ez az arány is alacsonyabb, a kérdőívet kitöltő családok 64%-ánál nem volt villany.

Többen írtak arról, hogy a villany bevezetésére már ígéretet kaptak. Sőt azt is említették, hogy már 25 éve van rá ígéret, de a megvalósítása még váratott magára. Az egyik válaszadó kiemelte, hogy ha lenne villany, akkor a hosszú téli estéket nem kellene petróleumlámpa mellett töltenie.

A kérdőívek tanúsága szerint a tanyákon bolt szinte mindenütt található volt, az áruellátással kapcsolatban azonban már problémák mutatkoztak. Egy dabasi asszony az áru minőségét kifogásolta, frissebb árut szeretett volna látni. Leírása szerint kenyeret két naponta kapnak, zöldségfélét pedig hetente kétszer.

A Dabasi járásból 93%-ban írták, hogy nincs művelődési helyiségük, illetve egy válaszoló szerint a füstös kocsma jelenti azt. A Ceglédi járásban 78%-ban válaszolták, hogy nem rendelkeznek művelődési helyiséggel. E téren a Nagykátai járásban volt pozitív eredmény a válaszadók, több mint fele, 51% írta, hogy van művelődési helyiség, többen azt is megjelölték, hogy az iskola az.

A művelődési lehetőség kifejtésénél egy utólagos kézzel írt betoldásra lehetünk figyelmesek: egységesen minden kérdőíven szerepel a művelődési autó letétkönyvtára. A művelődési autók jelentőségéről a MNOT összefoglaló jelentése külön adatokkal is szolgál. A Ceglédi járás művelődési autója 4827 kötetet, a Dabasi járásé 4580 kötetet, míg a Nagykátai járásé 6060 kötetet biztosított 1967-ben a tanyavilág olvasói számára. Letéti könyvtárak is voltak, általában az iskolákban.

Az asszonyok szabadidejük eltöltésére vonatkozó kérdésnél nagy arányban munkájukról írtak: főzéssel, takarítással, mosással, jószággondozással töltik. Az MNOT megítélése szerint is viszonylag kevesen válaszoltak nem munka elfoglaltsággal. A kézimunka, varrás, horgolás, hímzés többeknél is szerepelt, de az olvasás, gyerekekkel beszélgetés is előfordult válaszként. Egy dabasi nő írta, hogy szabadidejét tanulással, továbbképzéssel tölti. A rádió, mint szabadidős elfoglaltság többeknél is megjelenik.

A Dabasi járás tanyáiról származó válaszadók 15%-a nem rendelkezett sem rádióval, sem televízióval. Rádióval az összes válaszadók kimagasló többsége rendelkezett, a háztartásokban általában már volt ilyen készülék.

Változatos érdeklődési körrel tanúskodik az előadás igényekre adott válaszok nagy része. Mezőgazdasági munkákkal kapcsolatos kérdésektől kezdve egészségügyi, gyermeknevelési, kulturális témákat is felsoroltak. Volt, aki főzőtanfolyamot szeretett volna, egy másik asszony történelmi tárgyú előadásokat hallgatott volna szívesen. Más szocialista országokban élő asszonyok életéről, munkájáról, az ország másik felén élő asszonyok gondjairól kívánt többet megtudni az egyik tanyai válaszadó.

A tanyai emberek sorsának javítására igen eltérő válaszok születtek. Az ötös lottó nyereményétől vágyott jobblét inkább kívánság. A bekötő útra és villany bevezetésére vonatkozó jogos igény az elérhetőbb célok közé tartozott. Az egyik dabasi tanyán élő asszony szerint semmivel nem lehetne könnyíteni a lakóhelyén élő emberek életét. Ugyanakkor volt olyan válaszadó is, aki legjobb megoldásnak azt tartotta volna, ha a tanya megszűnne és a faluban lakást építenének OTP részletre. Általában a falvakba költözést tekintették a tanyán jelentkező probléma megoldásának. A válaszok alapján a szórakozási lehetőségek megteremtése iránt is nagyfokú érdeklődés mutatkozott. Kisebbségi arányban ugyan, de természetes igény volt az orvosi ellátás feltételeinek javítása, különösen az idősek és kisgyerekes családok körében. Noha a tanyán élő ember számára különös jelentősége volt a kedvező időjárásnak csak egy válaszadó írta, hogy a jó időjárás megkönnyítené a lakóhelyén élő emberek életét. A Nőtanács szervezete ehhez nyilvánvalóan nem tudott segítséget nyújtani, ahogy a sok pénz, jólét és a világbéke iránti óhajokhoz sem.

A kérdőív ezen pontjánál az egy-egy szavas válaszok helyett zömében mondatokkal, hosszabb kifejtésekkel válaszoltak a megkérdezettek. Noha összességében a tanyai lakosság kisebbsége küldte csak vissza a kérdőíveket, úgy tűnik, hogy akik vették a fáradságot az ívek kitöltésére, talán hittek abban is, hogy ezúttal meghallgatásra találnak és problémáikkal foglalkoznak is. A nagykatái járásban található Erdőszőlősen élt az alábbi sorok írója: „*Kérem az erdőszőlőt nagyon elhagyta a tanács, de még a megye is. Pedig mi is fizetjük a sok községfejlesztést, de mi abból semmit sem élvezünk. Se villanyt, se utat nem kapunk. Nekünk csak a szívünk fáj, ha bemegyünk a városba és látjuk, hogy ott még játszótérrel is építenek a gyerekeknek. Minket semmiben sem részesítenek, pedig úgy érezzük, hogy nekünk tanyasiaknak is jogunk van kulturáltan élni, jogunk van ahhoz, hogy a mi életszínvonalunk is emelkedjék.*”¹⁹ A kitöltők között azonban szép számmal akadtak olyanok is, akik ezt a kérdést teljesen üresen hagyták, noha a többi pontban nyilatkoztak. Hogy ez a teljes reménytelenségből fakadhatott-e utólag persze csak találgathatjuk.

A tanyai kérdőívek 1968-ban gyakorlati eszközként funkcionáltak, ma – megfelelő forráskritikával – a társadalomtörténeti kutatásokat segíthetik. Napjainkban is bevett szokás meghatározott téma e módszer segítségével történő kifejtése.²⁰ A Magyar Nők Országos Tanácsa által országos szinten kiadott kérdőívek sokszor személyes hangvételű leírásai a Pest megyei tanyavilág infrastruktúrájáról, kulturális lehetőségeiről, egészség-

¹⁹ MNL PML XXVIII.11. Információs jelentések, tanyai levelek.

²⁰ DR. GÁLNÉ HORVÁTH ILDIKÓ: *A Hódmezővásárhely környéki tanyák és tanyaközpontok vizsgálata a tér és idő összefüggésében*. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2014.

http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/Galne_Horvath_Ildiko_disszertacio.pdf [a le-
töltés ideje: 2017. március 23.]

ügyi és gazdasági helyzetéről, az 1968-ban ott élők életéről és vágyairól adnak színes képet és adatainak köszönhetően a történelem egy mozaikkockáját tárják elénk.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Források

- MNL PML XXVIII.11. Magyar Nők Országos Tanácsa Pest Megyei Titkárságának iratai 1965–1970.
MNL PML XXXV.1. MDP Pest Megyei Bizottságának iratai 1948–1956.
MNL PML XXXV.51. MSZMP Pest Megyei Bizottságának iratai 1957–1989.

Szakirodalom

- BLAZOVICH
2010 BLAZOVICH LÁSZLÓ (SZERK.): Szeged története 5. 1945–1990. Szeged 2010.
- GLATZ–CSATÁRI–T. GÉMES
2010 *A magyar tanyás vidékek. Párbeszéd a vidékéért.* Szerk. GLATZ FERENC–CSATÁRI BENCE–T. GÉMES TÜNDE. MTA Történettudományi Intézet–MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2010.
- JUHÁSZ
2016 JUHÁSZ ANTAL: *Tanyák, tanyai emberek Szeged vidékén 1964–2000.* Ópusztaszer, 2016.
- KSH 1970
1972 *1970. évi népszámlálás 21. Pest megye adatai.* Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1972.
- MNL
1982 *Magyar Néprajzi lexikon.* 5. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.
- MKL
2008 *Magyar Katolikus Lexikon.* XIII. Főszerk. DIÓS ISTVÁN, szerk. VICZIÁN JÁNOS. Szent István Társulat, Bp., 2008.
- Ö. KOVÁCS
2012 Ö. KOVÁCS JÓZSEF: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Korall, Bp., 2012.
- ROMÁNY
1973 ROMÁNY PÁL: *A tanyarendszer ma.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1973.
- ROMSICS
2003 ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Bp., 2003.

VASÚTFEJLESZTÉS A KIEGYEZÉS UTÁN – A KELETI PÁLYAUDVAR

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése és a kiegyezés között a magyarországi vasutakat osztrák és magyar magántársaságok építették a bécsi abszolutista kormány felügyelete alatt. Magyarországon, akárcsak a világ legnagyobb részén a vasutak különleges engedélyekkel, feltételekkel alapított magánvállalkozások voltak, amelyek működését az állam különféle kedvezményekkel segítette, és jelentős profitot hoztak tulajdonosaiknak. Bár a társaságok szerepe a magyar közlekedés fejlesztésében vitathatatlan, a kiegyezés idején már látszódott az így kiépült vasúthálózat hátránya is: az egymással való rivalizálás következtében a vonalak a fővárosban széttagoltak voltak, a sínpályák és a hozzátartozó indóházak (pályaudvarok) a Duna két partján helyezkedtek el, és az összeköttetés hiánya jelentősen megnehezítette a városon belüli vasúti közlekedést. A kialakult helyzetben a magyar kormány fokozottabb szerepvállalásra határozta el magát: 1867-ben felvásárolta a csődbe jutott Magyar Északi Vasutat. A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium 1869. évi döntése értelmében az államkincstár kezelésébe vett vasút és a közeljövőben megnyíló Zákány–Zágráb vonal neve Magyar Királyi Államvasutak lett, amivel megalakult a mai MÁV jogelődje. A hazai magánvasúttársaságok nagy részét államosították, vonalaikat és szerelvényeiket pedig a Magyar Királyi Államvasutak vette át.

Már 1868-ban megfogalmazódott az igény egy nagy, fővárosi központi pályaudvarra, ám az első javaslat csak 1871-ben került a parlament elé. A Magyar Királyi Államvasutak által építendő pályaudvar helyszínéül több lehetséges variáció is felmerült, amelyet Tisza Lajos (1832–1898) közlekedési miniszter kiválóan összefoglalt a budapesti indóházakat összekötő vasút létesítéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásánál: „*Különösen, miután a főváros rendezése alkalmával elhatároztatott, hogy a főváros egy nagy körút által fog átszerezni, a városiak részéről általános volt a kívánság, hogy az említett személyszállító pályaudvar lehetőleg ezen körútra helyeztessék el. Ezen kívánság nagyon indokolt, mert minden pályaudvar fő kényelmét könnyű hozzáférhetősége teszi: a minisztérium tehát felkarolta ez eszmét és megvette a felvételeket és számításokat; kitűnt ezekből, hogy arra, hogy itt épülhessen az indóház, a pályát a városon keresztül egy igen költséges viaducton kellene bevezetni. Oly magasra rúgott ennek folytán a költség-előirányzat, hogy az állami kincstár érdekében kénytelennek érezte magát a minisztérium egy másik nézetnek adni előnyt, mely szerint a pályaudvar a kerepesi út végével, a kerepesi vámon kívül helyeztetik el. Tagadhatatlan, hogy ez a város körpontjától pár száz öllel távolabb esik, de tekintve a város mai gyors épülését és terjedését, elfogadható e hely, különösen miután a hozzáférhetőség éppen oly*

kényelmes, mint az előbb említett helyhez. Elvitathatatlan előnye pedig az, hogy 1 200 000 forinttal kerül kevesebbe az indóház felépítése itt, mint az előbb jelzett ponton.”¹

Az országgyűlés – elfogadva a javaslatot – a Nagykörút és a Rákóczi út sarkára tervezett indóházat elsősorban anyagi szempontból kivitelezhetetlennek ítélte, és a Baross tér mellett döntött. A téren egyébként is lakóövezet-fejlesztéseket terveztek, ahol sakktáblaszerűen, szabályosan emelt utcákat alakítottak ki, és három-négy emeletes bérházakat építettek.

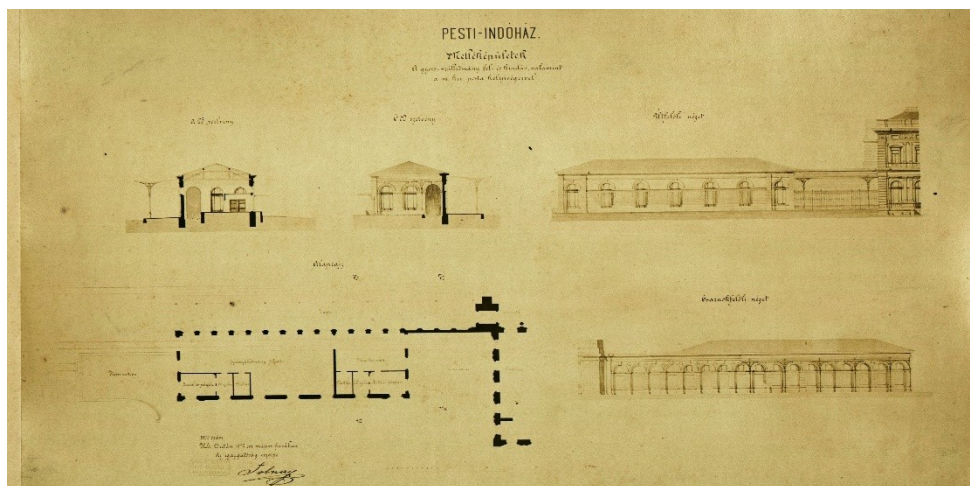
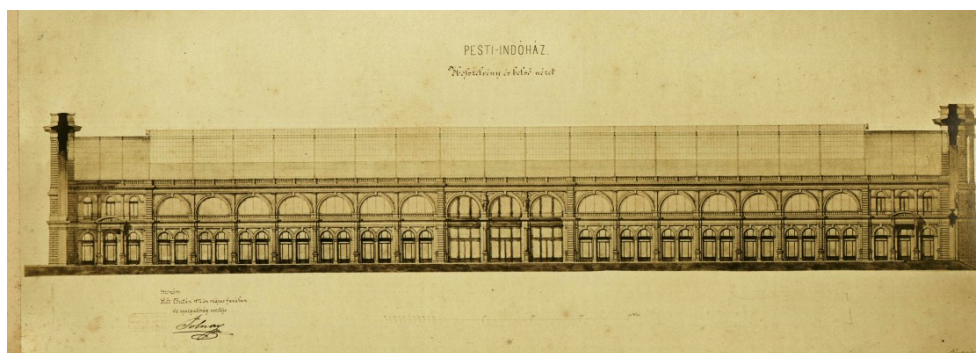

Miközben a Nyugati pályaudvart – amely az Osztrák Államvasutak tulajdonában állt – már 1877-ben átadták, a Keleti (1892-ig Központi pályaudvar) építése csak 1881-ben kezdődött meg. Az indóházat Rochlitz Gyula (1825–1886) MAV-főfelügyelő, a Vasútépítészeti Igazgatóság építésze, míg a csarnok acélszerkezetét *Feketeházy János* (1842–1927) hídépítő mérnök tervezte. A munkálatok kivitelezője *Kéler Napoleon* (1845–1919) építési nagyvállalkozó volt. Az épület vasszerkezetét a MÁVAG készítette. A beruházás összköltsége 4 millió 880 ezer forint volt.²

A Baross téren megkezdett munkálatok a helyszín jelentős átrendezését is magukkal vonták. Csak az építkezés közben derült ki, hogy a terület lápos és talajvizes, így a szakemberek a hagyományos alapozás helyett a Velencében is látható cölöpökre épített talapzatot készítették. A cölöpalapozást *Gregersen Guilbrand* vállalkozása végezte.

¹ MASZÁK, 1872. 389. – A törvényjavaslat végül az 1872. évi IX. tc (*A budapesti indóházakat összekötő vasút létesítése tárgyában*) emelkedett jogerőre. Ennek eredményeként épült meg az összekötő híd az újbudai (ma kelenföldi) és a kőbányai (ma Kőbánya felső) állomás között, amelyhez később csatlakozott a Ferencváros állomás is. A törvénycikk teljes szövege megtekinthető: 1000 év törvényei (<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5543>)

² BERTALAN–BERTI, 1984. 26.

A Keleti pályaudvar építési tervei³ a képek sorrendjében: homloknézet, oldalnézet, belső nézet, melléképületek.

Jelzet: MNL OL Tervtár, Vegyes tervrajzok (I 15), No. 15/a/1–32.

³ Az alaprajzok megjelenítésétől eltekintünk, mert papíralapon, ilyen kicsinyítésben nem élvezhető.

További módosításokat eredményezett az eredeti tervekhez képest a magyar közgyűlés azon kikötése, miszerint a pályaudvarnak a Rákóczi út tengelyére kellett esnie, amely a helyszűke miatt a kivitelezett épület bizonyos fokú torzulásához vezetett, hiszen a pályaudvari csarnok és a felvételi épület a Baross tér Thököly úti oldala felé tolódott el.

A Keleti pályaudvar esetében (is) fontos szempont volt az épület reprezentatív kialakítása. Az eklektikus stílusú pályaudvar díszítőelemeinek kialakításával a kor legnevesebb művészeit bízták meg, a csarnok festését például *Schickedanz Albert* (1846–1915) tervezte. A díszítések tudatosan a vasút történetéhez kapcsolódnak. A Baross téri főhomlokzat szobrai közül három is a gőzgépek feltalálására reflektál: a Neptunusz és Vulkánusz, (azaz a víz és a tűz istenei) közül kiemelkedő nőalak maga a gőz, de szobrot kapott a gőzgép feltalálója, *James Watt* (1736–1819) és a gőzmozdony egyik megalkotója, *George Stephenson* (1781–1848) is, alkotóik *Stróbl Alajos* és *Vasadi Ferenc*. A kapuk közötti oszlopok szobrait *Bezerédi Gyula* (1858–1925) alig huszonöt évesen készítette. A négy alkotás a nehézipart (egyenruhás selmecbányai bányász csákánnyal és szénszállító kocsival), a könnyűipart (guzsalyos, rokkás nő), a mezőgazdaságot (leány sarlóval és kévével), továbbá a kereskedelmet (díszmagyarba öltözött férfi pénzes zacskóval és gabonaszákos mérleggel) jelenítette meg. Az indulási csarnok termének legnagyobb faliképét *Than Mór* (1828–1899) festette „A vasút allegóriája” címmel. *Lotz Károly* (1833–1904) bízták meg a csarnok Thököly úti bejáratával szemközti falán látható, fő kompozíciót kiegészítő és a többi falat díszítő kisebb képek elkészítésével az alábbi tematikában: Háború és béke, Jólét, Kohászat, Bányászat, Hídépítés, Kereskedelem, Földművelés, Posta és hírközlés. A lakatasmunkák *Jungfer Gyula* műhelyét, az öntöttvas elemek *Oetl Antal* gyárát dicsérik.⁴

1884-ben Európában elsőként a Keleti pályaudvaron vezették be a villanyvilágítást, amelynek újszerűségét mutatja, hogy magát az izzólámpás világítást is csak öt évvel korábban, 1879-ben szabadalmaztatták. A pályaudvaron üzembe helyezett áramfejlesztő és a lámpák a Ganz gyárban készültek. Az irodákba villanyégőket, a csarnokban pedig ívlámpákat helyeztek.⁵ A villanyvilágítás több kortárs, köztük mérnökök tetszését sem nyerte el: véleményük szerint a pályaudvaron a főváros utcáin már 31 éve használt légszeszvilágítást kellett volna alkalmazni. Erre nézve *Bernauer Izidor* gázgyári mérnök 1887-ben egy tanulmányt is írt, amiben levezette, hogy a légszeszvilágítás a villanynál jóval olcsóbb, használata pedig biztonságos, míg egyelőre kérdés, „*vajon általános elterjedés és használat mellett az elektromos világítás nem fog-e sokkal több bajt okozni?*”. A villanyvilágítás mellett érvelők viszont annak koncentráltabb fényét és hosszabb ideig tartó égéstartamát emelték ki.⁶

A pályaudvar kialakítása tükrözte a kor társadalmi hierarchiáját. Az utazóknak kocsiosztályok szerint külön várótermek és étkezőhelyiségek álltak rendelkezésükre. Az egyes társadalmi csoportok a peronon sem találkoztak, mert a beálló szerelvény kocsiosztályai a várótermek sorrendjét követte, így a megfelelő kocsi a megfelelő váróterem elé érkezett.⁷ A pályaudvar építése 1884-ben fejeződött be. Az épületet 1884.

⁴ VÖRÖS, 2014. 3.

⁵ ONGRÁDI, 2009.

⁶ BERNAUER, 1887. 347–349. A cikk előzménye: KOVÁCS, 1887. 257–268.

⁷ BÁN, 2008. 12.

augusztus 15-én avatták fel, ezt követően pedig átadták a forgalomnak. A csarnokban eredetileg öt vágány volt, és az állomást az első években csupán egy kétvágányú pálya kapcsolta az országos hálózathoz. Az első vonat Zimonyból érkezett 1884. augusztus 16-án reggel 6 óra 10 perckor, a következőt pedig Ruttkára indították tíz perccel később. Az első évben már majd' egymillió volt az utasforgalom a pályaudvaron, a korszakban naponta 52 vonat indult és érkezett, míg az 1984-es évben, tehát 100 év elteltével, az utas szám 36 millió főre emelkedett, és 90-120 vonatként közlekedett a téli nyári időszakról függően.

A Keletihez sok vasúttörténeti és magyar történeti szempontból jelentős esemény fűződik. 1932. szeptember 12-én innen indult első útjára a V 40 001 számú Kandó mozdony, amely a vasútvillamosítás kezdetét jelezte hazánkban, valamint innen indult még a Balkán felé közlekedő Orient Expressz is. A Keleti pályaudvarba gördült be 1922-ben az a szerelvény is, amellyel *Guido Romanelli* érkezett Magyarországra, a tiszteletére rendezett ünnepségsorozatra. Az olasz ezredes a Tanácsköztársaság idején kifejtett humanitárius tevékenységével érdemelte ki a budapestiek szeretetét. Az olasz király, III. Viktor Emánuel 1937 májusi magyarországi látogatásakor ugyancsak ide érkezett, az uralkodói párt politikusokból és a MÁV vezetőiből álló küldöttség fogadta a feldíszített pályaudvaron.⁸

A pályaudvar üzembe helyezésével viszont a munkálatok nem szűntek meg, ugyanis csak hamar szükségessé vált többek között a villamos gépház bővítése, amelynek végleges átadására a távirda raktár épületével együtt 1894-ben került sor, miután egy, a helyszínen megalakult bizottság azokat behatóan megvizsgálta, hiányt nem tapasztalt, ezért átvételre javasolta az épületeket.⁹

A Keletiben vendéglő is nyílt, amelynek felszereltségével, a kiszolgálás minőségével nem mindenki volt elégedett. Az MNL OL óbudai épületében őrzött MÁV Igazgatóság anyagából előkerült 1899. évből származó panaszos beadványból kiderül, hogy az étteremben a kiszolgálás kocsmai volt, a tányér, amelybe a vendég a levest, valamint a borosüveg, amelyben a bort kapta idomtalanul nézett ki, az étel-ital íztelen volt, vizet a felszolgáló személyzet nem tett ki az asztalra, így az illető személy étlen-szomjan maradt, ezért fordult az Igazgatósághoz a hibák orvoslását kérve. A MÁV aktába írt előterjesztés szerint – amelybe a panaszos beadvány került – a sértett vendég, Csengeri Kálmán egykor vasúti alkalmazott volt, akit elmebetegség miatt felmentettek a szolgálat alól, ezért zavart lelkiállapota miatt nem foglalkoztak a beadvánnyal, az ügyet írtárba helyezték.¹⁰

⁸ KOLTAI, 1984. 18–19.; SZABÓ, 2009.; MNL OL K 589–II–J–3–17. Fogadási rend a Keleti pályaudvar nagycsarnokában III. Viktor Emánuel látogatása alkalmából, 1937.

⁹ MNL OL Z 1525–A–1894–167842/1894. A Keleti pályaudvar villamos gépháza.

¹⁰ MNL OL Z 1525–A–1899–51790/1899.

A magyar kir. államvasutak igazga-
sóságának

Budapest.

Budapest K. p. állomási vendéglő-
jében rendszeren kintolások van.

Múlt nyáron körülményes utazásom kár-
ben a Fiume felé kirendelt gyorsvonas
indulása előtt Budapest K. p. állomási
vendéglőjében akartam éltetni. A kintol-
gátás nagyon kecskeszerűnek találtam.
Egy hosszú maradt anélkül végén idomtalán
durva lapos fánjában leves; a rendelt sült
egy crinkányjában; a bar egy sűrű sör-
sütnél idomtalán üvegben volt. E mel-
lett a leves íztelen, a sült sültelen, a bar
ihátatlan volt; vizes nem keltek az anél-
kül, hogy élteti és száján maradtam.

Moss, hogy a kintol kirendelt, kire-
ndelt megfelelő intézkedés, hogy az ál-
lomási vendéglőben ügyes pincér em-
nos erőszakoskoddal jó ételek és italok
szolgálaton fel az utazó kirendeltnek. Meg-
emlétem még, hogy a fényképes igazol-

Atv 17/20

Magyar Országos Levéltár

ványom még mind eddig nem kaptam
meg és így a kedveményes államási és
keresben nem részesültem.

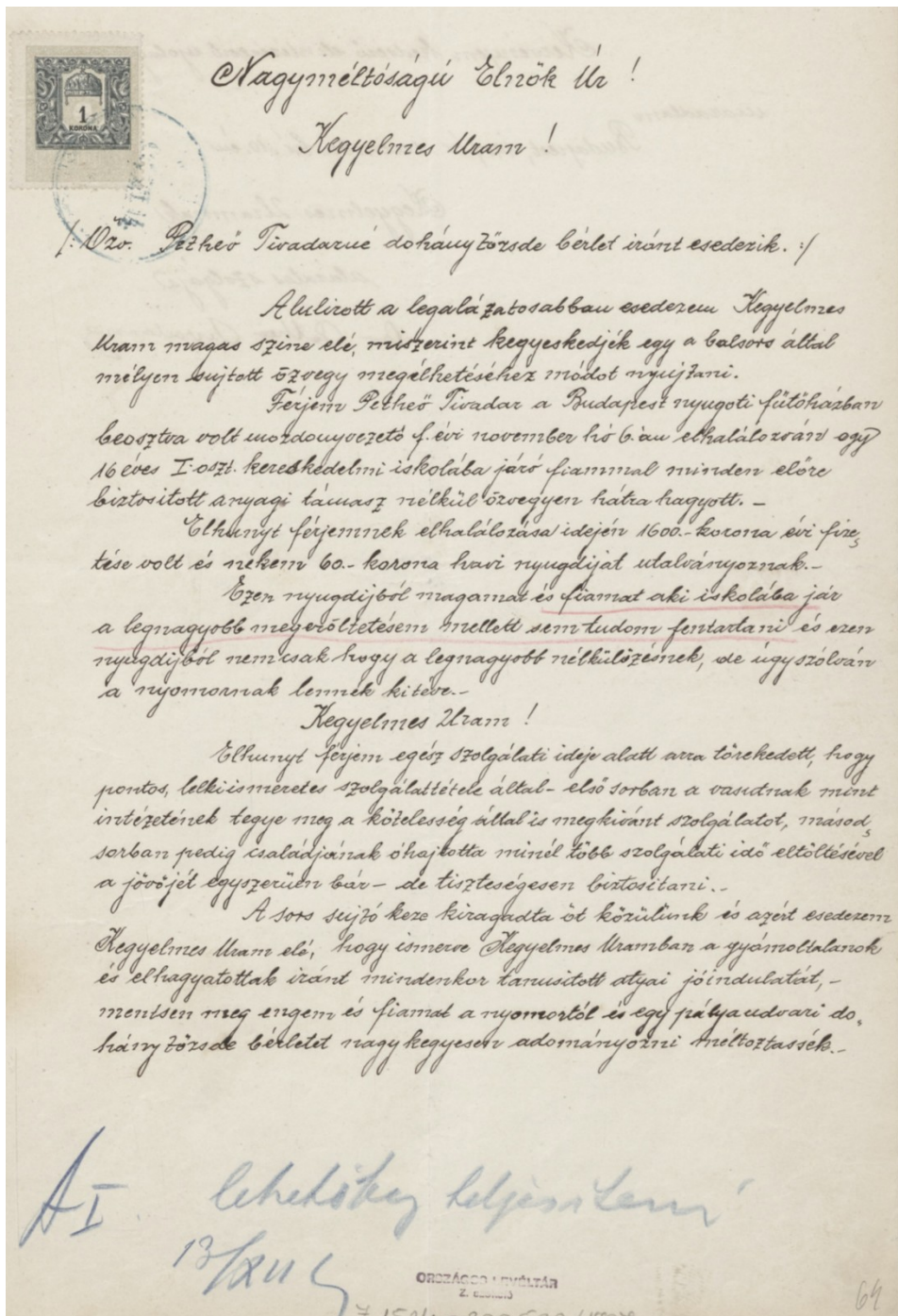
Duna-Szent György. 1899. március. 25.

Szengeri Kálmán.
volt már hivatalnok.

Panasz a Keleti pályaudvar vasúti vendéglőjére a rossz kiszolgálás miatt
Jelzet: MNL OL Z 1525-A-1899-51790/1899.

Ahogy a közelmúltig megszokott volt, úgy a századforduló környékén sem hiányozhattak a dohánybódék a pályaudvarokról. 1907-ben özvegy Petheő Tivadarné fordult a MÁV elnökéhez, Ludvig Gylához azzal a kéréssel, hogy egy pályaudvari dohánytőzsde bérleti jogát szíveskedjen neki adományozni. Az asszony férje hosszú évekig mozdonyvezető volt, de hirtelen elhalálozott, és ő fiával együtt minden előre biztosított anyagi támasz nélkül özvegyen maradt. „Elhunyt férjemnek elhalálozása idején 1600 korona évi fizetése volt és nekem 60 korona havi nyugdíjat utalványoznak. Ezen nyugdíjból magamat és fiamat, aki iskolába jár a legnagyobb megerőltetésem mellett sem tudom fenntartani és ezen nyugdíjból nem csak hogy a legnagyobb nélkülözésnek, de úgyszólván a nyomornak lennék kitéve. [...] ismerve Kegyelmes Uramban a gyászoltalanok és elhagyatottak iránt mindenkor tanúsított atyai jóindulatát, – mentsem meg engem és fiamat a nyomortól és egy pályaudvari dohánytőzsde bérletét adományozni méltóztatnék.” Az asszony beadványa meghallgatásra talált és három évre megkapta a dohánybódé bérleti jogait.¹¹

¹¹ MNL OL Z 1524-300538/1907-60. doboz.

Özv. Petheő Tivadarné kérelme dohánytársasági bérlet iránt, 1907.

Jelzet: MNL OL Z 1524-300538/1907.

A 150 évvel ezelőtti kiegyezés teremtette meg a lehetőségét Magyarország ipari és gazdasági fejlődésének, amelynek jó példája a vasútfejlesztése. A fővonalak mellett elkezdtek kiépülni a Helyi Érdekű Vasutak is, hogy a vidéket áru- és személyszállítás terén bekapcsolják a fővonalak hálózatába. A dualizmus időszakában megindult nagyarányú fejlődés nyomai mai is láthatóak, többek között a Keleti díszes épületén és színes történelmén. Ez volt a Magyar Királyi Államvasutak első pályaudvara, amelynek építését bár hosszú tárgyalások előzték meg, napjainkban is az egyik legforgalmasabb és legkihasználtabb része a vasúttársaságnak.

A Keleti pályaudvar 1896 körül. – Forrás: www.fokert150.hu

Rövidítések és irodalomjegyzék

Források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL Z 1524	Gazdasági Levéltári Főosztály, MÁV Bizalmas jelzésű iratok
MNL OL Z 1525	Gazdasági Levéltári Főosztály, MÁV Igazgatóság általános iratok
MNL OL K 589	Polgári kori Kormányhatóságok Levéltára
MNL OL T 15 No. 15/a/1–32.	Tervtár, Vegyes tervrajzok

Kiadott források

MASZÁK

- 1872 CXLVIII. országos ülés. 1872. február 19. *Az 1869. évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. MASZÁK HÜGÓ szerkesztésében. II. kötet. 1872. 389.

Szakirodalom

BÁN

- 2008 BÁN DÁVID: A pályaudvar, mint társadalmi reprezentáció. Abraham Lincoln-tól Vorosilov marsallig. *2000 Irodalmi és társadalmi havilap*. 2008. 12. sz. – <http://ketezer.hu/2008/12/a-palyaudvar-mint-tarsadalmi-reprezentacio/>

BERNAUER

- 1887 BERNAUER IZIDOR: Észrevételek Kovács Pálnak, a magy. kir. államvasutak központi pályaházának elektromos világító telepét ismertető cikkére. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*. XXI. kötet. Ullmann Vilmos szerkesztésében. Bp., 1887. 347–349.

BERTALAN–BERTI

- 1984 BERTALAN JÁNOS–DR. BERTI BÉLA: A százéves Keleti pályaudvar. *Buda-pest*, 22. évf. 1984. 1. sz. 26.

KOLTAI

- 1984 KOLTAI MARIANN: Százestendő a Keleti-pályaudvar. *Honismeret*, 12. évf. 1984. 6. sz. 18–19.

SZABÓ

- 2009 SZABÓ MÁRIA: *A Romanelli-misszió*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Kft. Bp., 2009.

KOVÁCS

- 1887 KOVÁCS PÁL: A magy. kir. államvasutak központi pályaházának elektromos világító telepe. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*. XXI. kötet. ULLMANN VILMOS szerkesztésében. Bp., 1887. 257–268.

ONGRÁDI

- 2009 ONGRÁDI MELINDA: A legmagyarabb pályaudvar fényes múltja, jelen és jövője. 2009. szeptember 04. <http://hg.hu/cikkek/varos/7464-a-legmagyarabb-palyaudvar-feny-es-jovoje>

VÖRÖS

- 2014 VÖRÖS TIBOR: A 130 éves Keleti pályaudvar ipar- és képzőművészeti értékei. Vasúti építészet (14. rész). *Sínek Világa*, 2014. 3. sz.
<http://www.sinekvilaga.hu/vasuti-epiteszet-14.-resz-a-130-eves-keleti-palyaudvar-ipar-es-kepzmuveszeti?index=1>

KILÁTÓ

SOMOGYI LÁSZLÓ

KUTATÁSI TAPASZTALATOK AZ ANGOL NEMZETI LEVÉLTÁRBAN ÉS A LONDONI VÁROSI LEVÉLTÁRBAN

2017 július végétől egy hónapig az angol fővárosban tartózkodtam. Ottlétem egy Campus Mundi rövid idejű (30 napos) tanulmányút keretében valósult meg, és készülő doktori disszertációmhoz – elsősorban az 1914 és 1918 közötti külügyminisztériumi és a hadügyminisztériumi, valamint a háborús kabinet iratait kutatva – gyűjtöttem iratanyagot. Kutatásaimat két helyen végeztem: a Nemzeti Levéltárban (National Archives, NA) és a Londoni Városi Levéltárban (London Metropolitan Archives, LMA).

A munka döntő többsége az NA-ban várt rám, amely London Kew nevezetű részén, igen kellemes, parkos környezetben található. A levéltár egy csendes, kertvárosi részen helyezkedik el, előterében nagy mesterséges tóval. Az elérhetősége is megfelelő, elsősorban felszíni közlekedéssel, buszokkal lehet megközelíteni, majd egy körülbelül tíz perces sétával érjük el az impozáns épületet. A levéltárba csomagjaink diszkrét átvizsgálása után léphetünk be. Az újonnan érkező kutató beiratkozhat a helyszínen, de lehetőség van online regisztrációra is. Utóbbi esetben meg kell adnunk azt a két dokumentumot, amellyel a beiratkozáskor igazoljuk személyazonosságunkat. A díjmentes beiratkozáskor egy fényképpel (melyet helyben készítenek) ellátott pasztikkártyát kapunk, amely rögtön átvehető. A későbbiek során e kártyával léphetünk be a kutatóterembe, ezzel kérhetünk iratanyagot, de más funkciója is van a kártyának. A kutatóterembe való belépés előtt még teremfelügyelő is ellenőrzi az átlátszó nejlontasakba elhelyezett eszközeinket: a laptopot szét kell hajtani minden be- és kilépéskor, továbbá nem vihető be a kutatóterembe toll, gyűrűs füzet, telefonok és folyadék. Miután ezen az ellenőrzésen átestünk, jutunk a tulajdonképpeni kutatóteremhez.

A kutatóterembe fotocellás ajtón keresztül léphetünk be. A terem hatalmas méretű, becslésem szerint legalább 600 négyzetméteres lehet. Egy asztalnál egyszerre négy kutató foglalhat helyet, anélkül, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is zavarnák egymást. A kutatni kívánt iratok kikérésére mind a helyszínen, mind az interneten keresztül lehetőség van.

A sikeres iratkérésre komputer által generált standard válasz érkezik. Amennyiben a helyszínen kérjük ki az iratanyagot, 40-60 perces várakozás után kapjuk meg. Minden kutató saját, átlátszó plastikajtóval rendelkező szekrényt kap, amelybe a kikért iratanyagot helyezik. A szekrények számmal és betűvel vannak ellátva (pl. 29D). Az iratanyag átvétele után az ehhez a számhoz tartozó asztalnál kell megkezdeni a kutatást. Azt, hogy milyen számú szekrényben helyezték el a kikért iratainkat úgy tudhatjuk meg, hogy a falra felszerelt terminálon lehúzzuk a kutatói/látogatói kártyánkat. Ekkor megjelennek a kikért iratanyag adatai és a szekrényszám, valamint a kutatásra kijelölt asztal száma (ami tehát megegyezik a szekrény számával kiegészítve egy betűvel A-tól D-ig).

Az NA-ban őrzött iratokat rendkívül jól ellátták elektronikus segédletekkel, illetve a levéltár honlapját keresőkkel. Ennek megfelelően külön kereshetünk a levéltári iratanyagban és a levéltár oldalán. Az egyes iratcsoportokról bőszeges leírást talál a kutató a kapcsolódó, illetve átfedést jelentő iratcsoportokkal együtt. A különféle hivatalok levéltári megjelölését általában rövidítve adják meg (pl. FO=Foreign Office, MEP=Metropolitan Police, WO=War Office, CAB=Cabinet Papers stb.). Az egyes irategységek tartalmát rendkívül részletes leírásokkal látták el, így könnyen eldönthető, érdemes-e kikérni kutatásra.

A kutatásra kiszemelt iratokat a segédletek böngészése közben rögtön ki is kérhetjük, mindössze néhány kattintás után. Egy alkalommal hat iratanyagot (item) kérhet a kutató, tömeges kikérésre más szabályok vonatkoznak, amelyeket a kutatótermi szabályzatban részletesen leírnak.

Az NA-ban igen komolyan veszik az állományvédelmi előírások betartását és az iratok esetleges eltulajdonításának megelőzését. A kiadott kötetek, iratcsomók védelmét (amelyeket egyébként egységesen savmentes dobozban tárolnak) szivacs-szerű anyagból készült támaszték szolgálja, amit minden kutatónak kötelezően használni kell.

Ugyancsak a kötetek védelmét szolgálja az a kislányszerű nehezék, amit a lapokra kell helyezni, ha meg akarjuk akadályozni a visszahajlást, amikor egy másik oldalt fotózunk. Az említett, kutatóteremben elhelyezett állományvédelmi eszközöket bárki szabadon igénybe veheti. Amennyiben a kutató ezeket nem használja, a termet rendszeresen körbejáró, egyenruhát viselő teremőrök figyelmeztetik. Az állományvédelmet annyira komolyan veszik, hogy online beiratkozás esetén a beiratkozó nem tud tovább lépni a rendszerben, amíg nem nézte végig az erről szóló öt perces bemutatót.

A kutatóteremben lévő pultnál dolgozó levéltárosokkal kapcsolatban az volt a személyes benyomásom, hogy nem elsődleges feladatuk az iratanyagban való tájékozódás segítése, ők is inkább a munka ügyviteli részben vesznek részt, így a beiratkozást segítik, a raktárból érkező iratanyagot elhelyezik az egyes kutatói szekrényekben és segítenek az elektronikus/internetes felületeken való eligazodásban. A kutatói kérések elektronizáltsága olyan mértékű, hogy gyakorlatilag minden, az iratanyaggal kapcsolatos teendő elektronikus úton zajlik, a papírt teljesen kiiktatták. Ennek megfelelően a beiratkozás, az iratanyag kikérése, kutatásra való meghosszabbítása kizárólag elektronikus úton lehetséges. Az iratanyag átvételekor, illetve visszasadásakor semmit nem kell aláírni, minden esetben elektronikus módon veszik vissza a külön erre a célra létesített visszavételi pultnál. Ebből kifolyólag a kutatók és a levéltári dolgozók közötti érintkezés gyakorlatilag minimálisra csökkent.

Rendkívül pozitív jelenség volt, hogy nem kellett fotójegyet vásárolni, sőt, bátorítják a kutatókat a fotózásra. Minden kutatói asztalhoz tartozik konnektor, így nem kell attól tartani, hogy ha lemerül telefonunk/kameránk/laptopunk, hol találjuk a legközelebbi áramforrást. A meglehetősen borsos áru reprográfiai szolgáltatásokat rövid határidőkkel elvégzik az akár „látványműhelyként” is felfogható reprográfiai pultnál.

Az épület földszintjén található az intézmény ajándék- és könyvboltja. Itt korabeli képeslapmásolatoktól kezdve a táskákon keresztül a hűtőmágnesisig minden kapható az NA logójával ellátva. Sokkal érdekesebb volt azonban a könyvkinálat, amely igen széles sávban mozog. A könyveket történelmi korok szerint helyezték el a polcokon, ám kiemelkedő számban árusítottak olyan kiadványokat, amelyek Nagy-Britannia első és a második világháborús szerepével voltak kapcsolatosak. Jelentős területet szántak a helytörténeti munkáknak, és akadt néhány levéltártudománnyal foglalkozó könyv is. A családfakutatás iránti érdeklődést mutatja, hogy külön erre a célra létesített állványon több kutatás-módszertani kötet találtam böngészés közben.

A könyvesbolt mellett található egy kamarakiállítás, amelyet mindenféle multimédiás eszközzel tettek színeesebbé. A kiállítás, illetve a kiállítóterem igen magas színvonalat képvisel: a kialakított fényviszonyok, a kiállítóter nagysága (kb. 400-450 négyzetméter), a kiállított tárgyak és dokumentumok térben való elhelyezése, a professzionális tárlók, a nyomdai kivitelezés, az említett multimédiás eszközök, audioguide stb. mindmind igen impresszív hatást gyakorolnak a látogatóra.

A kutatásban megfáradt tudós és nem tudós közönség számára az épület földszintjén melegkonyha, komplett menüsört kínáló büfé áll rendelkezésre, de vásárolhatunk szendvicseket, üdítőt, ásványvizet, gyümölcsöt és nagyszerű helyi süteményeket is. És aki drágának találná a büfét vagy csak spórolni szeretne, annak számára a levéltár veze-

tése közösségi – mely egyúttal étkező is – tér kialakításával teremtette meg az otthonról hozott étel kulturált elfogyasztásának lehetőségét.

Az LMA London keleti felében helyezkedik el, nem olyan kellemes és zöld környezetben, mint a Nemzeti Levéltár, és méreteit tekintve is sokkal kisebb, mint az NA. Megközelíthetősége jó, elsősorban felszíni közlekedési eszközök (busz) használata ajánlott, a metrótól igen sokat kellene sétálni.

A levéltárba a beiratkozás – az NA-hoz hasonlóan – díjmentes. Az egyes eljárások (beiratkozás, iratanyag kikérése stb.) csaknem mindenben megegyezik a NA-ban leírtakkal, a biztonsági és állományvédelmi intézkedések azonban nem olyan szigorúak, bár tollat itt sem volt szabad bevinni a kutatóterembe. Különbség az iratanyag előkészítésében van, tapasztalatom szerint e levéltár esetén szerencsésebb, ha egy nappal korábban kérjük ki a kutatni kívánt iratokat. Az LMA-ban a fotózás térítéshez kötött, a napi fotójegy ára ottjártamkor, 2017 augusztusában, öt font volt. Az LMA rendelkezik egy remek helytörténeti szabadpolcos könyvtárral, ahol még a papíralapú segédlet is helyet kapott. A városi levéltár iratanyaga – hasonlóan a Nemzetihez – szintén jól ellátott segédletekkel, elektronikus és papíralapúakkal egyaránt. Talán a kisebb méretekből és forgalomból adódik, de tapasztalatom szerint többen fordultak itt a személyzethez segítségért a kutatások során. Ugyanakkor a személyzet részéről az elsődleges támogatás arra irányult, hogy a kutatókat az elektronikus segédletekben való tájékozódásban segítsék.

Összességében elmondható, hogy a levéltárban nem járatos személy is egyszerű módon ki tudja kérni a keresett dokumentumokat. A Nemzeti Levéltár egyfajta levéltári „nagyüzemnek” tűnt olykor: hatalmas mennyiségű iratanyagot mozgattak meg nap mint nap, a világ minden tájáról érkező kutatók kiszolgálása igen gördülékenyen zajlott. A városi levéltár – ha lehet mondani ilyet – „családiasabb” hangulatú volt, kutatói forgalmát nyilván nem lehet a nemzeti levéltáréhoz hasonlítani.

Mindkét levéltár nagy előnye, hogy az elektronikus felületek igen kutatóbarátok, könnyen lehet tájékozódni, az iratanyag kikérése a számítástechnikai vénával kevésbé megáldott kutatók számára sem jelent kihívást. A hasonlóság az angol levéltári rendszer e két nagyszerű egysége, illetve a magyar gyakorlattal való összehasonlításakor az általam tapasztalt különbség – véleményem szerint – abban ragadható meg leginkább, hogy a levéltárosoknak nem a kutatók tudományos igényű kiszolgálása az elsőrendű feladatuk, hanem sokkal inkább az ügyviteli és az elektronikus felületeken való tájékozódásban való segítségnyújtás.

MEGNYÍLT MASARYK ELNÖK MAGÁNKÖNYVTÁRA ÉS LEVÉLTÁRA

2017. november 7.

Nyolcvanöt év után nyilvánosan is hozzáférhető *Tomás Garrique Masaryk*nak (1850–1937), Csehszlovákia első köztársasági elnökének személyes könyvgyűjteménye és levéltára.

A mintegy 185 ezer kötetnyi könyv és több mint kétezer doboz levéltári dokumentum a Tomás Garrique Masaryk Könyvtárban kapott helyet, amely a Cseh Tudományos Akadémia egyik új épületében található a cseh főváros Liben kerületében

„Masaryk gyűjteménye nagy jelentőségű kulturális örökség. Most első ízben tanulmányozhatják az érdeklődők a gyűjteményben található könyveket és dokumentumokat” – nyilatkozta *Lubos Velek*, a Masaryk Intézet és a cseh tudományos akadémia levéltárának igazgatója újságíróknak.

A gyűjteményben számos fontos, a Masaryk családra, egyes tagjaira, valamint az elnök legközelebbi munkatársaira, például utódjára, *Edvard Benes*re vonatkozó dokumentumok is megtalálhatóak – fejtette ki Velek. Megjegyezte: Csehországban ma ez a legnagyobb nyilvánosan kutatható magánarchívum.

Az egykori csehszlovák államfő 1932-ben amerikai mintára alapította meg Prágában a Tomás Garrique Masaryk Intézetet, amelynek teljes magánlevéltárát és könyvgyűjteményét is odaajándékozta.

A második világháború és a szocialista rendszer idején a könyvtár nyilvánosan nem volt hozzáférhető. A rendszerváltás után is több mint két évtizedig tartott, míg a könyvtár anyagát rendezték és felépült számára egy új, korszerű székhely.

Az 1993-ban függetlenné vált Csehország két eddigi elnökének szintén működik könyvtára. A *Václav Havel Könyvtár* alapvetően a volt államfő, drámaíró és emberi jogi harcos (1936–2011) szellemi hagyatékát gondozza

A *Václav Klaus Intézet* a második cseh köztársasági elnök, Klaus munkássága anyagainak gondozása mellett az egykori államfő mai közéleti tevékenységét is szervezi.

MTI

MŰHELYMUNKÁK

HONVÁRI JÁNOS

GYŐRI SZTAHANOVISTÁK

HORVÁTH EDE ÚTJA A HATALOMHOZ

A dolgozók áldozatvállalására építő szocialista-kommunista típusú munkaversenymozgalom már több éves múltra tekintett vissza, amikor a nagybudapesti pátbizottság választmányának 1949. augusztus 31-én tartott ülésén megszületett a magyarországi sztahanovista mozgalom.¹ Az 1945 után elindított újjáépítési munkaversenyek, rohammunkák, széncsaták, hídcsaták eleinte kollektívák (üzemek, brigádok) között folytak.² Ezzel a módszerrel azonban nem lehetett kiugró eredményeket kreálni, ezért 1949 őszétől a hihetetlenül magas teljesítményekkel kecsegtető egyéni versenymozgalmat kezdték preferálni.

Rákosi a nagybudapesti pártválasztmányi ülésen tartott beszédében megállapította, hogy a „legszelesebben elterjeszthető és szinte minden munkásra alkalmazható versenyforma az egyéni verseny”, nálunk mégis inkább a kollektívák közötti versenyt favorizálják. Az egyéni verseny elhanyagolása odavezetett, hogy hazánkban nincs a szakmáknak „külön ismert munkáshőse”, nálunk nincsenek Sztahanovok, Bikovok, Pása Angelikák. „A Szovjetunióban – elevenítette fel személyes emlékeit a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) főtitkára – az ilyen egyéni versenyek iránt az egész város érdeklődött. Ez volt a munkások között a szenzáció, erről beszéltek a villamosokon, az ebédlőkben. Hol vagyunk mi ettől?”³ Természetesen a kibővített nagybudapesti pártválasztmány egyhangúlag úgy határozott, hogy a munkaversenyt „széles tömegmozgalommá kell fejleszteni” és – a verseny egyéb formáinak megtartása mellett – a fő hang-

¹ *Új Szó*, 1951. február 24.

² A háborús károk újjáépítésének meggyorsítását, az első hároméves terv idő előtti teljesítését célozta a Weiss Manfréd Művek és a MÁVAG gépgyárak, vagy az Újpesti és a Soproni Textilgyárak között folyó verseny. Ugyancsak üzemek versenyeztek 1946-ban az MKP III. kongresszusa alkalmából, illetve textilgyárak a „Dolgozz magyar – termelj többet” kampány keretében. Ezek a felülről szervezett akciók ugyanúgy hordozták a klasszikus szocialista kampányok összes jellegzetességeit (erőforrások maximális koncentrációja, probléma megoldása iránt megnyilvánuló fokozott központi és helyi figyelem, erős propaganda, illetve a kampány kifulladás), mint a későbbi szovjet mintájú sztahanovista versenymozgalmak. (A kampányokról lásd: FAZEKAS–KÖLLŐ, 1990. 89–91.; a munkaverseny mozgalmakra nézve lásd: TEZS, 2008.)

³ *Szabad Nép*, 1949. szeptember 2.

súlyt az „egyéni versenyre” kell helyezni. Minden kommunista kötelessége, hogy „önként” csatlakozzon az egyéni versenyhez, és kiváló munkával mutasson példát a párttonkívlieknek.⁴

Rákosi óhajára a párt és az állami apparátus néhány hónap alatt megtervezte felkutatta, kiemelte, és felépítette a sztárolt munkahősök ideáltípusát. Ezek egyike lett a győri vagongyár autóosztályának fiatal, alig 25 éves esztergályosa, *Horváth Ede*, akiről 1949. szeptember 16-áig, a róla szóló első országos sajtótudósítás megjelenéséig csatládján és szűkebb baráti-munkatársi közösségén kívül azt se tudták, hogy világon van. Az ismert győri sztahanovistákkal (*Kék Zoltánnal*, *Baranyai András*sal, *Jakab Sándor*sal, *Nyitrai Jenő*vel) együtt ekkor kapcsolták be a Szakma Legjobb Munkása címért folyó egyéni versenybe.⁵

Azt nem tudjuk, hogy ki szemelte ki az autóosztály fiatal esztergályosát, hogy bevonják a versenybe. Egy vagongyári pártfunkcionárius ugyanakkor nem nézte jó szemmel, hogy párttonkívl munkás viszi el a pálmát a versenyben.⁶ Ede ugyanis ekkor még nem volt tagja az MDP-nek.⁷ Igaz, ezen könnyen segítettek: 1949 végén kérte felvételét az állampártba. Amikor 1949. november 25-én a vasiparban elsőként ért el 1000% feletti teljesítményt, a műszak után bement a pártirodába és jelentkezett tagjelöltnek. A megyei napilap az alábbi cím alatt számolt be a nevezetes eseményről: „Horváth Ede tagjelölt szeretne lenni ... Ajánlója: 1152 százalék”.⁸ A tagjelölteknek minimum hat hónapot kellett várniuk, amíg „kiérdemelték” az MDP tagságot. Horváth Edét három heti tagjelöltség után felvették az állampártba.⁹

Nyugodtan a Horváth Ede körül keringő számtalan legendák közé sorolhatjuk azt az állítást, miszerint Apró Antal, az MDP Politikai Bizottságának (PB) tagja, a SZOT főtitkára és Gáspár Sándor, az MDP Központi Vezetőségének (KV) tagja csak azért utazott Győrbe, hogy az addig teljesen ismeretlen esztergályost besorozze a sztaha-

⁴ *Szabad Nép*, 1949. szeptember 2.

⁵ Az első nagy országos munkaverseny a Magyar Kommunista Párt és a Szaktanács az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriumának a tiszteletére kezdeményezte. A Szaktanács döntése alapján a Weiss Manfréd Művek vezetése hívta ki munkaversenyre a többi üzem dolgozóit. (TEZs, 2008.) A sztálini műszak idején országos hírnévre szert tevő győri sztahanovisták közül 1948 március–áprilisban egyedül Baranyai András esztergályos nevével találkozunk, aki 1948 első negyedévében 170,2%-os teljesítményével a centenáriumi verseny élén állt.

⁶ Az 1949. november 16-i városi titkári értekezleten, ahol a szovjet típusú sztahanovista verseny beindításáról tárgyaltak, egy Rikker nevű vagongyári párttitkár kifogásolta, hogy olyanok versenyeznek, „akik nem is Párttagok. Sőt van egy, akit most állítottak be versenybe, Horváth Ede, egészen rossz beállítottságú. Mikor megkérdeztem az irodában, hogy miért van ő beállítva, azt mondták, hogy azért, mert Párttag. Nem is jelentkezett, hogy el tudja végezni ennyi idő alatt azt a munkát. [...] Meg sem kérdezték, [...] hanem egyszerűen beállították oda valakit”. (MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 26. ő. e. Az 1949. november 16-i titkári értekezlet jegyzőkönyve.)

⁷ Azt még tolerálták, hogy a 200%-os sztahanovista szintet elérő munkások között viszonylag magas volt a párttonkívliek aránya, a kirakatba állított, több ezer százalékos teljesítő sztahanovistának azonban „illő” volt kommunistának lennie. A vagongyári sztahanovisták között 1951 őszén 40%-os volt a párttagok aránya. (*Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 1951. november 13.)

⁸ *Győr Megyei Hírlap*, 1949. november 26.

⁹ *Szabad Nép*, 1950. január 1. A tagjelölti intézmény, mint a „párttagság előiskolája”, az MDP 1948. évi egyesülési kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzatba került be. (*Pártkongresszusok*, 1985. 139–140.)

novista mozgalomba.¹⁰ A valósághoz közelebb áll az a verzió, amelyet az egyik résztvevő, Jakab Sándor említett a vele készített interjában. Ő úgy emlékszik, hogy öt olyan embert (Horváth Edét, Kék Zoltánt, Jakab Sándort, Nyitrai Jenőt és Baranyai Andrást) hívtak fel a vagongyári igazgatói irodába, akikre korábbi munkájuk során már felfigyelt a gyárvezetés. Felsorakoztak a szőnyeg szélén és Gáspár közölte velük, hogy mivel már bizonyítottak, Győrben velük indítják a sztahanovista versenyt. Minden segítséget megadnak, nekik egyetlen feladatuk lesz, a magas teljesítmény biztosítása.¹¹ Kék és Horváth megkérdezte a pártvezetőket, hogy a verseny után leveszik-e a normájukat, mire közölték, hogy nem. Ezt nyugodtan megtehették, mert néhány héttel korábban maga Rákosi tett erre nézve ígéretet.¹² És a sztahanovisták normáját valóban nem szigorították a sztálini munkaverseny alatt, utána pedig legtöbbjüket gyorsan kiemelték, levették a gépről és irányítói munkakörben foglalkoztatták tovább.¹³ Horváth Ede pl. az autógyár műszaki osztályvezetője, majd 1951 őszétől a Győri Szerszámgépgyár igazgatója, Kék Zoltán előbb normafelelős, majd a vagongyári daruüzemi gépműhelyének a vezetője, Jakab Sándor munkamódszer átadó, aztán műhelyfőnök-helyettes lett.¹⁴ A híres Kossuth-díjas sztahanovisták közül egyedül Pióker Ignác maradt munkás, aki az Egyesült Izzó gyalupadja mellől ment nyugdíjba. Igaz, olyan munkás ma-

¹⁰ Fábíán György dokumentumokra és főleg visszaemlékezésekre épülő könyvében azt írja, hogy Apró Antal és Gáspár Sándor személyesen jött Győrbe, hogy megkérje Horváth Edét, legyen sztahanovista, mert nagyon jól dolgozik. Horváth Ede a felkérés elfogadását ahhoz a feltételhez kötötte, ha az ott lévő vezető pártemberek írásban adják neki, hogy a normát nem fogják felemelni. Ede a műszak végéig várakoztatta őket, majd elmentek a Nagy Halászbába, ahol aláírták az erre vonatkozó megállapodást, „amelyet aztán mindegyik fél becsületesen betartott” (FÁBÍÁN, é. n., 55–57.)

¹¹ Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.

¹² Kovács István, a Nagybudapesti Pártbizottság titkára és Rákosi Mátyás az egyéni verseny meghirdetésekor kíméletlen harcot hirdetett a munkafejelem lazítói, a bércsalók ellen, ugyanakkor elítélte azt a magyar iparban bevett gyakorlatot, miszerint a vállalatok a 127%-nál magasabb teljesítményt nem fizették ki, inkább felemelték a normát, ami természetesen a teljesítmény visszafogásához vezetett. Utasították a vállalatok vezetőit, hogy a valós teljesítményért járó bért – bármilyen magas is az – fizessék ki. (*Szabad Nép*, 1949. szeptember 1–2.) Sőt, 1949 november végén az 1500 Ft-nál magasabb fizetések után addig fizetett illetmény többletadót is eltörölte a kormány, amely erősen progresszív jellege folytán leginkább a csúcseredményeket elért sztahanovista munkásokat sújtotta. (*Szabad Nép*, 1949. november 25.) A munkaverseny kampány lecsengése után ezek az engedmények megszűntek.

¹³ A munkaverseny-mozgalmaknak az elsődleges célja a normaszigorításoknak és ezen keresztül a bérek drasztikus csökkentésének az „elméleti” megalapozása, gyakorlati előkészítése volt. Ezért teljesen még le sem csengett a Sztálin 70. születésnapjára szervezett sztahanovista verseny, amikor az 1949. februári központi normarendezés után 1950-ben sor került a teljesítménybérben dolgozó fizikai munkavállalók generális normaszigorítására, ami a keresetek 13-20%-os csökkenéséhez vezetett. (Lásd pl. Az 1950. évi alaphéremelés és normarendezés végrehajtása. A SZOT bér- és termelési osztály összefoglaló jelentése, 1950. szeptember 18. Közl. *Munkások Magyarországon*, 2000. 150–153.) Egyidejűleg szigorú rendszabályokat hoztak az ún. „bér- és normacsálók” ellen. (Lásd A bér- és normacsálókkal szemben szükséges egyes rendszabályok. 364/19/1950. N. T. sz. határozat, 1950. június 9. *Népgazdasági Tanácsi Határozatok Tára*, 1950. 19. sz. 236.) 1952 május–júniusban újabb központi normaemelésre került sor. (Lásd VARGA, 1994.)

¹⁴ A Vagongyárról a profilírozás során leválasztották az autóosztályt, a csavargyárt és az egykori Ágyúgyár területén lévő ipartelepi üzemeket. A törzsgyár területén lévő autóosztályból előbb önálló gyár lett (Győri Autógyár), majd a Csepel Autógyár Hajtóműgyáraként működött, 1957-ben ismét önálló sodott, végül 1960 végén beolvadt az ugyancsak a vagongyárról leválasztott Győri Szerszámgépgyárba. (A szervezeti változásokat lásd TABICZKYNÉ II., 1972. 32–33., valamint *A búszegredik*, 1954.)

radt, akinek a munkapadja mellé telefont szereltek, hogy országgyűlési képviselői teendőit a gyártócsarnokból is intézni tudja.¹⁵

A magyar esztorgályos sztahanovisták a több száz százalékos kiugró eredményeket a szovjet sztahanovista esztorgályosok (Bikov, Bortkevics és mások) ún. gyorsvágási módszerének az adaptálásával és műileg megteremtett feltételek biztosításával érték el.¹⁶ Már a *Szakma Legjobb Munkása* címért folyó versenyben sem voltak ritkák a több száz százalékos (látszat)teljesítmények, az igazán grandiózus csúcseredmények a Sztálin 70. születésnapjára hirdetett verseny során, azon belül is az ún. „Sztálini műszak” alatt születtek.¹⁷

A Ganz Villamossági Gyár dolgozói 1949 őszén szólították fel a magyar dolgozók százazreit, hogy „jó, szocialista munkával” készüljenek „nagy tanítónk és barátunk születésnapjára”. Saját nevükben azt vállalták, hogy „elsősorban az egyéni munkaversenymozgalom felfokozásával” 1950. augusztus elseje helyett 1949. december 21-ére befejezik hároméves tervüket. A SZOT elnöksége természetesen azonnal „magáévá” tette a Ganz Villamossági Gyár dolgozóinak felhívását, és csatlakozásra szólította fel a többi vállalat munkásait. „Fejezzük be Sztálin elvtárs születésnapjára hároméves tervünket minden részletében, növeljük a munka termelékenységét! Álljanak sorompóba Sztahanov [!] magyar követői, kiváló teljesítményekkel mutassák meg a munka művészei művészetüket. Ilyen nemes célja még nem volt versenynek, mint az a cél, amelynek érdekében a Ganz Villamossági gyár dolgozói hívják most versenyre az egész magyar munkásságot. Ez a verseny Sztálin nevéhez fűződik és Sztálin születésnapját van hivatva a magyar munkásmozgalom kimagasló nagy eseményévé tenni.”¹⁸

A törzsgyár területén lévő autóosztályból előbb önálló gyár lett (Győri Autógyár), majd a Csepel Autógyár Hajtóműgyáraként működött,¹⁹ 1957 és 1960 között ismét önállósodott (Hajtóműgyár Győr), végül beolvadt az ugyancsak a Vagongyárról leválasztott Győri Szerszámgépgyárba.

A művi körülmények között megrendezett sztálini versenyben november elejétől december 21-éig a versenybe bevont sztahanovisták teljesítménye – némi hullámmzással ugyan – de állandóan emelkedett. A „nagy napon” Horváth Ede 4123%-ot, Baranyai András 4301%-ot, Kék Zoltán 3160%-ot, Jakab Sándor 3040%-ot ért el.²⁰ A sztálini műszakot – annak ellenére, hogy Baranyai András ezen a napon magasabb teljesítmény

¹⁵ *Népszabadság*, 1974. április 2.

¹⁶ Magyarországon az esztorgályosok 60-70 méter/perc vágási sebességgel dolgoztak. A szovjet sztahanovisták a kés előrehaladási sebességét különféle módszerekkel 5-600 méterre növelték. Ezzel, illetve a tokmány forgási sebességének a növelésével, valamint egyes munkafázisok egy menetben történő elvégzésével, több kés egy időben történő alkalmazásával a megmunkálási időt a töredékére csökkentették. (*A nagy műszak*, 1950. 28–29.) Magyarországon a párt- és állami vezetők ösztönzésére Muszka Imre, Horváth Ede, Kék Zoltán, Jakab Sándor és mások kezdték először alkalmazni a gyorsvágást. Horváth Ede pl. 1949. november 23-án 260 méter/perc vágási sebességgel ért el 864%-ot. (*A nagy műszak*, 1950. 42.)

¹⁷ December 21-én, Sztálin vélelmezett születésnapján tartották az ún. „Sztálini műszakot”. Dolgozók tömegével íratott Rákosihoz levelet, amelyben vállalták, hogy ezt a napot különösen magas teljesítménnyel ünneplik. (*A nagy műszak*, 1950. 44.)

¹⁸ *Szabad Nép*, 1949. október 29., november 3.

¹⁹ Ebből 1953. január 1-jén kivált a Győri Célgépgyár.

²⁰ *Szabad Nép*, 1949. december 25.; MNL OL XIX–A–16–h–12. doboz. Országos Tervhivatal.

ért el – Horváth Ede nyerte, mert neki nagyobb lett a heti átlagteljesítménye. Horváth Ede nagy vetélytársa, az ugyancsak több ezer százalékos teljesítményt produkáló Muszka Imre, a csepeli WM esztergályosa ekkor már nem versenyzett, december elejétől annak a delegációnak a tagjaként tartózkodott Moszkvában, amely különvonaton a magyar nép ajándékát szállította a szovjet fővárosba Sztálin születésnapjára.²¹

Szögezzük le: a sztahanovisták jó szakemberek voltak, akik a munka mechanikus elvégzésén túl az eszüket is használták, törték a fejüket, hogyan lehet a munkát megkönnyíteni, racionalizálni. Horváth Ede 19 évesen már a háború alatt is jó szakmunkásnak számított, aki a nála évtizedekkel idősebb váltótársával is felvette a munkában a kesztyűt.²² Jakab Sándor évekig csak dugattyút esztergált, és egy idő után olyan rutinra tett szert, hogy fogadásból vakon is elvégezte ezt a munkát.²³

Azzal természetesen tisztában voltak, hogy egyetlen nap alatt több mint egyhavi munkát csak a vállalati párt- és gazdasági vezetés által teremtetett művi körülmények között lehet elvégezni, de fizikailag azt is csak néhány napig lehet bírni. A sztahanovistáknak a verseny idejére a legjobb, legerősebb gépeket²⁴ és a legegyszerűbben megmunkálható szériamunkát adták, amellyel nagy teljesítményt lehetett elérni. Munka közben soha sem kellett programot változtatniuk és a gépet időt rabló módon átállítaniuk. A munkadarabok gépre való feltételében és a kész alkatrészek levételében ún. átképzősök segítettek nekik.²⁵ Náluk a verseny alatt elvétele fordult elő áramkimaradás, anyag- vagy szerszámhiány, a kés mindig meg volt élezve.²⁶ A verseny megkezdése előtt engedték, sőt kifejezetten ösztönözték őket a kísérletezésekre, próbálkozásokra, amelynek során nagy mennyiségű selejtet gyártottak és sok anyagot elpocsékoltak. Ha összevontak munkaműveleteket és egyszerre több késsel esztergáltak, akkor ennek a normáját úgy számították, mintha külön-külön, több menetben végezték volna ezeket a munkafázisokat.²⁷ A segítőknek köszönhetően a verseny hajrájában 2-3 géppel dol-

²¹ *Szabad Nép*, 1949. december 22.

²² *A nagy műszak*, 1950. 4–5.

²³ Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.

²⁴ Horváth Ede pl. egy olyan olasz gépen dolgozott, amelynek a motorját a verseny idejére erősebbre cserélték. Kék Zoltán és Jakab Sándor váltótársként egy Ward típusú, erős angol revolveresztergán dolgozott, amelynek a befogó tokmányát elektromotor mozgatta.

²⁵ Horváth Ede „az egyik átképzőst odaállította az amerikánerhez (a munkadarab befogására szolgáló tokmány az esztergapadon – H. J.), a másikat a csúcshoz. Az egyik az egyik felén, a másik a másik felén fogta az autó féltengelyt, az egyik befogta a munkadarabot a tokmányba, a másik meg odatekerte a csúcsot a féltengely másik végéhez, amibe a megmunkálás előtt befűrtak egy lukat, ebbe ment bele az eszterga csúcsa. Ede nem csinált mást, mint elindította a gépet és beállította a kést. Amikor megmunkálta a darabot, az egyik átképzős az egyik végén, a másik a másik végén kinyitotta a tokmányt, eltekerte a csúcsot és levették a kész munkadarabot, és már tették is fel a következőt.” (Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.)

²⁶ Az Autógépműhelyben a versenyen kívül maradók rendszeresen óráig álltak anyag-, áram- vagy hűtőfolyadék hiánya miatt. Előfordult, hogy egyetlen napon hétszer kellett más alkatrész gyártására átállítaniuk a gépet. (*Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 1951. június 7.)

²⁷ „Mi a váltótársammal, Kék Zoltánnal kerékagyat esztergáltunk. Öt késig mentünk el, mert öt méret volt. Így egyszerre öt műveletet csinált a gép. A normát olyan munkamenetre állapították meg, ahol egy késsel dolgoztak és minden munkaművelet után kést cseréltek. A normát ennél az új esztergánál nem vették le, hanem maradt a régi norma. (Interjú Jakab Sándorral.)

goztak egyszerre.²⁸ Általában nem dolgoztak végig a nyolc órát, hanem a hosszas előkészületeket figyelmen kívül hagyva csak azt a teljesítményt számolták át egész napi műszakra, amikor minden tökéletesen klappolt.²⁹ A megmunkálási időn a munkadarakok előkészítése során sokat lehetett spórolni. Ha a kovácsok a tengelyen kevesebb anyagot hagytak, akkor a fölösleget egy menetben is el lehetett távolítani, egyébként ehhez több időre volt szükség.³⁰ Lelkiismeretüket talán azzal nyugtatták, hogy mesterséges körülmények között sem lett volna képes akárki kiugró teljesítményekre, mert nem sokan rendelkeztek az ehhez szükséges szaktudással, összpontosítással, kitartással, munkaintenzitással és monotonia tűréssel.

Joggal merül fel a kérdés, hogy miért vállalták a szemfényvesztést? Hiszen tisztában voltak vele, hogy a népszerűségnek, az anyagi és erkölcsi előnyöknek ára van: a nyilvánosság előtt kell kiállniuk az ellenszenves intézkedések (terv- és békekölcsönjegyzési kampány, normaszigorítás, munkafegyelem megszilárdítása) mellett, amelyekkel időnként talán saját maguk sem értettek teljesen egyet.³¹ Munkatársaik közül sokan bennük a rendszer kiszolgálóit és kegyeltjeit látták, és őket is felelőssé tették a normák rendszeres szigorításáért, az életszínvonal drasztikus visszaeséséért.

A győri vagongyár sztahanovistái kivétel nélkül nehéz körülmények között nevelkedtek. A versenybe való bekapcsolódás számukra a társadalmi és anyagi felemelkedés lehetőségét kínálta. Kék Zoltán egy 15 gyerekes család legfiatalabb tagjaként látta meg a napvilágot. Horváth Edéék heten voltak testvérek, akik korán elveszítették az édesanyjukat, apjuk nagy nehézségek közepett egyedül nevelte fel a családot. Jakab Sándor szülei olyan szegények voltak, hogy fiúk tanonciskolai taníttatását sem tudták finanszírozni.³² De nem volt könnyű sorsa a győri sztahanovisták fiatalabb nemzedékéhez tartozó, 1953-ban Kossuth-díjjal kitüntetett *Porubszky Lajos*nak sem.³³

A huszonéves fiataloknak természetesen imponált, hogy az ismeretlenség homályából néhány hét alatt az országos érdeklődés középpontjába kerültek, valóságos sztárokat faragtak belőlük. A verseny során, majd azt követően még néhány hónapig újságcikkek tucatjai zengték a munka frontján véghez vitt „hőstetteiket”.³⁴ A győri szta-

²⁸ Horváth Ede 1949. december közepén két géppel, Baranyai András egyenesen hárommal dolgozott egyszerre. (*Szabad Nép*, 1949. december 13., 14.)

²⁹ Kék Zoltán pl. „többnap előkészület és kísérletek után” 9 órától negyed egyig 37 db-hátsó kerékagyat készre esztergált és 25 darab nagyolását is elvégezte. Ezt a teljesítményt úgy számították át 8 órai munkára, mintha Kék az egész műszakban ilyen tempóban dolgozott volna, így jött ki 750%. Hasonlóképpen hat órai teljesítményt számították át Horváth Edénél is nyolc órai műszakra. (*Szabad Nép*, 1949. november 23.)

³⁰ Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.

³¹ Olyannyira nem, hogy egyesek közülük meghasonlottak, és nem vállalták a rendszer további propagálását. Őket gyorsan ejtették, és ettől kezdve látványosan mellőzték.

³² Jakab Sándor ezért vagongyári átképzősként tanulta ki az esztergályos szakmát.

³³ Szüleit a II. világháború alatti bombatámadásban elveszítette, rokonok nevelték fel. (*Szabad Nép*, 1953. május 19.)

³⁴ A sztahanovisták – így Horváth Ede – nevének az említési gyakorisága is világosan mutatja ennek a minden elemében felülről generált „mozgalomnak” a kampányjellegét. Az MDP központi napilapjában 1949-ben összesen 40 cikk foglalkozik Horváth Edével, ebből 39 november 5-e és december 31-e közötti időszakra esik. Bikov 1949. november 4-én látogatta meg a Győri Vagongyárat és Horváth Ede gépén mutatta be a gyorsvágást. Ettől kezdve alig van olyan nap, hogy ne jelenjen meg valamilyen hír a szovjet

hanovisták 1950 elején élmunkások lettek. Horváth Ede két hétig Galyatetőn üdült, majd küldöttként részt vett a Sztahanovisták I. országos értekezletén, ahol – Muszka Imrével együtt – beválasztották az elnökségbe. Ott ült a teljes Politikai Bizottság és a kormány számos tagja között az emelvényen. A tanácskozáson fel is szólalt, és április 4-e tiszteletére munkaversenyre hívta ki a Győri Vagongyár nevében a Weiss Manfréd gyárat.³⁵ A tanácskozással egyidőben záruló Szakma Legjobb Dolgozója versenyen a csúcsesztergályosok között Muszka Imre mögött a 2. helyet szerezte meg.³⁶ Kék Zoltánnal együtt felszólalhatott az MDP II. kongresszusán.³⁷ 1950 tavaszától (Muszka Imrével együtt) Horváth Ede ikonikus, követendő példa, nagygyűlések szónokainak állandó hivatkozási alapja lett. Hamarosan megszokta, hogy rendezvények elnökségében foglal helyet, tisztségekkel (vállalati pártválasztmányi tag, megyei tanács tag, megyei békebizottsági tag, megyei pártbizottsági tag, országgyűlési képviselő,³⁸ igazgató, az MSZMP Központi Bizottságának a póttagja,³⁹ majd rendes tagja), kitüntetésekkel (Kossuth-díj,⁴⁰ Munka Vörös Zászló Érdemrend,⁴¹ Munka Érdemrend arany fokozat,⁴² Szocialista Magyarorszáért Érdemrend⁴³) halmozzák el.

A sztársággal együtt járó, a korban kiemelkedő jövedelem sem volt utolsó. Mint korábban már utaltunk rá, a sztahanovista verseny első időszakában a vállalatokat utasították, hogy a kiugró teljesítmények után járó magas béreket fizessék ki. Sőt, a kormány a sztahanovisták érdekében eltörölte a havi 1500 Ft-os fizetés után szedett, erő-

sztahanovisták első számú győri követőjéről. 1950-ben 53-szor említik valamilyen formában a nevét, amiből 33 az első negyedévre esik, 20 az áprilistól december végéig terjedő háromnegyed évre. 1951-ben kiemelik, ezért ebben és a következő évben is csak két-két cikk foglalkozik vele. 1953 május közepéig hét alkalommal említik, a róla szóló cikkek kitüntetésével, képviselővé történő megválasztásával foglalkoznak. Nagy Imre kormányra kerülése után 1955. augusztus 17-ig egyetlen említés sem történik a Szabad Népben Horváth Edével kapcsolatban.

³⁵ *Szabad Nép*, 1950. február 28.

³⁶ *Szabad Nép*, 1950. március 2.

³⁷ *Az MDP II.*, 1951. (Kék Zoltán hozzászólását lásd 178–180., Horváth Edéét 362–364.)

³⁸ Az 1953. májusi országgyűlési választásokon Győr-Sopron megye képviselőjévé választották. 1958-ban ismét képviselőnek jelölték és természetesen meg is választották. Az Országgyűlés ipari bizottságának lett a titkára. (*Népszabadság*, 1958. október 22., november 27.) 1963-ban némi kerülővel immár a harmadik képviselői ciklusát kezdte meg. (MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 288. ó. e. A Politikai Bizottság 1962. december 28-i ülésének jegyzőkönyve. Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezeti Osztályának a javaslata a Politikai Bizottságnak az 1963. február 24-én tartandó országgyűlési választás képviselő jelöltjeire.)

³⁹ 1957-ben az MSZMP Országos Értekezlete a KB póttagjának választotta. (*Pártkongresszusok*, 1985. 75.) Két és fél év múlva az MSZMP VII., 1962-ben a VIII. Kongresszusán ismét a KB póttagja lett. (uo. 83. és 89.) A párttestületből csak 1966-ban, a Lombos Ferenccll kirobban és személyeskedésbe csapó vitája miatt maradt ki a Győr-Sopron megyei pártbizottság első titkárával együtt. Lombos ezt követően soha sem került vissza többé a KB-ba, Horváth Ede azonban 1970-ben ismét – a póttagság intézményének megszűnése miatt – immár rendes tagja lett a KB-nak, és ezt a tisztségét egészen az állampárt széteséséig megtartotta.

⁴⁰ 1950. március 15-én Muszka Imrével közösen 20 000 Ft-os megosztott Kossuth-díjat kapott a gyorsvágás terén sztahanovista módszerekkel elért kiemelkedő eredményeiért (*Szabad Nép*, 1950. március 15.)

⁴¹ A kitüntetést a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1953. április 4-e alkalmából adományozta a Győri Szerzemépgyár igazgatójának. (*Szabad Nép*, 1953. április 4.)

⁴² 1965-ben (MNL OL M–KS 288. f. 932. cs. 1965/10. ó. e.), valamint 1974-ben (*Népszabadság*, 1974. április 3.)

⁴³ *Népszabadság*, 1978. november 4.

sen progresszív illetmény többletadót is. Horváth Ede 1949 novemberi utolsó *hetében* 560%-os átlagteljesítménye után 902 Ft-ot keresett, holott abban az időben a fizikai munkások *havonta* átlagosan 5-600 Ft-nál nem vittek többet haza.⁴⁴ Baranyai András heti keresete ugyanebben az időben 602, Kék Zoltáné 670 Ft volt.⁴⁵ A sztálini műszak alatt Baranyai András 1250, Horváth Ede 1200, Kék Zoltán 1050 Ft-ot keresett.⁴⁶ *Egyetlen nap* alatt több mint kéthavi átlagfizetést kaptak ekkor az élsztahanovisták. Horváth Ede négy hét alatt 10 113,40 Ft-ot, Baranyai András 8756,80 Ft-ot, Kék Zoltán 6875,80 Ft-ot keresett. A vagongyárban a munkások 1949-ben átlagosan 6914 Ft-ot kerestek *egy év* alatt, jóval kevesebbet, mint a sztahanovisták a sztálini verseny egy hónapja alatt.

De talán még a magas jövedelemnél is vonzóbbnak bizonyult a lakás. Győrtől már a két világháború között nagy hiány mutatkozott olcsó bérlakásokban. A lakáshelyzetet tovább rontotta az 1944–1945. évi több tucat légibombázás, ami hatalmas károkat okozott a város infrastruktúrájában. Horváth Ede nősülés után a Győrtől kb. 20 km-re fekvő Tényőn szerzett lakást, onnan járt be vonattal vagy biciklivel a vagongyárba dolgozni. A verseny indulásakor Horváth Ede felesége terhes lett.⁴⁷ Égetően szükségük volt egy győri lakásra és a vagongyár igazgatója a kiemelt sztahanovistáknak megígérte, hogy ha családot alapítanak, lakást kapnak. És a vagongyári vezetők állták is a szavukat, Kék és Jakab a vagongyári ún. gabonavásártéri pontonházakban, Ede pedig a belvárosban kapott lakást.⁴⁸

A sztahanovista versenyt a sztálini műszak után is erőltették,⁴⁹ ám a „mozgalom” kampány jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy néhány hét után az irreálisan magas teljesítmények elenyésztek.⁵⁰ Pedig Rákosi éppen ennek a veszélynek az elkerülésére hívta fel a sztahanovisták I. országos értekezletén résztvevők figyelmét.⁵¹ A pártértekezletek, újságcikkek állandó témája lett a versenylendület lanygulása. A vállalatok igazgatói egy-egy bemutató megszervezésével „letudták” a sztahanovista versenyt, mert tisztában voltak azzal, hogy a kiugró eredmények eléréséhez szükséges mesterséges feltételeket az üzem összes dolgozója számára nem tudják biztosítani.⁵²

⁴⁴ Abban az időben a fizikai munkások még hetente kapták a fizetésüket. 1949-ben a Győri Vagongyárban a munkások havi átlagkeresete 576 Ft volt.

⁴⁵ *Szabad Nép*, 1949. november 27.

⁴⁶ *Szabad Nép*, 1949. december 25.

⁴⁷ *A nagy műszak*, 1950. 35.

⁴⁸ Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.

⁴⁹ Az MDP KV 1950. február 10-i határozata felhívta a helyi pártszervezetek figyelmét, hogy minden erővel segítsék, szervezzék és támogassák a sztahanovista mozgalmat. (MNL OL M–KS 276. f. 52. cs. 10. ő. e. Az MDP KV 1950. február 10-i ülése.)

⁵⁰ A Bikov-féle gyorsvágási módszert a mérnökök irreálisnak, sőt egyenesen szemfényvesztésnek tartották. A Daruüzem párttitkára maga is kijelentette, hogy „ilyen nagy hintázást, mint a gyorsvágás”, még nem látott. (MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 10. ő. e. Az MDP Győr városi bizottsága végrehajtó bizottságának 1952. március 13-i ülése.)

⁵¹ Rendkívül vigyáznunk kell, hogy a sztahanovista mozgalom ne kapjon kampány-jellegget. „Ne legyen szalmaláng, mely fellobban, nagy lánggal ég és utána csak hamu marad.” (Rákosi, 1951. 127.)

⁵² MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 1. ő. e. Az 1951. január 14-i városi pártértekezlet jegyzőkönyve.

Néhány kiszemelt, arra vállalkozó személy számára teremtettek olyan körülményeket, hogy pár órára, esetleg 1-2 hétre kiugró eredményeket érhesse el, amit jelentettek, az újságok megírtak és ezután vissza lehetett térni a munka természetes és normális menetéhez.

A sztárolt élmunkások is rendszerint rövid ideig, a különleges feltételek biztosításáig voltak képesek a magas teljesítményre, ezért az általuk végzett munka mennyisége is hektikusan ingadozott.⁵³ Horváth Ede hiába ígérte meg 1950 március elején, hogy a „felszabadulás” 5. évfordulója tiszteletére újra eléri a sztálini műszakban produkált 4122,2%-ot, ebből nem lett semmi.⁵⁴ Új munkát kapott, olyat, amivel már nem tudott a korábbihoz hasonló kiugró eredményt elérni. Megszűnt a korábban tapasztalt minden oldalról történő tökéletes kiszolgálás is.⁵⁵ Az 1950-ben végrehajtott brutális méretű normarendezés után a magyar sztahanovistáknak már nem az lett a legfontosabb feladatuk, hogy 10-20-szorosan teljesítsék túl a normákat, hanem az, hogy az új normákat bármilyen kis mértékben túlteljesítsék. A győri vagongyárban az élmunkások eredményét 1950 nyarán már nem *százalékban* (mert az már nem „mutatott” jól), hanem *darabban* mutatták ki.⁵⁶ Az 1950. évi normarendezés és a különleges kiszolgálás megszűnése után Horváth Ede teljesítménye is jelentősen visszaesett.⁵⁷

A kampányszerű versenyek Nagy Imre kormányra kerüléséig tovább folytatódtak, amire az apropót a szocialista ünnepek (április 4., augusztus 20., november 7.), pártkongresszusok, az I. ötéves terv indulása, Rákosi 60. születésnapja) adták.⁵⁸ A versenymozgalom teljesen formálissá vált, a felajánlásokat a versenyszervezők tették, a dolgozóknak fogalmuk sem volt arról, hogy most ők éppen versenyeznek és mi is az ő versenyfelajánlásuk.⁵⁹ A feszített ütemű, elsősorban a nehéziparra (azon belül is a ki-termelő iparágakra) koncentráló I. ötéves terv aránytalanságai miatt krónikussá vált az anyag- és energiahiány, ezért 1952-től kezdve a sztahanovista verseny célja a mennyiségi előirányzatok teljesítése és túlteljesítése helyett egyre inkább a minőség javítása, az anyaggal és energiával való takarékoság lett.⁶⁰

⁵³ A sztahanovista versenyt 1950 tavaszán Rákosi óhajára a mezőgazdaságban is megszervezték. Korsós Ilona jásziskéri traktoros lány az egyik nap hat óra alatt összekapcsolt munkagépekkel 1103%-ot, ugyanakkor a hét többi napján csak 60-80%-os teljesített. (MNL OL XIX-K-1-c 24. doboz. FM Kol-légium 1950. április 1-jei ülése.)

⁵⁴ *Szabad Nép*, 1950. március 5.

⁵⁵ *Szabad Nép*, 1950. március 19.

⁵⁶ Mércse Miklós kézikovács napi normája ekegerendelyből 15 db volt, ehhez képest 1950 nyarán 22 db-ot készített. Ez azonban már csak 147% volt, ami a korábbi sokszáz százalékos teljesítményhez képest csekélynek tűnt. Ezért százalékban nem is fejezték ki teljesítményét. (*Szabad Nép*, 1950. augusztus 10.)

⁵⁷ E szakasz során Horváth Ede Muszka Imre után ismét második lett, de már csak 174%-os átlagteljesítményt tudott felmutatni. (*Szabad Nép*, 1950. augusztus 12., szeptember 16.)

⁵⁸ Győr város tíz legnagyobb üzemének 20 100 dolgozója közül 15 729 tett felajánlást Rákosi 60. születésnapjára. (MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 10. ó. e. Az MDP városi bizottsága végrehajtó bizottságának 1952. február 29-i ülése.)

⁵⁹ 1951 augusztusában a munkások a versenyfelajánlások regisztrálásánál azt mondták a versenyfelelősnek, hogy „*írjon be az elvtárs, amit akar*”. Ezt követően a „felajánlást” már senki sem vette komolyan. (*Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 1951. augusztus 31.)

⁶⁰ MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 10. ó. e. Az MDP városi bizottság végrehajtó bizottságának 1952. március 13-i ülése.

Az elsősorban a 37 mm-es légvédelmi ágyúk kocsizó szerkezetének gyártására szakosított Győri Szerszámgépgyár 1951 júliusában vált ki a győri vagongyárból.⁶¹ Első igazgatójává *Porubszky Jánost*⁶² nevezték ki, aki azonban nem tudott megbirkózni a termelés beindításának ezernyi gondjával, ezért néhány hónap után visszament a vagongyárba dolgozni.⁶³ Porubszkyt 1951 őszén Horváth Ede váltotta, akinek az irányítása mellett a hadiüzem termelése rövid időn belül konszolidálódott. Vezetése alatt a Szerszámgépgyár a város egyik legjobban szervezett üzemévé vált.⁶⁴ Szenvedélyes beruházó volt, és attól sem riadt vissza, hogy az akkori szabályok áthágásával a felújítási források egy részét „feketeberuházásként” új létesítmények emelésére fordítsa.⁶⁵

Horváth Edén kívül Kék Zoltán, Jakab Sándor, Baranyai András is országos ismertségre tett szert a sztahanovista verseny során. De az esztorgályosokon kívül más szakmákban is sok sztahanovista dolgozott Győrött részben a vagongyárban, részben más győri vállalatoknál. *Nyitrai Jenő* fűrés, *Ott Józsefné* magkészítő, *Ferenczy Ödön* öntő, *Lengyel András* szeszipari munkás, *Szabó József* festő és mázoló, *Zelké András* kubikus, *Balogh Ferenc* fonó a Szakma Legjobb Dolgozója versenyben Horváth Edét megelőzve az első helyen végzett.⁶⁶ Horváth Edével 1950 március idusán egyszerre kapott megosztott Kossuth-díjat Ott Józsefné magkészítő és Ferenczy Ödön acélöntő „sztahanovista munkamódszerrel elért magas teljesítményükért”.⁶⁷ Három évvel később Kossuth-díjjal tüntették ki Porubszky Lajost is. Magyarázatot kell keresnünk arra a kérdésre, hogy közülük miért Horváth Ede lett a kiválasztott? Milyen személyes tulajdonsá-

⁶¹ A vagongyári ipartelepét és az autógyártó üzemet 1951 júliusában, a csavargyárat pedig 1951 októberben választották le az anyaggyárról. A Győri Szerszámgépgyár, a Győri Autógyár és a Csavargyár a szervezetlenség és az anyaggyárral való kapcsolat megszakadása, a kiszolgáló részek új helyen történő kiépítése miatt hónapokig súlyosan elmaradt a tervek teljesítésével. Sok gondnal járt az új profilok termelésének a beindítása és a szakképzett munkaerő biztosítása is. (MNL GyMSMGyL XXXV. 36. f. 1. fcs. 8. ó. e. Az MDP Győr Városi végrehajtó bizottságának 1951. július 31-i ülése.)

⁶² Porubszky János (1913) vasesztorgályos 1941-ben szökött át a II. bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt Észak-Erdélybe. Innen került Győrbe, ahol vasesztorgályosként dolgozott a vagongyárban a háború végéig. 1945-ben belépett az MKP-ba, egy tízhónapos pártiskola elvégzése után rövid ideig Győr város MKP titkára lett. Tapasztalatlansága miatt erről a funkciójáról lemondott és visszament az előző munkahelyére, ahol 1946-tól különféle középvezetői tisztségeket töltött be, majd 1951 nyarán az önálló sodott Szerszámgépgyár első igazgatójává nevezték ki. A kezdeti nehézségekkel nem boldogult, ezért visszament az akkor az anyaggyárból már szintén kivált Autógyárba. 1957-ben tagja lett a megyei pártbizottság végrehajtó bizottságának. Ebbéli funkciójában ő volt Horváth Ede legélesebb, időnként már a személyeskedés határát súroló kritikusa. 1960-ban a megyei Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke lett, ahonnan azonban „vezetőképesség hiányában” kordedvezménnyel nyugdíjazták. (MNL GyMSMGyL Káderanyagok mikrofilmen 1. tekercs.)

⁶³ A hadiipar az eltűzött világháborús veszély ellenére is ugyanazokkal a napi gondokkal küszködött, mint a polgári termékekre szakosodott vállalatok. (OKVÁTH, 1999. 218–219., 236–237., 243. Lásd még: GERMUSKA, 2014.)

⁶⁴ MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 1. ó. e. Az 1951. november 18-i városi párttervezetlet jegyzőkönyve. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a Szerszámgépgyár 1956 nyaráig 13-szor nyerte el az élüzem kitüntetését és az ezzel járó anyagi és erkölcsi elismerést. (*Szabad Ifjúság*, 1956. augusztus 26.)

⁶⁵ A vállalat csarnokainak a területe az 1951. évi 6000 négyzetméterről 1958-ra 24 000 négyzetméterre emelkedett. (MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 1. f. 3. fcs. 49. ó. e. A Győri Szerszámgépgyár fejlesztésének ismertetése, 1958. augusztus 29.)

⁶⁶ *Szabad Nép*, 1950. március 2.

⁶⁷ *Szabad Nép*, 1950. március 15.

gokra volt szükség ahhoz, hogy valakit a szocialista társadalmi rendszer beemeljen a hatalom sáncai közé?

Első helyen kell említeni a rendszer céljaival való maximális azonosulást és a sokszor gyűlölt feladatok mellett való nyílt kiállást, ezek propagálását.⁶⁸ Ellentétben az „álsztahanovistákkal”, nem válogatott a munkák között, és szükség esetén igyekezett maga elhárítani a munka folyamatosságát akadályozó tényezőket.⁶⁹

Nem ártott egy kis exhibicionizmus sem. Horváth Ede egész életében büszke volt arra, hogy részt vett a sztahanovista versenyben, állítólag első lakásának névtábláján ez állt: Horváth Ede sztahanovista esztergályos. Csak középiskolát végzett (azt is már igazgatóvá történő kinevezése után), de autodidakta módon kétségkívül sokat tanult. Hallatlanul nagy önbizalma volt, gyorsan megtanult magasabb politikai körökben fesztelenül viselkedni. Bár mindig nagy gondot fordított a megjelenésére, általános műveltségi hiátusából adódó beszédhibáját nem tudta (vagy nem is akarta) korrigálni. Élete végéig használta az „esztet”, a „báncsa a hiúságot” kifejezéseket. A prémiumot pl. mindig prériumnak ejtette, holott nyilván ezerszer hallotta másoktól a helyes kiejtést. Környezetéből senki sem vette a bátorságot, hogy ezekre a hibáira figyelmeztesse. Előfordult, hogy vezető munkatársait, minisztériumi tisztviselőket átkeresztelt, egyszerűen nem az igazi nevükön szólította őket, amit az illetők nem kifogásoltak. Győr korábbi polgármestere, Balogh József találóan úgy jellemezte az egykori vezért, hogy: „Nagy formátumú ember volt, kis hibákkal.”⁷⁰

Feltétlenül szükség volt egy jó adag merészségre, vállalkozói kedvre, és az új kihívások elől sem volt szabad kitérni. Kevesen tudják, hogy a győri sztahanovisták közül nem Horváth Edét, hanem Jakab Sándort kérték fel először arra, hogy legyen a Csepeli Fogaskerékgyár igazgatója, de ő ezt a feladatot tapasztalatlanságára és csupán hat elemi iskolai végzettségére való hivatkozással visszautasította. Horváth Ede ellenben némi hezitálás után elvállalta a rendkívül rossz állapotban lévő és a tervét az első időszaban rendre nem teljesítő gyár igazgatását, igaz, neki nem kellett elhagynia a várost, számára ismerős terepen maradt.⁷¹ Nem kevés kockázatot vállalt azzal, hogy rendre áthágta a termelést akadályozó bürokratikus előírásokat. Egy interjúbán úgy nyilatkozott, hogy „én az ördöggel is cimborálok, hogy a tervteljesítés, a gazdaságosság meglegyen.”⁷²

⁶⁸ Horváth Ede, ha azt várták tőle, több ezer százalékot teljesített, átadta munkamódszerét a lemaradóknak, agitált a béke, a munkafegyelem megszilárdítása, az elavult normák megváltoztatása, a békekölcsön-jegyzés mellett. Harcolt az „imperialisták”, a bér- és normacsalo „jobboldali szociáldemokraták” ellen, de ha a szükség úgy hozta, embereket és értékeket mentett az 1954-es szigetközi árvíz idején, amiért Ásványráron halából egy utcát ma is Szerszámgépgyár utcának neveznek, tsz istállót épített a kisküzemi mezőgazdaság átszervezésékor.

⁶⁹ Az ország legismertebb „álsztahanovistája” Róder Béla csúcsesztergályos, a róla elnevezett mozgalom kezdeményezője, aki a Kossuth-díj odaítélése után teljesen megváltozott. „Kivételes elbánást, kiemelt fizetést követelt. Csak olyan szériamunkát volt hajlandó elvállalni, amin sokat lehetett keresni. Az önzés, az anyagiasság hínárjába került” – írta róla az MSZMP központi napilapja. (*Népszabadság*, 1959. szeptember 20.) Győrről Baranyai Andrást börtönözték ki gyorsan a sztahanovisták köréből, mert ő is válogatott a munkában, és nem volt hajlandó a bérével arányos összegben államkölcsönt jegyezni. (Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.)

⁷⁰ Romvári Ferenc személyes közlése.

⁷¹ Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.

⁷² *Szabad Ifjúság*, 1956. augusztus 26.

A felügyeleti hatóság hosszú időn keresztül elnézte kisebb-nagyobb szabálytalanságait, mert tudták: nem egyéni haszonlesésből, hanem a terv mindenáron való teljesítése érdekében folyamodott az akkori szabályokkal homlokegyenest ellenkező megoldásokhoz. Így szerzett pl. közvetlenül külföldi cégtől, tehát a külkereskedelem állami monopóliumának a megkerülésével traktor pótkocsikhoz gumiköpenyt, vagy győzte meg a diósgyőri kohászokat egy éjszakába nyúló dáridóval a hengersor azonnali átállításáról, mert a győri gyárnak sürgősen szüksége volt a speciális méretű hengerelt acélra. De ha úgy látta jónak, nem riadt vissza egy kis dokumentum hamisítástól sem.⁷³ Több eset is bizonyítja, hogy az irányító párt- és állami szervek elnézték, vagy enyhén büntették azokat az apróbb korrupciós ügyeket, ahol a megvesztegetés nem egyéni haszonszerzésből, hanem a termelés folyamatosságának a biztosítása érdekében történt. A vállalati igazgatók egy része külön megvesztegetési keretet biztosított az anyagbeszerzőknek, hogy a lehetetlen viszonyok között is hozzájussanak a gyár számára létfontosságú anyagokhoz és alkatrészekhez. Ezekben a korrupciós ügyekben általában nem sújtották kemény büntetéssel (pl. letöltendő börtönnel) az érintetteket.⁷⁴ Ugyanakkor a rendszer (különösen a Kádár-érában) kíméletlen volt azokkal a vezetőkkel szemben, akik saját zsebre loptak.⁷⁵

A fenti állításnak nem mond ellent az a tény, hogy Horváth Edét 1962-ben a Politikai Bizottság megrovás pártbüntetésben részesítette, mert szabálytalanul használta fel az igazgatói alapot, lényegesen túllépte a reprezentációs keretet és néhány tucat csónakmotort adott párt- és állami funkcionáriusoknak „próbahasználatra”, amely csak ürügy volt a motorok ingyenes juttatására. Egyeseknek a gyár ingyen vagy jelképes áron TV-antennát és erősítőt is készített. Horváth Ede kezéhez ezekben az ügyekben egy fillér sem tapadt, ő az „ajándékokkal” a gyár számára szeretett volna kompetens személyeknél előnyöket szerezni. Elképzelhető, hogy ezt az ügyet eltusolják, ha nem kapcsolódik össze *Háhn Miksa* és *dr. Móra Bertalan* szerszámgépgyári dolgozó koncepciójához a pártfegyelmi ügyével, akik a gyárban tapasztalt szabálytalanságokat levélben jelezték *Fock Jenő*nek, a PB-tagjának, miniszterelnök-helyettesnek, Győr-Sopron megye országgyűlési képviselőjének. Emiatt a helyi pártszervek „frakciózás”, vezető pártszervek névtelen levelekkel történő „zaklatása”, a hivatali út megkerülése és egyes, a jelentésben szereplő személyek rágalmozása miatt szigorú megrovás pártfegyelmi büntetéssel sújtotta őket. Mivel fellebbezésüket a helyi (városi és megyei) pártszervek elutasították, 1961 áprilisában az MSZMP fegyelmi ügyekben legmagasabb párttestületéhez, a

⁷³ Vas Zoltán, az Országos Tervhivatal elnöke három db szerszámgépet utalt ki a gyárnak. Ő azonban a harmas szám után írt egy nullát és elhozott 30 db gépet. (Fábián é. n. 76–77.)

⁷⁴ A Győri Csavargár igazgatóját 1954-ben egy évre alacsonyabb beosztásba helyezték, mert az anyagbeszerzőket sűrűn részesítette kisebb jutalmakban az igazgatói alaptól azzal a céllal, hogy ezzel korrumpálják a beszállítókat az anyagbeszerzéseknél, vasutasokat vagonok soron kívül történő kiállításáért.

⁷⁵ Lásd pl. Török István szakszervezeti vezetőnek az ügyét. (MNL OL M–KS 288. f. 4. cs. 44. ő. e. A KB 1961. november 17-i kibővített ülésének jegyzőkönyve. Lásd még: TISCHLER, 2003.) – Hasonló eset történt dr. Katona Lajos egykori Győr városi, majd Győr-Sopron megyei tanácselnökkel is, aki – kis kitéréssel – 1966-os leváltása után a Győr-Sopron Megyei Húsipari Vállalat igazgatói székébe landolt és ott olyan korrupciós ügyekbe keveredett, amelyekből neki személyes haszna származott. A bíróság őt is letöltendő börtönbüntetésre ítélte. Börtönben azonban végül nem kellett vonulnia, mert kora és megrendült egészségi állapota miatt a bíróság mentesítette őt a letöltés alól.

Központi Ellenőrző Bizottsághoz fordultak jogorvoslatért. A KEB megállapította, hogy a Háhnék bejelentésében szereplő tények jó része valós, amiért elsősorban a vállalat igazgatóját terhelte a felelősség. Háhn Miksa és dr. Móra Bertalan büntetését megrovásra mérsékeltek, ugyanezt a büntetést kapta Horváth Ede és egy sor pártfunkcionárius is.⁷⁶ Az érintettek pártfegyelmi büntetését a KEB 1965 májusában törölte. Horváth Edét ebben az évben Munka Érdemrend arany fokozat kitüntetésben részesítették.⁷⁷

Igazgatóvá történt kinevezése után hamar visszatetszést keltett a szokásostól sok tekintetben eltérő vezetési stílusa, magatartása, a gyár dolgozóival szemben használt bárdolatlan, esetenként kifejezetten durva, az embereket személyükben megalázó viselkedése.⁷⁸ Nehezen tolerálták az alkalmazott hangnemet, a hirtelen haragot. Nem tűrt semmiféle ellentmondást. Sokszor és indokolatlanul büntetett, máskor ugyanilyen könnyen és bőkezűen jutalmazott. A megbántott emberek egy része, utóbb visszagondolva megértette a vezér intézkedéseit. Úgy gondolta, hogy egy 15-20 ezres nagyságú gyárat nem lehetett volna másként vezetni.⁷⁹ De azt mindenki elismerte, hogy kiváló gazdasági vezető, jó szervező és a dolgozók jól keresnek az üzemben. Ennek minden bizonnyal nagy szerepe lehetett abban, hogy a Szerszámgépgyár az '50-es évek végétől sorra csábította el a város vasas üzemeiből, elsősorban a Vagongyárból a legjobb szakmunkásokat. A közép- és felsőszintű vezetők egy része viszont Horváth Ede magatartása miatt otthagya a Szerszámgépgyárat és tovább állt – rendszerint a Mezőgéphez dolgozni. (Tény viszont, hogy egy részük az elszenvedett sérelmek ellenére néhány év után visszatért Horváth Ede keze alá.)

Nagyon kevés emberrel tegeződött, jobbára még a közvetlen helyetteseivel is magázódott. Csak a gyári párt- és KISZ-titkárok részesedtek abban a megtiszteltetésben, hogy az igazgató tegező viszonyt javasolt nekik. Horváth Ede a beosztottjaival szemben tartotta a háromlépés távolságot, amit meg lehet érteni és el lehet fogadni. Ő azonban azoktól az egykori közvetlen munkatársaitól is elvárta, hogy magázzák, akikkel korábban ugyanazon a munkahelyen ugyanazt a fizikai munkát végezte.⁸⁰ Az a fur-

⁷⁶ Lásd erről: HONVÁRI, 2015. 123–127. és HONVÁRI–TORDA, 2015.

⁷⁷ MNL OL 288. f. 932. cs. 1965/10. ő. e.

⁷⁸ Ne gondolja senki, hogy ez a fajta nehezen tolerálható stílus kizárólag Horváth Edére lett volna jellemző abban az időben. A Pamutszövő és Műbörgyár igazgatójáról pl. az 1954 tavaszán megejtett pártfegyelmi vizsgálat a következő megállapítást tette: „Nem tűr semmi ellentmondást és minden a tudomására jut. A főmérnököt pl. lehülyézi, elmondja mindenféle trógernak.” Azoktól pedig, akik bármilyen fórumon bepanaszolták, hosszú időre megvonta a prémiumot. Azzal is megvádolták, hogy a Keffel Ede-féle műbörgyárnak a Graboplasttal való egyesítésekor a vállalati párttitkárral közösen „kölcsonvettek” két rádiót és három szőnyeget, egy részüket a saját lakásukra vitték „átmenetileg”. (MNL GyMSMGyL. XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 19. ő. e. A Győr Városi Pártbizottság végrehajtó bizottságának 1954. április 6-i ülése.)

⁷⁹ Lásd pl. Fábián, é. n. 150.

⁸⁰ Csak kevesen mertek szembe szállni ezzel az elvárásával. „Amikor a Hajtóműgyárat bekebelezte, ő magázott engem mások jelenlétében, de én nem, én letegeztem őt akkor is.” (Interjú Jakab Sándorral, az interjú a szerző tulajdonában.)

csaság is előfordult, hogy régi munkatársai a gyáron kívül tegezték, a gyáron belül pedig igazgató elvtársozták Horváth Edét.⁸¹

Ellentétben több kétkezi munkásból gyárigazgatóvá avanzsált kortársával, Horváth Ede példás családi életet élt, nem voltak nőügyei, szinte sohasem ivott alkoholt, nem vadászott, nem lumpolt és semmivel sem lehetett korrumpálni.⁸² Feddhetetlen volt, ezért ellenfelei alig találtak rajta fogást. Vezetői ténykedése során ezért elsősorban azzal vádolták, hogy beosztottjaival szemben időnként megengedhetetlen hangnemet használ, illetve párton kívüli, múltjuk miatt zsarolható emberekkel veszi magát körül, és nem kéri ki a gyári pártszervezet, szakszervezet véleményét azokban a kérdésekben sem, amelyekben az üzemi társadalmi szervezeteknek beleszólási, véleményadási, sőt némely kérdésben egyenesen vétőjoguk volt. Emiatt az első – nem nyilvános – bírálatot az MDP KV 1953. június 27–28-i ülése után tartott kibővített győri pártválasztmányi ülésen kapta.⁸³

Az SZKP XX. kongresszusa utáni hónapokban Horváth Edét a kritika elfojtásán túl már azért is bírálták, mert megtorolja, akik tevékenységét bírálni merészelik.⁸⁴ Az üzemi munkástanács 1956 októberében menesztette az egykori sztahanovista esztergályost és csak Kádár hatalomra jutása után került vissza a Szerszámgépgyár élére.

Horváth Ede a Kádár-rendszer idején is gyakran került konfliktusba a helyi és országos pártvezetéssel. 1959 nyarán a Földművelésügyi Minisztérium párttitkára vizsgálatot indított ellene traktor pótkocsi gyártásának az ügyében.⁸⁵ Az állampárt 1959. ok-

⁸¹ „Mi gyáron kívül tegeztük egymást, de gyáron belül sohasem. A gyáron belül igazgató elvtárs volt, a gyáron kívül Ede. A tiszteletet azt megkövetelte Ede.” (Interjú Heiter Károllyal, az interjú a szerző tulajdonában.)

⁸² Állítólag évtizedekig megőrizte ménfőcsanaki családi házának az építésével kapcsolatos összes számláját, szerződését, hogy szükség esetén minden fillérről el tudjon számolni. Bár minden bizonnyal kapott volna a gyárban ingyen ebédet, ő ragaszkodott ahhoz, hogy kifizesse a jegy árát. A MAN üzlet nyélbe ütése után egy Renault személyautót küldtek neki ajándékba. Egyszer kipróbálta, majd átadta a gyárnak a kombit. (Fábián, é. n. 334–335.)

⁸³ A győri városi pártvezetés szerint a Győri Szerszámgépgyárban mellőzik a kollektív vezetést, „nem tűrik a bírálatot”, ezért csökken „a párt tömegbefolyása”, és itt „az ellenség uralja a terepet”. Ahol nem érvényesül a pártdemokrácia, ahol nem tűrik a bírálatot, ott nagy a személyi kultusz kialakulásának a veszélye. különösen a gazdasági vezetők körében. „Ez különösen tapasztalható Horváth Ede elvtársnál, [...] ahol [...] minden módon igyekeznek az emberek tudtára adni, hogy ő ott a vezető. Az ilyen helyeken aztán „az ellenség is igyekszik kihasználni a lehetőségeket, hogy egyes elvtársak közvetlen környezetébe férkőzzenek és észrevétlenül bizalmukba kerülve fejtsék ki népellenes tevékenységüket”. (MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 2. ó. e. Az 1953. augusztus 28-i városi kibővített pártválasztmányi ülés jegyzőkönyve.)

⁸⁴ „Vannak egyes helyek – vetette fel a tanácskozás egyik hozzászólója –, ahol (ha) bírálják a vezetőket, funkcionáriusokat, ennek megtorlása következik, mint a Győri Szerszámgépgyárban is.” (MNL GyMSMGyL XXXV. 402. 36. f. 1. fcs. 2. ó. e. Győr városi pártbizottság vb-jének 1956. április 29-i ülése.)

⁸⁵ Horváth Ede 1959 nyarán a Földművelésügyi Minisztérium kifejezett ellenzése dacára kezdett hozzá egy súlyban és árban a korábbihoz képest hátrányosabb traktor vontatású pótkocsi gyártásához. Bár a földművelésügyi tárca nem járult hozzá a gyártáshoz, nagy mennyiségű anyagot leszártak és megkezdtek a pótkocsi gyártását. Ráadásul a Győri Szerszámgépgyár igazgatója a pótkocsi gyártásával kapcsolatban keletkezett vitás ügyben olyan jelentést készített az FM pártszervezet titkárának, amely „nem a valóságnak megfelelő, több vonatkozásban félrevezető beállításban hivatkozott megállapodásokra”. A Politikai Bizottság hozzájárult ahhoz, hogy a KB-póttag Horváth Edét a KEB meghallgassa. Ennek az ügynek a

tóber 31. és november 1-jén tartott Győr-Sopron megyei pártértekezletén Fock Jenő, PB-tag, miniszterelnök-helyettes a plénum előtt bírálta Horváth Edét beosztottjaival szemben alkalmazott durva megnyilvánulásaiért.⁸⁶ Az MSZMP KB Ipari Osztálya 1959 novemberében ugyancsak vizsgálódott az igazgató magatartása kapcsán, aminek a végén szóban figyelmeztették a Szerszámgépgyár igazgatóját emberi hibái miatt.⁸⁷

Ezek a fegyelmi ügyek – és általában Horváth Ede negatív megítélése – minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy a Győr-Sopron Megyei Pártbizottság végrehajtó bizottsága a pártfegyelmi büntetés alatt álló Horváth Edét (aki egyébként 1953-tól több cikluson keresztül parlamenti képviselő volt) nem akarta az 1963. évi országgyűlési választásokon indítani. A KB apparátus, illetve a Politikai Bizottság nyomására azonban a megyei pártbizottság is megváltoztatta álláspontját, és támogatta Horváth Ede indítását a választásokon.⁸⁸

Mielőtt megnéznék, hogyan jutott el az ország 2-3. legnagyobb gépgyárának, a Magyar Vagon- és Gépgyárnak a vezérigazgatói székébe, foglalkoznunk kell egy közkeletű állítással, miszerint Horváth Ede azért léphetett túl a korabeli szabályokon, engedhetett meg magának jóval többet, mint mások, kapott az átlagnál sokkal nagyobb állami támogatást, mert tagja volt az állampárt vezető testületének és kitűnő patrónusai voltak (mindenekelőtt Kádár János), akinek a közbenjárásra minden ügy számára (és vállalata számára) kedvező módon dőlt el.

A valóság azonban ennél jóval komplikáltabb. Horváth Ede 1957-ben lett az MSZMP KB póttagja, addig csak helyi párt- és állami testületekbe választották be. Igaz, hogy 1953-tól országgyűlési képviselő, ám a pártállami időkben a mezei képviselőség nem számított hatalmi pozíciónak, a KB-tagság már inkább. Török István ügye is mutatja azonban, a KB-tagság sem lehetett mentšvár és senkit sem mentett meg a totális bukástól, sőt a börtöntől sem, ha az illető lopott és lebukott. Az ismertség, magas állami és párttestületi tagság, a személyes kapcsolatok természetesen minden politikus és gazdasági vezető számára előnyökkel járt. Leginkább azzal, hogy első kézből értesülhetett a legfelső párt- és állami vezetés szándékairól, terveiről. Horváth Edét általában nem kellett a pártvezetésnek megvédenie, mert a győri gyárigazgató a legtöbb-

további részleteiről információ nem került elő. (MNL MOL 288. f. 5. cs. 142. ő. e. Feljegyzés a Politikai Bizottság 1959. július 28-i ülésére.)

⁸⁶ Ennek a megyei pártértekezletnek megjelent a jegyzőkönyve (*Pártkonferenciák*, 1983.), de a kiadvány csak a beszámolókat, az elfogadott határozatot és a megválasztott vezetők nevét közli, a hozzászólásokat nem. Csak a pártértekezlet beszámolója található az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezeti Osztályának az iratai között is. Fock bírálatról más forrásokból tájékozódhatunk. Jakab Sándor visszaemlékezésében a következőket mondja: „Egy alkalommal volt egy megyei pártértekezlet, Fock Jenő volt itt. Horváth Ede is fent űlt az elnökségben. En is ott voltam és megbírálták a Horváth Edét. Fock Jenő és az, aki a beszámolót tartotta, megbírálták Edét. És Ede bepörgött, és otthagya az egész értekezletet. A Fock Jenő kiment utána és visszacsálta. Feltettem magamnak a kérdést: ki lett ebből a Horváth Edéből? Egy ilyen esetért azonnal el kellett volna zavarni a gyár éléről! Egy megyei pártértekezleten ilyen történik? Visszajött a terembe az Ede, és aztán vége lett az értekezletnek, és nem történ semmi.”

⁸⁷ MNL OL M–KS 288. f. 932. cs. 1965/10. ő. e. Az MSZMP KB 1960. december 21-i levele Bittmann Ernő Győr városi pártbizottság első titkárához.

⁸⁸ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 288. ő. e. A Politikai Bizottság 1962. december 28-i ülésének jegyzőkönyve. Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezeti Osztályának a javaslata a Politikai Bizottságnak az 1963. február 24-én tartandó országgyűlési választás képviselő jelöltjeire.

ször éppen a politika szándékait valósította meg. A szocialista rendszer – különösen Rákosi idejében – inkább tekinthető a pártállam munkások fölött gyakorolt diktatúrájának, mint proletárdiktatúrájának. Amikor Horváth Ede a Szerszámgépgyárban, illetve később a vagongyárban kemény kézzel rendet teremtett és minden eszközzel biztosította a munkafegyelmet, nem tett mást, mint amire az MDP főtitkára utasította a munkásigazgatókat.⁸⁹ Nem volt ez másképpen a Kádár-rendszer idején sem. Horváth Ede az 1960-as években több alkalommal bocsátott el felesleges (vagy annak ítélt) embereket az általa vezetett gyárakból. Tulajdonképpen ebben az esetben is az MSZMP KB határozatát hajtotta végre, amely az 1960-as évek első felében a magyar gazdaságban kialakult tartós egyensúlytalanság miatt komoly restriktív intézkedésekre, normaszigorításra, alapvető fogyasztási cikkek fogyasztói árának jelentős emelésére és más egyéb szigorításra kényszerült, amelyben megengedett eszköznek számított a felesleges munkaerő vállalatától történő elbocsátása is.

Ami pedig az állami forrásokhoz való hozzájutást illeti, tény, hogy a vagongyár (és a többi „zöld” és „vörös” báró, *Burgert Róbert*, *Szabó István*, Horváth Ede és mások) tényleg jelentős (és az új gazdasági mechanizmus bevezetéséig vissza nem térítendő) állami forrásokhoz jutottak. De ezek a kiemelt „bárók” jó érzékkel arra törekedtek, hogy országos fejlesztési programokhoz kapcsolódjanak, amely szinte automatikusan nagyobb központi forráshoz való jutással kecsegtetett. Másrészt, ha ezek a vezetők az első támogatási összegekkel abszolút rosszul sáfádkodtak volna, akkor nem valószínű, hogy újabb forrásokhoz jutnak. A szocialista rendszer ismert korlátjai között bebizonyították, hogy lehet „gúzsba kötve” is táncolni. Olyan eredményeket mutattak fel, amely biztosította a forrásokhoz és az egyéni elbírálásokhoz való hozzáférést. (Nem beszélve arról, hogy 1968 után a fejlesztési források legnagyobb része már kamatostul visszafizetendő hitel, és nem ingyenes állami juttatás volt.)

Arra nézve, hogy Horváth Ede miért jutott – már a direkt típusú irányítási rendszerben is – több lehetőséghez, mint a konkurencia, egyetlen jellemző példát említek. A vagongyár területére beekelődött, de önálló üzemenként működő Hajtóműgyár kitelepítése az 1950-es évek végétől állandóan napirenden volt. Így akartak ugyanis helyet felszabadítani a vagongyári motorvonatok gyártásához, amihez abban az időben nagy reményeket fűztek. Különböző tervek születtek, amelyek közül az egyik a repülőtéren működő csavargyár áthelyezésével felszabaduló üzem területére akarta a hajtóműgyárat telepíteni. Azt prognosztizálták, hogy ehhez három évre és 180 millió Ft beruházási költségre lesz szükség. Ekkor jelentkezett Horváth Ede, aki azt ígérte a kohó- és gépipari miniszternek, hogy három hónap alatt egyetlen fillér beruházási költség nélkül, a Szerszámgépgyárban meglévő csarnokba telepíti át a hajtóműgyárat úgy, hogy az egyes géprendszerek 16 óra alatt a régi helyükről átkerülnek az újba és termelni fognak. Rá-

⁸⁹ Kovács István nagybudapesti párttitkár 1949. augusztus 31-én arra szólította fel a gazdasági vezetőket, hogy „bátran és gátlás nélkül lépjenek fel minden olyan jelenség ellen, amely sérti a termelés érdekeit”. Rákosi ugyanezen a tanácskozáson azért bírálta a munkaadók mellől kiemelt munkásigazgatókat, mert egy részük „volt munkatársaival szemben nem tud eléggé fegyelmet tartani. Nincs szíve, vagy bátorsága, hogy a szocializmus építése érdekében feltétlenül szükséges fegyelmet kemény kézzel megteremtse.” Rákosi felszólította őket, hogy „vezessenek, tartsanak fegyelmet, a szocializmus érdekében ne tűrjék a lapulást, a könnyelmű selejtet, a bércsalást és hasonlót”. (*Szabad Nép*, 1949. szeptember 1–2.)

adásul a gépek ésszerűbb elrendezésével, a gyártástechnológia racionalizálásával 40%-kal több hátsó- és mellső híd gyártását is garانتálta ugyanazokkal a gépekkel.

Horváth Ede 1963-ban jutott el hatalmának a csúcsára. Ekkor nevezték ki az ország 2-3. legnagyobb gyárának a vezérigazgatójává. A Vagongyár élén 1951-től *Lakatos Albert* munkásigazgató állt, akinek a ténykedésével a Győr-Sopron Megyei Pártbizottság egyre elégedetlenebb lett. Leváltása, nyugdíjaztatása 1962 végétől állandóan napirenden volt.⁹⁰ Lombos Ferenc, a megyei pártbizottság első titkára 1963. január 16-án azt javasolta *Szurdai Istvánnak*, az MSZMP KB Ipari Osztálya vezetőjének, hogy *Gőgicz Antal*,⁹¹ Lombos egykori autógyári munkatársát nevezzék ki a vagongyár vezérigazgatójának. Lombosnak Gőgiczről – Horváth Edével ellentétben – nagyon jó volt a véleménye. Levelét azzal zárta, hogy a megyei párt vb tagjainak álláspontja szerint vele „hosszú időre megoldódna a vagongyári vezetés”.⁹²

Gőgicz előbb igent mondott a felkérésre, majd 1963. március 29-én levélben elhárította a felkínált vezérigazgatói állást. Maga helyett „egy jól képzett, gépészmérnöki diplomával, közgazdasági képzettséggel és gyakorlattal rendelkező szakembert” ajánlott a győri nagyvállalat élére. Egészségügyi okokra is hivatkozott és azt kérte Lombostól, hogy személyét e tisztség betöltésénél hagyják „számításon kívül”.⁹³ Egészen pontosan ma már nem lehet kideríteni, hogy miért lépett vissza a szakszervezeti vezető a tálcán kínált igazgatói állástól. Talán nem akarta budapesti állását és egzisztenciáját győrire cserélni, esetleg a magasabb vezetői tisztség szempontjából legjobb korban lévő osztályvezető szakszervezeti vagy más politikai karrierre számított. Gőgicz, mint vasas szakszervezeti funkcionárius nagyon jól ismerhette a győri vagongyár helyzetét, és ezért nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy visszariadt a feladat nehézségétől és kockázatosságától.

Lakatos Albertet 1963 tavaszán viharos gyorsasággal nyugdíjazták. Horváth Ede személye akkor merült fel komolyan, mint lehetséges első számú vagongyári vezető, amikor a kiszemelt utód, Gőgicz Antal két héttel Lakatos nyugdíjba küldése után visszalépett a felkínált tisztségtől. Horváth Ede személye – mint lehetséges vagongyári vezérigazgató – korábban már többször is szóba került, de az ötletet a megyei pártbizottság mindig elvetette.

⁹⁰ Lombos Ferenc megyei MSZMP első titkár a megyei PB végrehajtó bizottságának 1963. április 19-i rendkívüli ülésén arról számolt be, hogy öt-hat hónapja keresik Lakatos utódját. (MNL GyMSMGyL XXXV. 415. 1. f. 3. fcs. 175. 6. e. A Győr-Sopron Megyei Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának 1963. április 19-i rendkívüli ülése.)

⁹¹ Gőgicz Antal, Lombos Ferenc és Horváth Ede kor- és hosszú időn keresztül közvetlen munkatársak voltak. Gőgicz Győrött született 1918-ban. 1937 és 1944 között autószerelőként a Vagongyárban dolgozott ott, ahol Lombos és Horváth Ede is. A háború végén a XV. sz. autójavítóhoz került, ahol 1946-ban szakszervezeti bizalminak, egy évvel később főbizalminak, 1949-ben a győri városi szakmaközi bizottság titkárának, 1952–1953-ban a Szakszervezetek Megyei elnökének választották meg, majd 1953-ban visszakért a Vagongyárban, ahol a szakszervezeti bizottság elnökeként működött 1955-ig, amikor „kiemelték” és Budapestre került a Vasas Szakszervezet központi apparátusába.

⁹² MNL GyMSMGyL XXXV. 415. 1. f. 9. fcs. 23. 6. e. Lombos Ferenc megyei első titkár 1963. január 16-i levele Szurdai Istvánnak, az MSZMP KB ipari osztály vezetőjének.

⁹³ MNL GyMSMGyL XXXV. 415. 1. f. 9. fcs. 23. 6. e. Gőgicz Antal 1963. március 29-i levele Lombos Ferenchez.

A megoldást – Horváth Ede kinevezését – minden bizonnyal *Horgos Gyula* vetette fel a megyei első titkárnak, aki 1963. április 17-én kereste fel a kohó- és gépipari minisztert abból a célból, hogy megoldást találjanak Lakatos Albert megüresedett helyének a betöltésére. Lombos kijelentette, hogy Győrött tapasztalható „bizonyos undor” Horváth Ede magatartását illetően, mire a miniszter közölte a párttitkárral, ha Ede „ezzel az undorral” együtt is jó KB-póttagnak, akkor vajon miért nem jó Győrött vezérigazgatónak? Mit gondol Lombos arról a Központi Bizottságról, milyen testület az, amelyik „megtűri” soraiban Horváth Edét? A miniszter a páncélozott harci járművek gyártása terén szerzett személyes tapasztalatai alapján egyre jobban bízott Horváth Ede szervező- és irányító képességében, a termelést és a minőséget minden eszközzel keményen megkövetelő, ha kell kikényszerítő vezetői készségében. A vonakodó megyei első titkár azzal győzte meg, hogy a Győri Szerszámgépgyár Horváth Ede irányítása alatt az ország legjobb szerszámgépgyárává fejlődött. Mivel ekkor már hónapok óta keresték azt a személyt, akit a Vagongyár élére állíthatnának, a döntés immár elodázhatatlanná vált, ezért Lombos elfogadta a kohó- és gépipari miniszter javaslatát. A miniszterrel folytatott konzultáció után nem kevés erőfeszítésbe telt, hogy a Győr-Sopron megyei pártvezetés tagjait is meggyőzze a személyi javaslat helyességéről, főleg a kettős igazgatói poszt Horváth Edével történő betöltéséről.⁹⁴ A Győr-Sopron Megyei Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának 1963. április 19-i rendkívüli ülésén a megyei első titkár szinte dramatizálta a kialakult helyzetet. Bár jobb híján ezen az ülésen már maga javasolta a Szerszámgépgyár igazgatóját az egykori anyaggyár vezérigazgatói tisztségére, Horváth Edével kapcsolatos fenntartásait most sem rejtette véka alá.

„Horváth Ede, ha becsavarodik, gorombán bánik emberekkel, emiatt lesznek olyan elvtársak, akik nem valami hallatlan lelkesedéssel veszik, hogy Horváth elvtárs kettős beosztásban fog dolgozni.”⁹⁵

A megyei pártbizottság VB-jének ezen az ülésén Horváth Ede személyét nagyon sokan bírálták. Első számú opponense, legfőbb kritikusa Porubszky János, a Szerszámgépgyár első igazgatója volt, aki minden fórumot megragadott arra, hogy felelősséget Horváth Ede szerinte elítélendő magatartásáért.⁹⁶ Sommás véleménye lesújtó volt: Ede „nem ember. Nagyon sok ember panaszkodott rá, és ha a Vagongyárban is ezt csinálja 8 ezer embernél ez tragédia, még akkor is, ha esetleg gazdasági eredménnyel

⁹⁴ Horgos javaslatára Horváth Ede a Vagongyári vezérigazgatói tisztsége mellett megtartotta a Szerszámgépgyári igazgatói tisztségét is. Ez szokatlan, de átmeneti megoldásnak bizonyult, 1964. január 1-jén ugyanis Wilhelm Pieck Járműipari Művek néven egyesítették a két győri nagyvállalatot.

⁹⁵ MNL GyMSMGyL XXXV. 415. 1. f. 3. cs. 175. ő. e. A Győr-Sopron Megyei Pártbizottság végrehajtó bizottságának 1963. április 19-i rendkívüli ülése.

⁹⁶ Egykori munkatársai szerint Porubszky János csalódott, mogorva, megkeseredett ember benyomását keltette. Sose bocsátotta meg, hogy Horváth Ede többre vitte, magasabbra jutott, mint ő. (HORVÁTH, 1990. 29.) Amikor a Hajtóműgyárat, ahol Porubszky is dolgozott, egyesítették a Szerszámgépgyárral, kimenekítették onnan, és hogy ne kerüljön Horváth Ede keze alá, megtették a megyei Népi Ellenőrzési Bizottság elnökének. Lelkivilágára, emberi beállítódására sötét fényt vet az alábbi eset. Elnökhelyettesének az édesapját elütötte egy teherautó, aki a baleset következtében a helyszínen meghalt. Az elnök kegyesen megengedte, hogy helyettese a hivatali autót igénybe vegye, és azzal siessen a tragédia színhelyére, de előtte még megkérte arra, hogy útközben vegyen neki egy ékszíjat az autójához. (Interjú Horváth Bélával, az interjú a szerző tulajdona.)

járna.” Többen csatlakoztak Porubszky pesszimista jóslatához és óvtak attól, hogy „Szerszámgépgyár legyen a Vagongyárból”.⁹⁷

Azt azonban sokan elismerték, hogy jó vezető és kiváló szervező. *Bittmann Ernő* városi első titkár kijelentette, hogy „Horváth Ede kriminális ember, de nagyon jó szervező”. Mások szerint Horváth Edét azok szidják, „akik nem szeretnek dolgozni”. „Rendet és fegyelmet tart, ami persze sok embernek nem tetszik”. Bár egyesek szerint az egyenként több milliárd Ft termelési értéket előállító, külön-külön is több ezer embert foglalkoztató, ráadásul egyaránt komoly gonddal küszködő és nagy feladatok előtt álló két nagyüzem párhuzamos irányítása meghaladja egy ember erejét, végül mégis szabad kezet adtak Horváth Ede kettős kinevezéséhez.

Horváth Edét 1963. május 20-án ünnepélyesen beiktatták a vezérigazgatói tisztségbe.⁹⁸ Horváth Ede alaposan átszervezte a Vagongyárat, centralizálta az irányítást, főosztályokat vont össze és új főosztályokat szervezett. Az állandó átszervezések, amelyek a termékek olcsóbb és hatékonyabb előállítását célozták, ettől kedve több éven át napirenden maradtak, és borzolták az emberek kedélyét. Azonnal hozzálátott a termékszerkezet radikális átalakításához, mert látta, hogy a vasúti kocsik és mozdonyok iránti kereslet az egész világon csökken, ezért a gyár jövőjét a közúti dízel motorok és jármű főegységek gyártására alapozta. Mindez óriási konfliktusokkal járt. A gyár jövőjét, fejlődési pályáját illetően nagyok voltak a bizonytalanságok és a viták. Senki, beosztott és felső vezető, középírányító és titkárnő sem tudhatta előre, hogy lesz-e elegendő megrendelés és versenyképesek lesznek-e az új termékek. 1964. január 1-jei hatállyal Wilhelm Pieck Járműipari Művek néven összevonták a Győri Szerszámgépgyárat a Vagongyárral, ami újabb jelentős mozgással és átszervezésekkel járt.⁹⁹

Nem csoda, hogy munkatársai akciót szerveztek megbuktatására.¹⁰⁰ A helyi pártbizottsággal és személy szerint Lombos Ferenc megyei első titkárral pedig a személyes sértegetés határát átlépő konfliktusba keveredett, amiért a Politikai Bizottság mind a kettejüket szigorú megrovás pártbüntetésben részesítette. Felmerült, hogy egyiküket vagy mind a kettejüket el kell távolítani a megyéből. Erre ugyan nem került sor, de végül Horváth Ede került ki győztesen.

⁹⁷ MNL GyMSMGyL XXXV. 415. 1. f. 3. cs. 175. ő. e. A Győr-Sopron Megyei Pártbizottság végrehajtó bizottságának 1963. április 19-i rendkívüli ülése.

⁹⁸ *Rába*, XV. évf. 2. sz. 1963. május 25.

⁹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 25/1963. cs. 50. ő. e. Dr. Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszter előterjesztése a Gazdasági Bizottság részére a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár és a Győri Szerszámgépgyár egy gazdasági egységgé történő összevonására, 1963. november 12.

¹⁰⁰ HONVÁRI, 2015. 123–127 és HONVÁRI–TORDA, 2015.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Források

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL M–KS 276. f. 52. cs. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége
MNL OL M–KS 288. f. 4. cs. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága
MNL OL M–KS 288. f. 932. cs. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Ellenőrző Bizottsága
MNL OL XIX–A–16–h Országos Tervhivatal, Berei Andor iratai.
MNL GyMSMGyL Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára
- XXXV. Az MSZMP Archívum iratai
402. 36. f. 1. A Magyar Dolgozók Pártja Győr városi bizottságának iratai 1948–1956
402. 36. f. 8. A Magyar Dolgozók Pártja Győr városi bizottsága végrehajtó bizottságának iratai 1948–1956
402. 36. f. 10. A Magyar Dolgozók Pártja Győr városi bizottsága végrehajtó bizottságának iratai
402. 36. f. 26. A Magyar Dolgozók Pártja Győr városi titkári értekezleteinek a jegyzőkönyve
415. 1. f. 3. A Magyar Szocialista Munkáspárt Győr–Sopron Megyei bizottsága végrehajtó bizottságának iratai 1962–1965
415. 1. f. 9. A Magyar Szocialista Munkáspárt Győr–Sopron Megyei bizottsága titkári iratok 1957–1969.
415. Káderanyagok mikrofilmen

Kiadott források

- Győr Megyei Hírlap*, 1949
Győr–Sopron Megyei Hírlap, 1950–1956
Népgazdasági Tanácsi Határozatok Tára, 1949–1952
Szabad Ifjúság, 1956
Szabad Nép, 1949–1956
Új Szó, 1951
Népszabadság, 1959–1974

Oral history források

Az interjúkat készítette Honvári János. (A szerző tulajdonában.)

- Interjú Bangha Lászlóval, 2014.
Interjú Finta Csabával, 2014.
Interjú Fürst János feleségével és fiával, 2015.
Interjú Jakab Sándorral, 2013.

- Interjú Heiter Károllyal, 2016.
Interjú Horváth Bélával 2016.
Interjú Horváth Istvánnal, 2016.
Interjú Romvári Ferencsel, 2014–2015.
Interjú Szabó Mihállyal, 2016.

Szakirodalom

A búszezredik.

- 1954 *A búszezredik. A Csepel Autógyár öt esztendeje.* Nehézipari Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat, Bp. 1954.

MDP II.

- 1951 *Az MDP II. kongresszusának jegyzőkönyve 1951. február 24. – március 2.* Szikra, Bp., 1951.

BELÉNYI

- 2000 BELÉNYI GYULA 2000: *A nagyipari munkásság élet- és munkakörülményei az 1950-es években.* Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben II. Jelenkortörténeti Műhely II. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke. Szerk. PÜSKI LEVENTE, TÍMÁR LAJOS, VALUCH TIBOR. Debrecen, 2000.

DUSZA

- 2003 DUSZA ANDRÁS: *A birodalom végnapjai. Így láttam Horváth Edét.* X.-Meditor Kft. Győr.

FÁBIÁN

- é. n. FÁBIÁN GYÖRGY: *Medvelepke. Kis történetek egy nagy emberről.* Kiremény Kiadó, Győr. é. n.

FAZEKAS–KÖLLŐ

- 1990 FAZEKAS KÁROLY–KÖLLŐ JÁNOS: *Munkaerőpiac tőkepiac nélkül.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1990.

GERMUSKA–HONVÁRI

- 2014 GERMUSKA PÁL–HONVÁRI JÁNOS: *A közúti járműgyártás története Győrött 1945-től 1990-ig. Győr fejlődésének mozgatórugói.* (A győri járműipari körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze c. kutatás monográfiái 1.) Szerk. HONVÁRI JÁNOS. Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr, 214. 21–111.

GERMUSKA

- 2014 GERMUSKA PÁL: *A magyar középgepipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó, Bp., 2014.

HONVÁRI

- 2015 HONVÁRI JÁNOS: A H. E. eltávolításáért küzdő akcióbizottság. *Korall*, 16. évf. (61.) 2015. 111–139.

HONVÁRI–TORDA

- 2015 HONVÁRI JÁNOS–TORDA CSABA: Munkatársi akciók Horváth Ede eltávolítására (1960–1964). *ArchívNet*, 2015. 5. szám – http://archivnet.hu/politika/munkatarsi_akciok_horvath_edel_tavolitasara_19601964.html (A letöltés ideje 2017. május 20.)

HORVÁTH

- 1990 HORVÁTH EDE 1990: *Én volnék a vörös báró?* Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Pécs, 1990.

Munkások Magyarországon

- 2000 *Munkások Magyarországon 1948–1956. Dokumentumok.* Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta BELÉNYI GYULA és SZ. VARGA LAJOS. Szerk. BELÉNYI GYULA. Napvilág Kiadó, Bp., 2000.

OKVÁTH

- 1999 OKVÁTH IMRE: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956.* Aquila könyvek, Bp., 1999.

Pártkonferenciák

- 1983 *Pártkonferenciák és pártértekezletek Győr-Sopron megyében 1946–1980.* Dokumentumok. Összeállította DR. GECSÉNYI LAJOS. Az összeállításban közreműködött MOLNÁR IMRE, Győr, 1983.

Pártkongresszusok

- 1985 *Pártkongresszusok és pártkonferenciák 1918–1980.* Összeállította: VIDA SÁNDOR. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1985.

SCHÖNWALD

- 1980 SCHÖNWALD PÁL: *A dolgozók élet- és munkakörülményeinek alakulása a munkajog szabályainak tükrében 1951–1956.* Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. Történeti tanulmányok, Bp., 1980.

TABICZKY

- 1972 TABICZKY ZOLTÁNNÉ: *A Magyar Vagon- és Gépgyár története I–II.* 1896–1946, 1946–1972. Rába, Bp.

TISCHLER

- 2003 TISCHLER JÁNOS: A Török-per. *Beszélő*, 8. évf. 2003. május 5. sz. online. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-torok-per> (Letöltés: 2015. június 1.)

TEZs

- 2008 TÓTH ESZTER ZSÓFIA: Nők férfias terepeken és férfi foglalkozásokban A „férfias” és a „nőies” munka világa a szocialista időszakban. *Sic itur ad astra* 19. évf. 2008. 1. (58.) sz. 270–282.

VARGA

- 1994 VARGA LÁSZLÓ: *Az elhagyott tömeg 1950–1956.* Cserépfalvi–Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1994.

HIREK

VÁROSBÍRÓK ÉS POLGÁRMESTEREK

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ZALA
MEGYEI LEVÉLTÁRA TUDOMÁNYOS
KONFERENCIÁJA
ZALAEGERSZEG, 2017. JÚNIUS 7.

Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára közös rendezésében 2017. június 7-én került sor a *Városbírók és polgármesterek. Zalaegerszeg város vezetői a kezdetektől 1950-ig* című tudományos konferenciára. A tanácskozás helyszínét, a megyeszékhely önkormányzatának dísztermét zsúfolásig megtöltötték a szakmabeli és a laikus érdeklődők. *Mikó Zsuzsanna*, a Magyar Nemzeti Levéltár általános főigazgató-helyettesének köszöntője után *Balaicz Zoltán* polgármester megnyitó beszédével vette kezdetét a konferencia, amelynek elnöki tisztét dr. *Gyimesi Endre* nyugalmazott címzetes levéltár-igazgató töltötte be. A konferencián a levéltár munkatársai mellett a zalaegerszegi Göcseji Múzeum kutatói is felszólaltak.

Az első előadó, *Kapiller Imre* arra vállalkozott, hogy a város történetére vonatkozóan forrásokban igencsak szűkölködő 18. századba kalauzolja el hallgatóságát. Annak ellenére, hogy a városi jegyzőkönyvek és számadások csak a század közepétől kezdve maradtak fenn, az előadó a különféle összeírások és más dokumentumok segítségével, aprólékos és kitartó kutatómunkával rekonstruálta a városbírók névsorát, kitekintve a

16–17. századra is. A lehetőségekhez mérten részletesen foglalkozott a városi előjárók származásával és társadalmi háttérével. Ennek kapcsán röviden felvázolta, hogy a város vezetésében az egykori végvári katonák helyét miként vették át a város földesura, a veszprémi püspök által kinevezett (1775-től a püspök jelöltjei közül választott) jómódú, szőlőműveléssel foglalkozó mezővárosi polgárok. Az előadás második részében a hallgatóság megismerkedhetett a korszak két jelentősebb városbírójának viszontagságos pályafutásával is.

Csomor Erzsébet az 1820-as években több ízben is bíróvá választott Kemény József életpályáját vázolta fel. Források tekintetében ő már valamivel könnyebb helyzetben volt, ennek köszönhetően nagy vonalakban ismertette a Kemény család történetét is.

A hallgatóság előtt kirajzolódott egy szorgalmas iparosember képe, aki a városi tanács tagjaként életének harmincas éveitől kezdve aktívan kivette részét a település sorsának alakításában. A fennmaradt iratok arra utalnak, hogy városbíróként is megállta a helyét, így például az ismétlődő tűzveszék megelőzése érdekében komoly rendszabályokat léptetett életbe és tudatos városrendezés vette kezdetét. Az előadó röviden kitért a bíró és a mellette működő tanács megválasztásának szabályaira, feladatköreire is, illetve megvizsgálta a városi vezető elit társadalmi összetételét, amely alapvetően iparosemberekből állt és meglehetősen belterjesnek mutatkozott.

A konferencián harmadik előadóként felszólaló *Foki Ibohya* „A rendezett tanácsú város első polgármestere, Kovács Károly (1885–1895)” címmel tartotta meg előadását. Bevezetőjében számos példával illusztrálta, hogy Zalaegerszeg még a kiegyezés évében is inkább egy nagyra nőtt falura hasonlított, semmint egy valódi városra. Ez a körülmény döntően befolyásolta a jobbra még mindig iparosemberekből, szőlősgazdákból álló városvezetés mentalitását is, melynek tagjai 1871-ben úgy határoztak, hogy nem tesznek kísérletet a rendezett tanácsú város státusának elnyerésére, hanem megelégednek a nagyközségi jogállással. A közösség életében azonban rövidesen mélyreható változást eredményezett az a tény, hogy megyeszékhelyként számos közigazgatási hivatal telepedett a városba, s ennek nyomán megjelent és egyre izmosodott egy részben jogászokból álló hivatalnoki-értelmiségi réteg. Ennek a csoportnak volt oszlopos tagja Kovács Károly ügyvéd, aki szerteágazó közéleti tevékenységével nagy népszerűsége tett szert a városban. 1884-ben a városi képviselő-testület tagjaként ő kezdeményezte, hogy Zalaegerszeg alakuljon rendezett tanácsú várossá. Kezdeményezését siker koronázta, így nem csoda, hogy a következő évben őt választották meg a város polgármesterévé. Mindezzel összefüggésben az előadó részletesen ismertette a nagyközség és a rendezett tanácsú város státusa közötti eltéréseket, bemutatta a hivatali szervezet átalakításának fontosabb lépéseit. Végezetül felvázolta az újonnan megválasztott városvezető tevékenységét, aminek köszönhetően Zalaegerszeg hatalmas léptekkel fejlődött, ám ennek árnyoldalaként költségvetése felborult és a város eladósodott.

A nagy léptékű városfejlesztés és az ezzel együtt járó túlköltekezés után az új polgármester, Botfy Lajos konszolidálta a város anyagi helyzetét. Az 1895 és 1900 között működő városvezető pályafutását *Megyeri Anna* mutatta be. Részletesen ismertette a jogi végzettségű Botfy hivatali pályafutását és közéleti tevékenységét, aki 1891-től a város képviselő-testületében is helyet kapott, és többek közt a pénzügyi bizottság tagjaként bizonyíthatta rátermettségét. Néhány év múlva, 1894-ben az egyre súlyosabb

anyagi gondokkal küzdő város számvevő bizottságában jelentős szerepet vállalt az új költségvetés kidolgozásában, hiteltárgyalások lebonyolításával bízták meg, végül Zalaegerszeg pénzügyi gondnokává nevezték ki. Ilyen előzmények után nyerte el a polgármesteri tisztséget, s új hivatalában is elsőrendű feladatának tekintette a város anyagi helyzetének stabilizálását, ugyanakkor nem mondott le a városfejlesztési tervekről sem, ám korai halála miatt mindössze öt évig állhatott Zalaegerszeg élén.

A századfordulótól az első világháború végéig terjedő korszak polgármestereinek tevékenységét *Gyimesi Endre* kimerítően részletes előadásából ismerhette meg a hallgatóság. A mintegy tizennyolc esztendő alatt három vezető – név szerint Várhidy Lajos, dr. Korbai Károly és dr. Keresztury József – állt Zalaegerszeg élén, mindannyian kitűntek tehetségükkel, ám néhány kedvezőtlen körülmény szerencsétlen együtt állása nyomán ígéretes karrierjük idő előtt félbeszakadt. Az előadó részletesen ismertette a három polgármester pályafutását, családi és társadalmi hátterét. Mindannyian jogot végzett, komoly közigazgatási tapasztalattal rendelkező szakemberek voltak, akik különféle egyesületek tagjaiként a város társadalmi életében is aktív szerepet vállaltak. Városvezetőként nagy lendülettel végezték munkájukat, melynek eredményeképpen Zalaegerszeg óriási lépésekben haladt előre a modernizálódás útján. Végül Várhidy és utóda, Korbai polgármester pályáját politikai ellenfelek áskálódása és az alispánokkal vívott kilátástalan küzdelem szakította félbe. Keresztury Józsefnek pedig a világháború kirobbanása miatt kellett egyre nehezebb körülmények között helytállnia, s az embert próbáló feladat lassanként felőrölte egészségét, emiatt lemondott a polgármesterségről.

A soron következő előadó, *Béres Katalin* a várost közel két évtizeden át, 1918-tól 1936-ig vezető Czobor Mátyás pályafutását vázolta fel. Elődeihez hasonlóan ő is a jogi-közigazgatási vonalon szerezte tapasztalatait, melyekre nagy szükség is volt, hiszen rendkívül nehéz időkben vette át a város irányítását. Hivatalba lépésekor legfontosabb feladatait a közellátási nehézségek leküzdése, valamint a város anyagi helyzetének stabilizálása jelentették, majd rövidesen nekilátott nagyszabású városfejlesztési terveinek megvalósításához, melyeknek köszönhetően Egerszeg nemcsak megszépült, hanem számos új középülettel és intézménnyel is gazdagodott. Czobor sikereihez persze az is kellett, hogy baráti kapcsolatokat ápolt a megye alispánjával és Zalaegerszeg nagy tekintélyű plébánosával, Pehm Józseffel. A polgármester azonban azt is felismerte, hogy a város hosszútávú fejlődését csak vállalkozók és ipari üzemek betelepődése biztosíthatja. Ám e téren kudarcot vallott, így a nagyszabású városfejlesztés egy idő után szükségszerűen a költségvetés felborulásához, végül eladósodáshoz vezetett. Mindezt súlyosbították a gazdasági világválság lassanként begyűrűző hatásai. Mindennek nyomán egyre több támadás érte a Czobort, aki végül 18 év után beadta lemondását.

A váratlanul megüresedett polgármesteri tisztségre 1936 októberében Tamásy Istvánt, a korábbi polgármester-helyettes választották meg, aki aztán 1944 végéig irányította a várost. A kispolgári családból származó városvezető tevékenységét *Pakcsy Zoltán* mutatta be a konferencia hallgatóságának. Értékelése szerint Tamásy, aki már hosszú évek óta állt a város szolgálatában, tipikus hivatalnokember volt, nem fűtötték nagyratörő tervek, de szorgalmas, precíz vezetőként dolgozott a városért. A költségvetési egyensúly helyreállítása mellett legfőbb célja a korábbi évtizedekben elért eredmények megőrzése volt. Pályafutását azonban beárnyékolta az a tény, hogy az ő polgármestersége idejére

esett a zalaegerszegi zsidóság gettóba zárása és deportálása. A háború után a népbírószági tárgyaláson azzal védekezett, hogy csak a felsőbb utasításokat hajtotta végre, ez azonban nem hatotta meg a bíróságot és Tamásyt öt év börtönre ítélték.

A konferencián utolsóként felszólaló *Káli Csaba* a második világháború végétől az 1950-ig terjedő időszakot tekintette át. A pártközi értekezleteken született megállapodás alapján a korszak első két polgármestere a Nemzeti Parasztpárt soraiból került ki. A Budapestről érkezett, tanár és újságíró, Baráth Ferenc 1945. április közepén foglalta el a város polgármesteri székét. Két küzdelmes éven át próbált megoldást találni az egyre nyomasztóbb gazdasági és szociális problémákra, igyekezett lavírozni a szovjet parancsnokság és a kommunista párt követelései, valamint saját párttársai intrikái közepe között. Baráth lemondása után dr. Mikula Szigfrid került a város élére, aki 1936 és 1944 között, mint Zalaegerszeg alpolgármestere és főjegyzője már komoly tapasztalatokra tett szert. 1947 után azonban az egyre nagyobb hatalomra szert tevő kommunisták szemében már nem kívánatos személynek számított a parasztpárti politikus és egyre inkább háttérbe szorították. Mikula végül 1949 nyarán mondott le tisztségéről. A város új polgármesterét a kommunista párt adta, a hat elemit és különféle pártiskolákat végzett Siklósi Mihályné személyében. Rövidre szabott működése alatt leginkább házasságon kívül folytatott kapcsolataival keltett feltűnést. A tanácsrendszer megalakulása után különféle vezető pozíciókat kapott Zalaegerszegen, majd Budapesten, ám közvértényes bűncselekményei miatt 1958-ban minden tisztségétől megfosztották.

A konferencia zárásaként a levezető elnök röviden értékelte a felszólalásokat és elismerően szólt a kutatók felkészültségéről. Végezetül reményét fejezte ki, hogy elhangzott előadások a nem túl távoli jövőben nyomtatott formában is megjelenhetnek.

Bakonyi Péter

IN MEMORIAM

LAKOS JÁNOS

1947–2017

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
FŐIGAZGATÓJA
1992–1997

Lakos János 1947. november 20-án, az akkor Zala, ma Veszprém megyéhez tartozó Balatonrendesen született.

Felsőfokú tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kezdte meg, ahol 1972-ben történelem–földrajz szakos tanári diplomát, majd 1979-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen levéltárosi képzést szerzett. 1976-ban doktorált a két világháború közötti korszak gazdaságtörténetéből, 1997-ben megkapta a PhD-fokozatot.

1972. szeptember elsejétől a Magyar Országos Levéltár munkatársa lett, majd 1976 decemberében a Pest Megyei Levéltárban folytatta levéltárosi munkáját. 1980–1982-ben az intézmény váci fióklevéltárát vezette, 1982. február elsejétől 1983. január 15-ig pedig igazgatóhelyettesi beosztásban működött. Ezt követően a Művelődési, illetve a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Levéltári Osztályának főmunkatársa, később pedig helyettes vezetője volt.

Pályájának csúcsát a Magyar Országos Levéltár főigazgatói pozíciójának betöltése jelentette. A Magyar Országos Levéltár és az Új Magyar Központi Levéltár egyesítése-

kor – a minisztérium által meghirdetett pályázat után – 1992. július elsejei hatállyal elnyerte a Levéltár főigazgatói posztját, amelyet 1997. június 30-ig töltött be.

Főigazgatói pályázatában hármast tűzött maga elé: a két levéltár összevonása ne okozzon törést a levéltár működésében, a Magyar Országos Levéltár elfoglalhassa súlyának megfelelő helyét a hazai levéltári rendszerben és a nemzetközi levéltári közéletben, a levéltár a közvélemény előtt is súlyának megfelelő ismertséget kapjon. Öt-éves főigazgatósága ideje alatt sikerült e célok többségét megvalósítani, újjá szervezte az egyesített intézményt, és Óbudán felépült a Levéltár új épülete. A szervezeti megújítás mellett a kárpótlási törvények nyomán előtérbe került a levéltár modern kori kihívásainak kezelése, az informatika és az állományvédelem területén jelentkező új feladatok megoldása.

1994–1997 között a *Levéltári Közlemények*, 1993-ban a *Levéltári Szemle* című szakmai folyóiratok főszerkesztője és az MTA Történettudományi Bizottságának a tagja.

1998-tól nyugdíjazásáig vezető szakfelügyelő volt, ami a levéltári szakma egészét érintő feladatokat hozott számára. E beosztása révén nem volt olyan levéltári terület és levéltártípus, amelyet ne ismert volna behatóan. Szakmai jelentéseinek alaposága és pontossága sokat segített abban, hogy az egyes levéltárak megfelelő szakmai állománynyal és költségvetési támogatással működhessenek.

2013-as nyugdíjba vonulása előtt – és utána is – segítette a 2012-ben létrehozott Magyar Nemzeti Levéltár vezetését. Főigazgató helyettesi jogkörben eljárva nagy mértékben járult hozzá a megyei levéltárak integrálásához az új szervezeti keretbe.

Munkásságáért több állami díjat és kitüntetést is kapott: a Széchényi Ferenc Díjat 2000-ben, az Ember Győző Díjat 2008-ban és a Pauler Gyula Díjat 2011-ben vette át.

Munkássága során egyaránt foglalkozott levéltári és történeti kérdésekkel. Fontosnak tartotta az iratanyagok szakszerű rendezését és szakmailag precíz ismertetőinek elkészítését, valamint azt is, hogy a levéltárak tudományos intézményként is működjenek, és az iratanyagban folytatott kutatások eredményeként magas színvonalú tudományos munkák készüljenek.

Pályája során összeállította a Magyar Országos Levéltár kéziratos térképeinek katalógusát, Pest megyei levéltárosként pedig a helytörténetírás támogatásához készített a kutatók számára a gyakorlatban is jól hasznosítható ismertető kötetet. A levéltári forráskiadványok között újdonságként hatott a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1989. évi jegyzőkönyveinek rendszerváltozást követő kiadása. Főigazgatói megbízatásának lejártával lehetőséget kapott arra, hogy befejezze korábban elkezdett munkáját, *A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13.* című kötetet. Az oktatásban és az intézménytörténetben is alpműként forgatjuk a 2006-ban megjelent, *A Magyar Országos Levéltár története* című monográfiáját.

Lakos János a levéltárosi pálya teljességét élhette meg, építhetett, alkothatott, és a tudományos munkában is kiteljesedhetett. Munkájának eredménye az intézmény történetében és a tudományos életben egyaránt fennmarad.

DR. SZABÓ ATTILA

a Bács-Kiskun Megyei levéltár nyugállományú igazgatójának megemlékezése

ELHANGZOTT 2017. AUGUSZTUS 16-ÁN,
BALATONRENDESEN

Kedves János

Egyetemi csoporttársaid, barátaid, kollégáid szomorú és bánattal teli szívvel búcsúznak Tőled.

Váratlanul érkezett halálhíred után első gondolataim között volt, hogy csaknem kereken 50 évvel ezelőtt, 1967 szeptemberében találkoztam először a kéttucatnyi történelem – földrajz szakos gólya a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem évnnyitóján. Az akkori felvételi rendszer jellegéből fakadóan (mely azt jelentette, hogy több mint tízszeres túljelentkezés után juthattunk be az egyetemre) mindnyájan éreztük, hogy csoportunk átlagon felüli teljesítményre lesz képes. Az első félév végi vizsgáknál lett szembetűnő és vált teljesen világossá, hogy közülünk egy valaki egyértelműen a legjobb. Az osztatlan balatonrendesi kisiskolából induló, majd gépipari technikumot elvégző Lakos János hozzánk, a gimnáziumi érettségit szerzettekhez képest – papírforma szerint – hátránnyal indult volna a történelem és a földrajz szakon, ám először meglepetésként, majd később teljes természetességgel vettük tudomásul, hogy János érdemjegyekkel is mérhető teljesítménye kiváló. Mindezt úgy tudta elérni, hogy csodálatra méltó memóriájához rendkívüli lényeglátás, rendszeresség, összpontosítás és egyenletesen színvonalas munka társult. Nála valóban teljes harmóniában élt együtt a tartalom és a forma. Még ma is emlékszem arra, hogy az esetlegesen kihagyott előadások anyagát a legegyszerűbb volt a Tőle elkért – minden lényegi elemet tartalmazó és kitűnően olvasható, nyomtatott betűkkel írt – jegyzetéből átmásolni.

Nagy szerencsénkre a legtöbben kollégisták voltunk a csoportunkban, ami akkor azt is jelentette, hogy nemcsak az egyetemi órákon és a vizsgákra való készüléskor, hanem általában máskor is a választott tudományterületünkkel foglalkoztunk. Természetesen ezeken a beszélgetéseken, vitákon a felkészültsége és kitűnő érvelési készsége folytán – a jó értelemben vett – hangadók között meghatározó volt Lakos János. Érdeklődése már az első évfolyamokon a magyar polgári kor történetéhez kapcsolódott, amelyben nagy szerepet játszott az akkor professzorként Debrecenben működő *Ránki György* történész, akit János mentorának tekintett, és a doktori disszertációt is nála készítette. Az öt egyetemi év azonban nemcsak a tanulásról szólt, hanem annak szerves részét alkották a vizsgák utáni közös ünneplések, focimeccsek, a nyári és az évközi kirándulások, mint pl. a grúziai terepgyakorlat vagy az ukrainai építőtábor.

1972-ben az egyetem kapuján, tarsolyában kiváló eredményű diplomával és határozott életcéllal kilépő Lakos János rögtön a történettudomány egyik fellegrárának te-

kintett Országos Levéltárban kezdett dolgozni. (Kis csoportunkból – különböző időben – még hárman kerülünk levéltárosi pályára.) Szerencsémre, a levéltári területen újból szorosabb lett János és köztem a szakmai és a baráti kapcsolat, ugyanis több évig a Pest Megyei Levéltárban, majd később az általa vezetett levéltári szakfelügyeletben dolgoztunk együtt, sőt, a levéltári kiegészítő szakot is együtt végeztük. Mint a Pest Megyei Levéltár csoportvezetője, majd igazgatóhelyettese, az Országos Levéltár főigazgatója, később a vezető szakfelügyelő azon kevés szakemberek egyike volt, akinek munkatílusa, hozzáállása semmit nem változott az egyetemi évekhez képest. Személyre való tekintet nélkül a maximális szakmaiságot, csak a minőségi precíz munkát volt hajlandó elfogadni, melynek hiányát mindig és azonnal szóvá tette. Különösen jó érzékkel alkalmazta – „a bölcsészészszerűség” munkatársaknak nem ritkán problémát okozó – levéltárügyet érintő törvényeket, sőt, a ’90-es évek nagy szakmai feladatának számító új Levéltári törvény megalkotásában is elvitathatatlan érdemei voltak.

Jánossal a munkahelyen kívüli baráti kapcsolattartásnak csupán az egyik területét említem, amikor szervezésével és vezetésével a Minisztériumból, a budapesti és néhány vidéki levéltárból verbuválódott csapat Nagykőrösre érkezett, baráti focimeccsre. Ezek a rendszerváltás körüli években rendezett találkozások nemcsak a sportról, hanem azt követő vidám zsíroskenyér-evésekről és a hosszú beszélgetésekről is szóltak. Négy évvel ezelőtti nyugdíjba vonulása óta ritkultak a korábbi rendszeres találkozások, de szerencsére nem szakadt el a szakmától. Utoljára ez év februárjában találkoztunk a nagykőrösi levéltárban, ahol szóba került, hogy ősszel lesz 70 éves. Sajnos erre már nem kerülhet sor!

Kedves János! Nagy úrt hagytál magad után, hiányozni fogsz.

Isten Veled! Nyugodj békében!

Szabó Attila

BÖÖR LÁSZLÓ

1944–2017

A PEST MEGYEI LEVÉLTÁR NAGYKŐRÖSI LEVÉLTÁRÁNAK VEZETŐJE

DR. Á. VARGA LÁSZLÓ megemlékező beszéde 2017. szeptember 18-án, a Nagykőrösi Katolikus temetőben.

Kedves Kati, tisztelt gyászoló család, rokonok, kollégák, ismerősök

Ismét kevesebb lett a szakma egy szerethető, nagy tekintélyű kollégával. 2017. szeptember 11-én este 6 órakor, életének 74. évében hagyott itt minket egy, a magyar levéltárügyet évtizedekig minden helyzetben nagyon intelligensen, konszenzust keresően képviselő, szakember.

Nem volt megyei főnök, „csak” egy fiókot vezetett, a nagykőrösit. Mégis, ha a Lakatos Ernő hosszú és eredményes regnálása után a Pest Megyei Levéltárat említették szakmai körökben, azt hiszem nem túlzok, amikor azt állítom, hogy az intézményt szinte kizárólag barátunkkal, Böőr Lacival azonosították.

Hasonló tekintély volt a szakma szemében Hőgye Pista, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár sátoraljai fiókjának vezetője, bár ő nem annyira kedvelte a nyilvánosságot, illetve Bariska Pista, a Vas Megyei Levéltár kőszegi fióklevéltárának irányítója is.

Laci 1973-tól vezette az akkor megszervezett Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztályát. Ebben az időszakban a levéltárügy 1968 utáni decentralizálását követően egyes megyei levéltárak úgynevezett fióklevéltárakat, vagy részlegeket, esetleg osztályokat hoztak létre a megyék egy-egy városában a nyomasztó raktári kapacitáshiányok enyhítésére.

Mielőtt Böőr Laci fióklevéltár-vezető lett, az 1968-as diplomaszerezést követően egy évet a békéscsabai múzeumban dolgozott, majd Szegeden, a Csongrád Megyei Levéltárban lett segédlevéltáros. Tehát négy évnyi levéltári gyakorlattal a háta mögött 29

évesen vehette át az új, nagykőrösi „fiók” vezetését. Nála fiatalabban, csak Madarász Lajos, a Veszprém Megyei Levéltár ma már nyugalomban lévő igazgatója lett egy arcvívum felelős vezetője.

Laci szakmai rátermettségét, felkészültségét, a levéltárügy iránti alázatát a szakma akkori vezetése felismerte, értékelte. Persze ehhez kellett az akkori Pest Megyei Levéltár vezetőjének, Lakatos Ernőnek a támogatása is. (Csak úgy mellékesen jegyzem meg: minden tehetség pályára állításához már akkor nagy szükség volt a jó menedzselésre.)

Jómagam valamikor a '70-es évek második felében a Heves Megyei Levéltárban ismerkedtem meg Lacival, amikor döntően csak a nagykőrösiek voltak jelen a Pest megyeiek közül a szakmai tapasztalatcserén. Kovács Béla levéltár-igazgató helyett nekem adatott meg, hogy a perem- és a fénylukkártya adta lehetőségeket ismeressem a nagykőrösi delegációval. Ez a két kártya akkor, egy új típusú, a levéltári anyag nyilvánítását, kutathatóságát segítő technika volt

Az ismertetésemet követően (lehet, hogy bennem volt a hiba) Laci nem igen mutatott valami elementáris érdeklődést az új levéltári nyilvántartási technika iránt. (Mellékesen jegyzem meg: a későbbiek során is kritikusan viszonyult a hagyományos technikákon túlmutató újításokhoz.) Ezt követően gyakran találkoztunk szakmai fórumokon, s mindig jókat beszélgettünk, vitatkoztunk a legaktuálisabb levéltári problémákról. Majd, amikor 1997-ben, az újra induló levéltári szakfelügyeletet megelőzően Laci „világította át a Nógrád Megyei Levéltárat”, ismét elmélyültünk a levéltári szakma fortélyaiban, az alapfogalmak értelmezésében.

Ez a kb. 12 órás „szakmai csata” Lacit eléggé kimerítette. Ezt követően javasoltam, hogy a szomszédos Szlovákiában, közvetlenül a határ mellett, van egy étterem, a Malom, ahol jellegzetes szlovák ételekkel frissíthetjük fel magunkat. Laciban egyből felvillant a génjeibe kódolt gasztronómiai érdeklődés, így hát átmentünk Szlovákiába, ahol pörköltet ettünk tócsnival. Barátságunk ekkortájt mélyült el igazán.

Csak néhány olyan szakmai szerepvállalását említeném, amelyet teljes beleéléssel, legjobb szakmai tudása szerint látott el:

- 1986 és 1996 között levéltári szakfelügyelő volt,
- 1998 és 2001 között a Levéltári Szakmai Kollégium tagja,
- 1993 és 1999 között a Levéltári Szemle szerkesztője, majd 2000-től 2005-ig a Szemle főszerkesztője volt.
- Ezen túl szinte alig volt olyan szakmai bizottság, amelynek munkájából ne vette volna ki részét.
- Ott bábáskodott a Magyar Levéltáros Egyesület megszületésénél, s annak működésében, működtetésében nyugdíjba vonulása után is aktívan kivette részét.
- Mindezek mellett elvégezte az ELTE levéltári kiegészítő szakát, és nem mellesleg 1979-ben doktori fokozatot is szerzett anyaegyetemén, Szegeden.

A levéltári szakmai munkán túl, sikerrel művelte a „levéltártudomány” különböző területeit, többek között a levéltártörténetet, a történettudományon belül pedig a társadalomtörténetet és a politikatörténetet.

Ki kell emelnem, hogy mennyire szívügyének tekintette '56 történetének kutatását. Feltárta például Pest megye szinte minden lényeges forrását, amely a forradalommal, illetve az azt követő megtorlással volt kapcsolatos. E tárgyban számos publikációja is született.

Közművelődési munkájából kiemelkedik a nagykőrösi TIT szervezetben végzett tevékenysége. Több éven át végezte a titkári teendőket, de folyamatosan dolgozott a városi elnökségben és a megyei szervezetben is. Nevéhez fűződik a TIT Értelmiségi Kör előadásainak sorozata a rendszerváltás előtti években, ami az ún. „másként gondolkozó értelmiségiek” legfontosabb fóruma volt a városban.

Kiváló szakmai munkája mellett – mint igazi integráló személyiség – mindig nagy hangsúlyt fektetett a kollégák közötti munka- és baráti kapcsolatok elmélyítésére, melyhez a nagykőrösi baráti focimeccsek szervezése is hozzátartozott. Nyugdíjba vonulása óta ritkultak ezek a találkozások, de nem szakadt el a szakmától. Népszerűsége töretlen maradt az ország levéltárosai körében, amit a 70. születésnapján szervezett szakmai összejövetelek is tanúsítottak.

Kimagasló szakmai munkáját 1994-ben Pauler Gyula-díjjal, 2006-ban Széchenyi Ferenc-díjjal ismerte el a szakmát felügyelő kulturális tárca. Nagykőrös közéletében vállalt tevékenységéért pedig 1998-ban városa a Nagykőrös Művelődéséért Díjat adományozta neki.

Nagyon szerette az életet. Amikor Katona Csabával szeptember 6-án meglátogattuk, tapasztaltuk, hogy mennyire reménykedett felépülésében. Komolyan tervezte, és remélte is, hogy szeptember 23-án már részt vehet Szegeden az Aranydiplomája átvételén. Sajnos a gyilkos kór erősebbnek bizonyult.

Kedves Barátom: bízom benne, hogy önző korunkban azért leszünk még egy páran, akik fogjuk tudni, hogy mit adtál ennek az egyre gyorsabban erodálódó szakmának.

Nyugodj békében Barátom.

Kelt Budapesten, 2017. szeptember 18-án.

Á. Varga László

INHALT

Unsere ausgezeichneten Kollegen.....	5
HORVÁTH J., ANDRÁS – NÉMETH, ÁGNES: Bericht über den Archivtag des Verbandes der Ungarischen Archivare von 2017.....	7

QUELLE UND WERT

LENGYEL, ESZTER: Archivarische Quellen zur Agrargeschichtsforschung im Bezirk Kapuvár nach 1945	27
GAÁLNÉ BARCS, ESZTER: Briefe aus der Ferme. <i>Fermewelt der Komitat Pest in 1968</i>	39
SCHMIDT, ANIKÓ–ZÁVOCZKI, ADRIENN: Eisenbahnentwicklung nach dem österreichisch–ungarischen Ausgleich – der Ostbahnhof in Budapest	45

AUSBLICK

SOMOGYI, LÁSZLÓ: Forschungserfahrungen im Englischen Nationalarchiv und im Stadtarchiv von London.....	55
---	----

WERKSTATTARBEITEN

HONVÁRI, JÁNOS: Stachanowisten in Raab. <i>Der Weg zur Macht des „roten Barons“ Ede Horváth,</i>	59
---	----

BERICHTE

Stadtrichter und Bürgermeister. Wissenschaftliche Konferenz des Archivs von Komitat Zala (<i>Bakonyi, Péter</i>)	81
---	----

IN MEMORIAM

JÁNOS LAKOS (1944–2017) (<i>Szabó, Attila</i>)	87
LÁSZLÓ BÖÖR (1944–2017) (<i>Á. Varga, László</i>)	91
INHALT	94
CONTENT	95

CONTENT

Colleagues Decorated	5
----------------------------	---

HORVÁTH J., ANDRÁS – NÉMETH, ÁGNES: Report on the Annual Itinerary Congress of the Association of the Hungarian Archivists (2017).....	7
--	---

SOURCES AND VALUES

LENGYEL, ESZTER: The archival sources for the agricultural history of Kapuvár District after 1945.....	27
--	----

GAÁLNÉ BARCS, ESZTER: Letters from the farmstead. <i>The world of the farmsteads in Pest County in 1968</i>	39
--	----

SCHMIDT, ANIKÓ–ZÁVOCZKI, ADRIENN: The railway development after the Austro-Hungarian conciliation – the <i>Keleti railway station</i> in Budapest.....	45
--	----

LOOKOUT

SOMOGYI, LÁSZLÓ: The researcher's experiences in the English National Archives and in the London Metropolitan Archives	55
--	----

WORKSHOPS

HONVÁRI, JÁNOS: Stakhanovite movement in Győr. <i>Ede Horváth's road to the power</i>	59
--	----

NEWS

Seriffs and mayors. Conference of the Zala County Archives of the NAH (<i>Bakonyi, Péter</i>)	81
---	----

IN MEMORIAM

JÁNOS LAKOS (1944–2017) (<i>Szabó, Attila</i>)	87
--	----

LÁSZLÓ BÖŐR (1944–2017) (<i>Á. Varga, László</i>)	91
---	----

INHALT	94
--------------	----

CONTENT	95
---------------	----

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

Budapest Főváros Levéltára
1139 Budapest, Teve u. 3-5,
E-mail: leveltar.sz@gmail.com

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A **KÉZIRATOT** kérjük, hogy e-mailben, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség vagy a szerkesztők egyikének címére.

A szerkesztőség másfél ívnél (60 000 „n”) nagyobb terjedelmű kéziratot **nem fogad el!** A szerkesztőség a tanulmányok esetében a 20–30 ezer, míg a recenziók esetében a 10–12 ezer „n” terjedelmű kéziratokat tekinti ideális hosszúságúaknak.

Szövegközi illusztrációként a kézírathoz fényképet, grafikont, ábrát stb. lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A **kiemeléseket** a szerző a kéziratban kurziválva jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A **jegyzetapparátusban** a szerző csak a hivatkozott mű szerzőjét KISKAPITÁLIS-sal, a kiadás évszámát, és a pontos oldalszámát adja meg. A tanulmányok végén kérjük megadni a források és a szakirodalom teljes bibliográfiai adatait. KISKAPITÁLIS-sal kérjük megadni a felhasznált mű szerzőjének teljes nevét, a mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak a címét) kurziválva emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai és levéltári adatokat.

A **recenziók** fejszövegében pontosan kérjük megadni a címen kívül a többi bibliográfiai adatot is: a szerző(k), a szerkesztő, a kiadó nevét, a megjelenés helyét és évét, továbbá a terjedelmet (oldalszámban).